

TRANSLATION, ESSAY-WRITING

AND

UNSEENS

for

INTERMEDIATE CLASSES

BY

RAGHUKUL TILAK, M.A.

AND

DEOKI NANDAN SHARMA, M.A.

SECOND EDITION, CORRECTED AND REVISED.

ALLAHABAD

THE INDIAN PRESS, LTD.

1929

Printed and Published by K. Mitra at the Indian Press, Ltd.,
Allahabad.

PREFACE TO THE FIRST EDITION

THIS book is designed to meet a requirement which the authors have practically felt in the course of their work with the Intermediate classes.

No collection of suitable passages for translation being available, every teacher has generally to make his own selection and dictate the passages to the class. Thus a good deal of valuable time which ought to be devoted to correction and discussion is wasted. Nor is it always possible for the over-worked teacher to select the most suitable piece and to see that the whole number of pieces done have the necessary variety of thought and expression. The authors have tried to make the collection here offered as useful as they could within the time at their disposal, and have divided it into six sections,—Historical, Geographical and Descriptive, Economic, Literary and Ethical, Scientific and Miscellaneous. The passages thus cover a fairly varied and exhaustive field. The necessity of including passages presenting difficulties of grammatical forms, such as direct and indirect narration, and the sequence and proper use of tenses, has also been kept in view. Where the original Hindi version has been rendered into Urdu or Urdu into Hindi, the passages may be found to suffer from lack of idiom. This is a defect which cannot be easily avoided if the same passages are to be given to the class for translation in two different languages. Nor should strict idiomatic accuracy be looked for in passages which have been rendered both

into Hindi and Urdu from English. A short Vocabulary giving English equivalents for difficult and technical words has been added.

The section on Essay-writing may also claim a certain amount of originality so far at least as the arrangement is concerned. There are numerous books on Essay-writing, but they follow no logical plan. The hints and directions given are commonly too general and abstract and the model essays and outlines are often selected at random. In this book a logical classification of subjects for essays has been attempted, and the principles of literary composition have been explained with a view to make them practically useful for students of the Intermediate standard. Illustrative outlines to be developed by students are given on a large variety of subjects. Some outlines and subjects for essays are specially added for the Commercial Diploma classes.

There is no lack of good books on English unseen. But some of them are unfortunately far above and others far below the standard of the Intermediate classes. Another reason for including the unseen exercises here is to make the book more useful and practically all-sufficing so far as the general English course is concerned. The selection of the passages, moreover, has been made with a view to offer as much variety of subject, thought and expression as possible. A few dialogues for exercises in forms of narration and some pieces of poetry are also included. The questions have been framed with a view to elicit intelligent answers and not merely a repetition of the author's ideas.

The number of Translation and Unseen exercise is about forty-five in each section. These together with

the Intermediate examination papers for the last ten years given at the end of each of the three sections of the book will, it is hoped, provide more work than can be easily done in the class during the course of two sessions.

The importance and principles of each of the three subjects dealt with in the book are explained in a separate introduction to each section, and it is hoped that this feature of the book will make it specially useful.

We have to thank our friend and colleague, Principal Brahma Swarupa Bhatnagar, M.A., C.T., for numerous useful suggestions and general guidance.

R. T.

D. N. S.

PREFACE TO THE SECOND EDITION

THE book is kept within its original limits as nearly as it could be, although a few additions and corrections, here and there, have been made with a view to make the book more useful to students. A few examination papers have been added at the end of each book to make the list of papers complete and up-to-date.

AJMER,
April, 1929.

D. N. S.

CONTENTS

	PAGE
PREFACE	i
BOOK I—TRANSLATION	
INTRODUCTION	1
HINDI	
SECTION 1—Historical and Political	5
SECTION 2—Geographical and Descriptive	12
SECTION 3—Economic	20
SECTION 4—Literary and Ethical	26
SECTION 5—Scientific	36
SECTION 6—Miscellaneous	43
SECTION 7—Examination Papers	51
Vocabulary	72
URDU	
SECTION 1—Historical and Political	81
SECTION 2—Geographical and Descriptive	88
SECTION 3—Economic	96
SECTION 4—Literary and Ethical	102
SECTION 5—Scientific	112
SECTION 6—Miscellaneous	119
SECTION 7—Examination Papers	127
Vocabulary	153
BOOK II—ESSAY-WRITING	
INTRODUCTION	163
Essays	170
Examination Papers	186
BOOK III—UNSEENS	
INTRODUCTION	197
Passages	200
Examination Papers	253

INTRODUCTION

Translation is perhaps the most neglected subject in our high school and intermediate classes. As soon as a student has acquired a workable vocabulary and has learnt to avoid grammatical mistakes, he is presumed

Translation, a neglected subject.

to be able to translate any given Vernacular passage. Hence very little amount of practice is considered necessary in the last stages of secondary education. As a result the translation paper is often handled carelessly and the quality of the work done is far from satisfactory. But the practice of translation ought to do much more for a student than merely enable him to pass in the translation paper. It ought to improve his result all round. For this, however, it is essential that the importance of translation as an art by itself and its general educative value should be properly realized.

Few will deny that translation is an art by itself; but what must be further realized is that the work of the translator is often more difficult than the work of the original writer. It is not difficult to find words to express our

Translation as an art.

own ideas. But to put words on the thoughts of another requires a greater mental effort. When we are speaking or writing on a topic with which we are familiar and in a language which we have mastered, the words and phrases come to us so easily that we are hardly conscious of any process of selection or elimination. In fact the less conscious is the selection the better the writing or

the speech. But when a man sits down to translate, he has no longer this process of unconscious selection to help him. For every word or phrase that he takes up he will have a number of almost equivalent expressions suggested to his mind and he will have to make his selection with the greatest thought and deliberation. He will have to see that his work is marked by as much rhythm, harmony, sense of proportion and ease of execution as any other specimen of art or literature. He is thus in a more difficult situation than the original writer who is often helped by inspiration.

The general educative value of translation is as undoubted as its importance as an art; for it trains us in the art of self-expression which

Educative value. is admitted to be the chief aim of all education. The work of conscious selection necessary in translation, if practised constantly, cannot but improve the quality of unconscious selection necessary in original speech or writing. The memory is enriched with new words and phrases, the mind acquires the power of making appropriate choice of words and the tongue gains in the ease and fluency of speech. This is amply borne out by what William Pitt the younger used to describe as his method of acquiring that remarkable fluency of language for which he was noted. His father, the famous Lord Chatham, would often ask him to take up any book in some foreign language with which he was well-acquainted and to read out of this work a passage translating it into English, stopping when he was not sure of the word until the right one came. Pitt followed this practice assiduously until what was difficult at first became at last an easy and familiar work.

It is not only the language *into* which a piece is rendered that is mastered by translation, it also helps to improve and clarify the knowledge of the language *from* which a piece is translated. For nothing fixes the attention on the idioms and intricacies of a language like an attempt to perceive and interpret them. Hence in our high schools and colleges the exercise in translation must be regarded as a means not only of improving English but also of acquiring a better and a sounder knowledge of the Vernacular from which the piece is translated. Then the importance of selecting really good Vernacular pieces for translation will become obvious. We shall be improving the English of our students at the expense of their mother-tongue if we always give them pieces translated from English to be rendered again into it. This idea has been mostly kept in view in selecting the passages collected in this book.

As has been pointed out above, the process of translation is essentially selective. The student has to see which, out of a number of equivalent expressions, will best suit his purpose. For this two things are necessary:—

Vocabulary and literary taste.

- (1) *A copious vocabulary,* (2) *A sound literary taste.*

There is no short cut to the acquisition of a good workable vocabulary. The old Indian method of learning the whole dictionary by heart can no longer be recommended. The student should make his reading as wide and varied as possible. Magazines and newspapers may be specially recommended. Some students find it useful to have a note-book for jotting down all new and important idioms they come across. But too

much reliance on one's notes usually leads to the weakening of mental effort and memory. The only advice that can be safely given to students is that he should read thoughtfully and carefully and with a conscious effort to remember the necessary words, phrases and idioms.

Perseverance, practice and careful study of choice writers are equally necessary for the cultivation of a sound literary taste. The student must be taught to take full advantage of the school or college library. He must also be told what authors to study and how to study them.

General Directions

1. Read the passage carefully so as to understand the meaning and enter into the spirit of the writer.
2. Before writing each sentence think out the translation of the whole sentence and not merely of the words and phrases used in it.
3. Do not try to keep exactly to the same order of words and phrases as in the original, otherwise your translation may not have the necessary flow in it.
4. Do not translate Vernacular idioms literally into English. Where there are corresponding idioms, see if there are minute differences.
5. Where two or more ways of rendering the same word, phrase or sentence, are suggested, pick out the one which best combines accuracy with idiom.
6. When you have translated the whole passage revise it carefully and see that your translation reads like an original piece of composition.

Section 1

HISTORICAL AND POLITICAL

I

आजकल जब कि संसार के सब राष्ट्र यह प्रयत्न कर रहे हैं कि जहाँ तक हो सके कम से कम सेना रखें, जापान के विद्यालयों में सैनिक शिक्षा जारी की गई है। उच्च शिक्षा पानेवाले तो पहले भी सैनिक शिक्षा पाने के लिए बाध्य थे किन्तु अब तो जापानी जड़ों का उन्मूलन ने यह प्रस्ताव उपस्थित किया है कि प्राइमरी पाठशालाओं में भी सैनिक शिक्षा का प्रचार हो। जापान का शिक्षा-विभाग इसके विरुद्ध है और सैनिक शिक्षा के स्थान में शारीरिक व्यायाम को उत्तम समझता है। यदि यह प्रस्ताव व्यवहार में आगया तो दो तीन पीढ़ियों के पश्चात् सारा जापान एक सैनिक देश बन जायगा और उसकी आर्थिक और साहित्यिक उन्नति पर बहुत बुरा प्रभाव पड़ेगा। इसके अतिरिक्त जो राष्ट्र इतनी तैयारी के साथ अपनी सैनिक शक्ति बढ़ाने की चिन्ता में हो उसका अस्तित्व दूसरे देशों के लिए भय से शून्य नहीं है।

II

सबको ज्ञात है कि स्पेन के जगद्विख्यात यात्री कोलम्बस ने सबसे पहले १४९२ ई० में अमेरिका का पता लगाया और

पहले पहल इस समस्त महाद्वीप पर स्पेन का आधिपत्य होगया। यहाँ पर सोना चाँदी अधिकता से मिला मानो पृथ्वी ने धन उगल दिया। इतना धन देख कर स्पेन की आँखें फट गईं और वह अपने यहाँ कला-कौशल को उन्नत करने के स्थान में अन्य देशों से बनी बनाई वस्तुएँ मोल लेने लगा। स्पेन की खरीदारी की बढौलत इंग्लैण्ड में कला-कौशल ने बहुत उन्नति प्राप्त की और सोने-चाँदी की बड़ी मात्रा खिंचकर वहाँ चली गई जिससे बड़े बड़े काम निकले। कुछ समय बाद जब स्पेन धन लुटा चुका तो उसको वास्तविकता का पता चला। प्रतिद्वन्द्विता और निस्सहायता के हाथों उसका कला-कौशल सब मिट्टी में मिल गया। अब न धन ही शेष रहा न धन के साधन। इस समय में प्रतिद्वन्द्वी इतना बल प्राप्त कर चुके थे कि उसको सिर उठाने का कोई अवसर न रहा और जो स्पेन मुसलमानों के राज्य-काल में थोरप का शिरोमणि था वह अदूरदर्शिता के कारण आज कितना दीन हीन दिखाई पड़ता है। जब धन लुट चुका तो स्पेन की हवा उखड़ी और अधिकृत देश भी हाथ से निकलने लगे। उसके बेड़े की बड़ी धाक बैठी हुई थी किन्तु महारानी एलीज़ेबेथ के राज्य-काल में जो इंग्लैण्ड से जल-युद्ध हुआ तो टुकड़े टुकड़े होकर बेड़े का भी अन्त हो गया। अब क्या था स्पेन को अपना आपा संभालना भारी होगया। इंग्लैण्ड और फ्रान्स ने कुछ ही वर्षों में स्पेन को निकालकर समस्त उत्तरीय अमेरिका को आपस में बाँट लिया।

—इल्मुल्मईशत

अकबर मुगल-साम्राज्य का वास्तविक संस्थापक है । प्रथम उसी ने राजपूतों को पराजित करके उनकी स्वतन्त्रता को नष्ट किया । उसने उनको अपना अधीन और आज्ञापालक बनाया । अकबर की सज्जनता उनको आज्ञापालक बनाने में बड़ी सहायक हुई क्योंकि वह मनुष्य को पहचानता था और अपने कार्य में चतुर और उत्साही था । उसमें इतनी योग्यता थी कि उनके मन को वश में कर ले । परन्तु साम्राज्य के संस्थापन से पूर्व अकबर ने उस सैनिक जाति के असंख्य योद्धाओं का निस्संकोच संहार किया और उनके ठाट-बाट को पूर्णतया नष्ट कर दिया । इसके पश्चात् वह उनके ऊपर दया करने लगा । राजपूतों ने उसको 'जगद्गुरु' की उपाधि दी । बहुत समय तक वह भी शहाबुद्दीन और अलाउद्दीन आदि के समान अत्याचारी शासकों में गिना जाता था क्योंकि अपने राज्य-काल के आरम्भ में उसने प्रजा पर वास्तव में बहुत से अत्याचार किये थे । किन्तु इसके पश्चात् उसने उन बुराइयों का पूर्ण-रूप से निराकरण कर दिया जो उसकी संकुचित दृष्टि के कारण उत्पन्न हो गई थीं । इस स्वभाव के परिवर्तन से उसको ऐसा यश प्राप्त हुआ जो उसके पूर्वाधिकारियों में से किसी के भाग्य में न आया था ।

—राजस्थान

IV

धार्मिक भगड़े सहिष्णुता के भाव के उन्नत होने से ही शान्त किये जा सकते हैं । यह बात अस्वीकार नहीं की जा सकती ।

कि भातरवर्ष में उद्देश्य की एकता की उन्नति के लिए यह पारस्परिक द्वेष अत्यन्त बाधक है और ये विघ्न-बाधाएँ अवश्य राजनैतिक उन्नति को रोक देंगी। भारत में हमारे मध्य कैसा ही मत-भेद क्यों न हो, हमें इस बात पर एकमत होना चाहिए कि इन अन्तर्जातीय भगड़ों के फिर उत्पन्न होने को रोकने के लिए सम्पूर्ण प्रयत्न किये जावें। इस क्षेत्र में हम सहयोग कर सकते हैं और करना चाहिए और मुझे विश्वास है कि इन दोनों जातियों के व्यक्ति और अन्य मनुष्य जिन पर मनुष्यता, सामाजिक भाव और देश-प्रेम का प्रभाव है, मेरे और भारत के उत्तरदायी अधिकांशों के विशाल सहिष्णुता और वैर-शान्ति के भावों की उन्नति करने के लिए सच्चे उद्योग में सहायता करेंगे। यदि यह उद्देश्य प्राप्त किया जा सके तो भारत में राजनैतिक एकता के लिए मार्ग बहुत कुछ छोटा हो जायगा। इसके अतिरिक्त मैं यह आशा रखने का साहस करता हूँ कि शान्ति और शुभ-कामना के भावों का प्रभाव तीक्ष्ण विवाद और मत-भेद के अन्य क्षेत्रों में भी हो जायगा और उचित समय होने पर उज्ज्वल और पवित्र प्रकाश की सहायता से भारत में शान्ति और अभ्युदय का मार्ग अत्यन्त शीघ्रता से मिल सकेगा।

—लार्ड रीडिंग

V

युद्ध की सबसे अनेकवी घटना जर्मन-जहाज़ी बेड़े की पराजय है। जर्मन लोग बीस वर्ष पहले ही से जहाज़ तैयार कर रहे थे। उनको यह आशा थी कि वह अपने बेड़े की

सहायता से अँगरेज़ी बेड़े को हराकर समुद्र के मालिक बन जायेंगे परन्तु जब युद्ध आरम्भ होगया तब उन्हें ज्ञात हुआ कि उनके जहाज़ अँगरेज़ी जहाज़ों से कहीं कमज़ोर हैं और अब उन्हें अँगरेज़ी बेड़े को पराजित करने का अवसर नहीं है। यह देखकर जर्मन लोग पनडुब्बी नावों (Submarines) को जो जल के अन्दर ही अन्दर चलती हैं और दिखाई नहीं देती काम में लाने लगे। अपनी पनडुब्बी नावों से उन्हें यह आशा थी कि वह अँगरेज़ी व्यापारी जहाज़ों को डुबो देंगे और क्योंकि अँगरेज़ लोग एक द्वीप पर बसते हैं इसलिए जर्मनों को यह भी आशा थी कि अपनी पनडुब्बी नावों-द्वारा वे इंग्लैण्ड जानेवाले सब जहाज़ों को रोक देंगे। जर्मन लोग अपने दुष्ट उद्देश्य में सफल न हुए क्योंकि अँगरेज़ों ने उनकी पनडुब्बी नावों को पराजित करने के कई उपाय निकाल लिये। युद्ध-काल में केवल एक बार उनके जहाज़ अँगरेज़ जहाज़ों से लड़े थे और उसके पश्चात् अंधेरे में चोरों के समान भाग गये। और लगभग तीन वर्ष तक अपने बन्दरगाहों में मुँह छिपाये पड़े रहे। जब लड़ाई समाप्त होने को आई तो जर्मन-सर्कार ने यह इरादा किया कि वह अपने जहाज़ों को अन्तिम युद्ध के लिए भेजे। परन्तु जहाज़ी सिपाहियों ने लड़ने से इनकार कर दिया, क्योंकि वे लोग इस बात को भली भाँति जानते थे कि अँगरेज़ी बेड़े से, जो बहुत बलवान् है, लड़ने का यह परिणाम होगा कि हमारा एक आदमी भी जीवित न आयेगा।

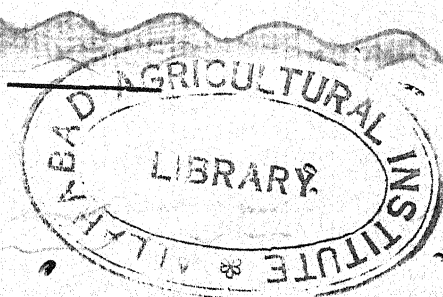
स्पार्टा का जन्म ही युद्ध से हुआ, अतएव स्पार्टन-राज्य में सैनिक जातियों के सभी गुण-दोषों का पाया जाना आवश्यक है। सैनिक जातियाँ उन्नति, परिवर्तन और सभी प्रकार की नवीनता की शत्रु होती हैं—यह स्पेन्सर ने पूर्णतया सिद्ध कर दिया है। स्पार्टन-जाति सैनिकों की समाज थी इसलिए यह गुण या अवगुण भी स्पार्टन-जाति में पराकाष्ठा पर पहुँचा हुआ था। स्पार्टन परिवर्तन को बुरा समझते थे; वे बड़े संकीर्ण थे। अतः स्पार्टन-राजनिति में कभी क्रान्ति का नाम नहीं सुना जाता। और स्पार्टा ने क्रान्ति और आन्दोलन के युग में भी अपने शासनविधान को अच्युत रक्खा। अन्त समय तक स्पार्टा की शासन-व्यवस्था वैसी ही रही जैसी कि हम उसे आदि काल में पाते हैं।

स्पार्टन-राष्ट्र की मूलभित्ति ही असमानता थी। योरोटस की तराई में स्पार्टन-जाति विजेता की हैसियत से आई थी और वह प्रसिद्ध डोरियन जाति की एक शाखा थी। युद्ध के द्वारा ही—एक ही बड़ी लड़ाई के द्वारा नहीं वरन् वर्षों की लड़ाई के पश्चात्—दक्षिण ग्रीस पर उसका आधिपत्य हुआ था। परन्तु जिन लोगों को इन्होंने पराजित किया था उनकी संख्या इनसे दसगुनी अधिक थी। अतः यदि स्पार्टन लोग सतर्क और सशस्त्र न रहते—यदि उस सैनिक व्यवस्था के अतिरिक्त, जिसके अन्दर वह रहा करते थे, वह किसी अन्य व्यवस्था के अन्दर रहते होते—तो हम स्वयं समझ सकते हैं कि इस प्रदेश

में उनका आधिपत्य ही नहीं उनका अस्तित्व तक असम्भव हो जाता ।

VII

संसार आश्चर्य में है कि रूस का सा विशाल और बलवान् साम्राज्य कि जिसका सिका योरप और एशिया दोनों पर समान बैठा हुआ था किस प्रकार देखते देखते छिन्न-विछिन्न होगया । राज्य-क्रान्तियाँ तो संसार ने पहले भी बहुधा देखी हैं किन्तु ऐसी आश्चर्यजनक राज्य-क्रान्ति का उदाहरण, जैसी कि रूस में देखी गई है, इतिहास में कठिनता से मिलेगा । सच तो यह है कि पेट्रोग्राड के सैनिकों और क्रान्तिकारियों का अवसर पाकर उससे लाभ उठाना तो केवल एक बहाना था, अन्यथा इस विशाल भवन की जीव तो पहले ही खोखली हो चुकी थी । उसकी दीवारें आन्तरिक अशान्ति के कारण निर्बल हो चुकी थीं । असन्तुष्ट प्रजा और सेना और अपनी अयोग्यता से विवश और स्वार्थप्रमाद से मतवाले राज्याधिकारी उसकी शोचनीय दशा और भावी संकटों के विषय में उदासीन थे । ऐसी दशा में उस भवन का चिरकाल तक स्थित रहना सम्भव न था । अतः आश्चर्य नहीं कि प्रतिकूल वायु के पहले ही भोके ने उसे ढा दिया ।

Section 2

GEOGRAPHICAL AND DESCRIPTIVE

to say. I

वैसे तो शिमला एक शहर सा हो गया है। वहाँ की सड़कें चौड़ी हैं और कई सड़कों पर दोनों ओर बड़ी बड़ी दुकानें हैं। शिमले में कई अच्छी अच्छी इमारतें भी हैं। परन्तु प्राकृतिक दृश्य देखने के लिए मैं एक ही दिन जा सका। उस दिन मैंने एक बहुत मनोहर भरना देखा। मेरी लेखनी में उसके प्रभाव का वर्णन करने की शक्ति नहीं है, न उसका कोई चित्र ही मेरे पास है। मैं एक ऐसी घाटी में पहुँचा जहाँ कि चारों ओर भरने ही भरने नज़र आते थे, और चारों ओर के पहाड़ों की हरियाली उन भरनों की शोभा को दूना करती थी। ज़रा और आगे बढ़ के एक अपूर्व भरना देखने में आया। पहाड़ की एक चोटी बहुत उभरी हुई थी, उस पर से एक बहुत ही मोटी और साफ़ पानी की धारा नीचे गिरती थी। जहाँ पानी गिरता था उसके चारों ओर बड़ी शीतल बौछार जाती थी। मैं जिस मित्र के पास शिमले में ठहरा था उन्होंने मुझसे कहा कि वहाँ ऐसे ही सुन्दर दृश्य देखने योग्य हैं। परन्तु मुझे समय नहीं था और इसके अतिरिक्त उन दिनों पानी मूसलाधार बरस रहा था। नौकरीपेशा लोगों को निश्चिन्तता न होने के कारण पहाड़ पर अधिक आनन्द नहा मिलता।

प्राकृतिक सुगन्धित चीजों में सुशक के पश्चात् दूसरा नम्बर चन्दन का है। चन्दन का वृत्त भारतवर्ष आस्ट्रेलिया और जंजीबार में पाया जाता है। जितना अधिक भारत में होता है उतना और कहीं नहीं होता और भारतीय चन्दन आस्ट्रेलिया और जंजीबार के चन्दन से अच्छा भी होता है। भारत में यह मैसूर स्टेट और मल्लार के पहाड़ी जङ्गलों में अधिकता से पैदा होता है। ग्वालियर, इन्दौर मध्यभारत और नैपाल की तराई में भी पाया जाता है। इसका वृत्त बहुत-सम्बन्ध चौड़ा नहीं होता। इसकी पत्ती अनार जैसी और छाल आम के वृत्त जैसी होती है। इसके वृत्त में छोटे छोटे फल और फूल भी आते हैं। परन्तु फूल में किसी प्रकार की सुगन्धि नहीं होती और फल भरवरी के बर के समान होता है जिसे पत्ती भी नहीं खाते। चन्दन के पेड़ में, पत्तियों में, छाल में प्रकट रूप से किसी प्रकार की सुगन्धि नहीं होती। वृत्त के काटने पर जो उसके अन्दर पक्की लकड़ी निकलती है और जो सुखी माईल होती है उसमें सुगन्धि होती है। वृत्त जब ३०-४० वर्ष का हो जाता है तब उसका पकना आरम्भ होता है और यह सौ वर्ष तक बढ़ता है और पकता रहता है।

III

इस मार्ग में जहाँ मोटरों का शब्द और धुँआ प्राकृतिक आनन्द में बाधा डालता था वहाँ भेलम की सुन्दरता इस आनन्द को कहीं अधिक बढ़ा रही थी। सड़क की चौड़ाई अधिक नहीं

है, फिर भी दो गाड़ियाँ या मोटर-आसानी के साथ चल सकती हैं। मोड़ पर यह चौड़ाई और भी कम हो जाती है। इस सड़क की एक और विशेषता यह है कि भेलम कहीं दृष्टि से ओभल नहीं होने पाती क्योंकि यह सड़क नदी के किनारे ही किनारे बनी है। सड़क की दूसरी ओर हरे भरे पेड़ों से ढका हुआ पहाड़ है। अथवा यों कहिए कि यह सड़क पहाड़ की गोद में बनी है। भेलम का दूसरा किनारा भी पहाड़ से घिरा हुआ है परन्तु इस किनारे पर कहीं कहीं कच्ची सड़क या पगडंडी नज़र आती है क्योंकि आबादी बहुत कम है। जहाँ दो चार गाँव हैं वहाँ भेलम के ऊपर भूले का पुल भी है। यद्यपि नदी के किनारे किनारे चलना होता था तो भी पानी पीने के लिए नदी तक जाने की आवश्यकता न पड़ती थी, क्योंकि पहाड़ की चोटी पर से थोड़ी थोड़ी दूरी पर बरफ़ का पानी पिघल पिघल कर आता था।

IV.

लेखराम मुखिया ने कहा “जमादार साहेब! आप खूब आये! हम लोग बहुत प्रसन्न हैं कि आप लौट आये। कहिए आप कैसे रहे?” शेरसिंह ने जवाब दिया “मुखिया साहेब, परमात्मा की कृपा है, मैं बहुत अच्छे प्रकार रहा। तीन वर्ष हुए कि मैं सेना में भरती हुआ था। उस समय से हमारी सेना कई देशों में लड़ी। जाड़ों के मौसम में हम जर्मनों से लड़े। यह बहुत भारी लड़ाई थी। बड़ी बड़ी तोपों के डरावने शब्द सुनाई

देते थे। तोपों के गोलों से पृथ्वी की यह दशा हो रही थी कि मानो बहुत से कुएँ खुद गये हैं। वहाँ सेना खन्दकों में रहती थी। ये पृथ्वी खोद कर बनाई जाती हैं और इनके अन्दर आदमी निर्भीक चल फिर सकते हैं। इन खाइयों के सामने काँटेदार तारों के जाल फैले रहते हैं। जब शत्रु की सेना का धावा होता है, तो इन काँटेदार तारों के जाल को काटना पड़ता है। उस समय खाई में छिपी हुई सेना अपनी बन्दूकों से काम लेती है और मशीनगन से गोले फेंकती है। इसके अतिरिक्त बड़ी तोपों से भी गोले चलाये जाते हैं। जर्मनों का नियम है कि जब वह धावा करते हैं तब बहुत से लोग एक स्थान पर इकट्ठा हो जाते हैं। इस प्रकार से हमने बहुत से जर्मनों को मार डाला।”

V

इमली का वृक्ष सदा बीज से उत्पन्न होता है। इसकी कलम नहीं लगती। इसकी लकड़ी बहुत मज़बूत होती है। इसलिए पहिये, मूँगरियाँ, तख़्ते विशेष करके गन्ने और तेल के कोल्हू इस ही की लकड़ी से बनवाये जाते हैं। जब बहुत गर्मी अथवा आँच की आवश्यकता होती है तब ईंधन के लिए इस लकड़ी का बड़ा मान किया जाता है। इसकी लकड़ी का कोयला बारूद बनाने के लिए बहुत अच्छा होता है। उपर्युक्त गुणों के कारण इमली के कोयले का मूल्य अन्य कोयलों से अधिक होता है। इमली की पत्ती भी बेकार नहीं जाती। कहीं कहीं मनुष्य

इन पत्तियों को मिलाकर कढ़ी, भाजी इत्यादि खाद्य पदार्थ तैयार करते हैं। इसकी पत्तियाँ ओषधि-रूप में भी कई रोगों के इलाज में सेवन की जाती हैं। इनका प्रयोग कपड़ों की रँगाई में भी होता है। जब कपड़ों को नील इत्यादि रँगों से रँगना होता है तब कपड़े के रेशों पर रँग जमाने के लिए इनका प्रयोग होता है।

VI

जब किसी 'अशान्टी' सर्दार को ढोल का जोड़ा बनवाना होता है तो बनानेवालों को आज्ञा देने के साथ ही वह उन्हें एक मुर्गी, थोड़ी सी शराब और सोना भेंट करता है। इसके पश्चात् वह 'टेनबोआ' पेड़ को खोज में जङ्गल को जाते हैं। इस वृक्ष की आत्मा अत्यन्त दुष्ट समझी जाती है। अतः काम करनेवाले अपनी रक्षा के लिए एक अण्डे को इस प्रकार फेंकते हैं कि वह पेड़ के तने में लगकर टूट जाय। फिर वह भयपूर्वक एक जप करते हैं जिसका अर्थ यह है "मैं तुम्हें काटने और फाड़ने आया हूँ। इस अण्डे और मांस को ग्रहण करो, कुल्हाड़ा मेरे न लगे। मेरा स्वास्थ्य भी न बिगड़ने पावे।" थोड़ी सी शराब पेड़ पर छोड़ दी जाती है। फिर पेड़ काट डाला जाता है। तब एक मुर्गी की बलि दी जाती है और थोड़ा सा मांस ढूँठ पर रख दिया जाता है। लट्टे को जङ्गल में खोखला कर लेते हैं। यह काम पूरा हो जाने पर फिर अण्डे और शराब की भेंट दी जाती है।

VII

इमली के फल सबसे अधिक उपयोगी हैं। वे लम्बी, चपटी फली के रूप में होते हैं। उनकी लम्बाई ३ से ६ इंच तक होती है। इमली के फलों को तीन भागों में विभक्त करना चाहिए, एक छिलका, दूसरा गूदा और तीसरा बीज। छिलका तो केवल ईधन के काम में आ सकता है, परन्तु उसको जलाने से जो राख रह जाती है, उसमें एक प्रकार का चार होता है। इस कारण उसको अन्य औषधियों के साथ कई रोगों में देते हैं। इमली के बीज को “बियाँ” कहते हैं। यह छूने में अति चिकने और देखने में सुन्दर और काले होते हैं। ग्रामवासी इसको उबाल उबाल कर अथवा भूनकर नमक मिर्च के साथ बहुधा खाया करते हैं। ये काबिज होते हैं। इनकी पुलिटस बना कर फोड़ों के ऊपर बाँधी जाती है। कहा जाता है कि बीज में ही वृत्त रहता है। इमली का बीज इस बात का प्रत्यक्ष प्रमाण है। यदि कोई इमली का बीज, जो सब प्रकार से पूर्ण हो, बीचोबीच से तोड़कर देखे तो उसके भीतर एक वृत्त सूक्ष्म-रूप में दिखाई देता है।

—माधुरी

VIII

सर जोसेफ़ हूकर ने अपनी पुस्तक में हिमालय के सौन्दर्य का वर्णन करने में अपनी असमर्थता प्रकट करते हुए एक स्थान पर यों लिखा है,—“जब मैं इन हिमाच्छादित पहाड़ों का देखता हूँ, उस समय इनके रूप तथा रङ्ग के जो ओजस्वी वर्णन

मैंने पढ़े हैं, वे सब हिमालय के वास्तविक स्वरूप के वर्णन नहीं मालूम पड़ते। हिमालय का दर्शन करने पर जो भाव मेरे हृदय में उत्पन्न हुए हैं, उनका इन वर्णनों में आभास भी नहीं मिलता, अतएव मैं हिमालय का इस प्रकार का वर्णन लिखकर अपने पाठकों को कष्ट न दूँगा।" सचमुच लेखक का यह विचार ठीक है। प्रातःकाल तथा सायंकाल की हिमालय की सुन्दरता वर्णना-तीत है। वह तो स्वयं देखने तथा देखकर अपने हृदय में आनन्दा-नुभव करने की चीज़ है। सायंकालीन सूर्य की रक्ताभ किरणें जब हिमालय में पड़ती हैं, तो वह हल्के लाल रङ्ग के हीरे के पर्वत के समान चमकने लगता है। उस समय हृदय यह चाहता है कि यदि पङ्ख होते तो उस पहाड़ की चोटी पर जा बैठते। कभी तो हिमालय की ऐसी निराली शोभा देखकर हृदय में काव्य-भाव का संचरण होता है और कभी जिस भूमि में यह पर्वतराज है उसमें जन्म देने के लिए परमात्मा को धन्यवाद देने की इच्छा होती है।

IX

यूनान और एशिया माइनर का भूमध्यसागर का जो हिस्सा अलग करता है उसे आयोनियन सागर कहते हैं। वह टापुओं से भरा हुआ है। कोई कोई टापू तो प्राचीन यूनान के राज्यों के बराबर है। परन्तु बहुत से टापू छोटे छोटे हैं। ये टापू सारे समुद्र में फैले हुए हैं। मानो यूनान और एशिया-माइनर के बीच एक पुल बन गया है। जहाज़ चलाने में इनसे

their help in Navigation

बड़ी सहायता मिलती है। प्राचीन समय में भाप से जहाज़ न चलते थे, पतवार और बादवान से काम लिया जाता था। भूमध्यसागर में वैसे भयङ्कर तूफान नहीं आते जैसे एटलांटिक या हिन्दमहासागर में उठा करते हैं। किन्तु कभी कभी ऐसी आंधी चलती है जो उस समय के छोटे छोटे जहाज़ों को डगनगाकर गिरा देती थी। टापुओं की बहुतायत से लाभ यह होता था कि खलासी तुरन्त ही किसी बन्दर में शरण ले सकते थे।

टापूपुल का एक और परिणाम हुआ। बहुत शीघ्र ही यूनानी लोग टापुओं पर पैर रखते हुए एशियामाइनर में, जो भौगोलिक दृष्टि से यूनान से बिल्कुल मिलता-जुलता है, जा पहुँचे और उपनिवेश बसाने लगे। एशियामाइनर के सारे किनारे पर ही नहीं किन्तु काले समुद्र के तट पर और पश्चिम में दक्षिण इटली और सिसली के किनारों पर भी यूनानी बस्तियों की कतारें बँध गईं, यहाँ तक कि अफ्रीका के उत्तरी किनारे पर भी कई बस्तियाँ बनीं और फ्रांस के दक्षिण में भी मार्शिनिया नामक उपनिवेश स्थापित हुआ जो मार्सेलस के नाम से आज भी योरप के प्रधान बन्दरों में गिना जाता है।

—स्वार्थ

Section 3

ECONOMIC

पुत्र—पिताजी, दस्तकारी किसे कहते हैं ?

पिता—दस्तकारी हाथ से चीज़ें बनाने को कहते हैं ।

यह पैदावार से विभिन्न है, पैदावार प्रकृति का उपहार है जो बिना परिश्रम हमें मिलता है, जैसे फल, गेहूँ इत्यादि ।

पुत्र—परन्तु, पिताजी, गेहूँ, तो बड़े परिश्रम से पैदा होता है । गरीब किसान को ज़मीन जोतने और बीज बोने में बड़ी कठिनाई का सामना करना पड़ता है ।

पिता—यह ठीक है, परन्तु किसान गेहूँ बनाता नहीं, वह गेहूँ के लिए ज़मीन तैयार करता है । जब बीज फूटता है और गेहूँ का पौदा उगता है तो उसे किसान अपने हाथ से ऊपर को नहीं खींच लाता और जब बालें लगती हैं और उनमें गेहूँ फूटता है तो वह भी किसान के बल से नहीं बल्कि प्रकृति की कृपा से ।

पुत्र—पिताजी, मुझे दस्तकारी का एक उदाहरण बता दीजिए ।

पिताजी—घड़ीसाज़ी दस्तकारी है । चाँदी, सोना, लोहा या और कोई धातु जो इसमें प्रयुक्त हो पैदावार है और

यह केवल मनुष्य की विभिन्न और आश्चर्यजनक दस्तकारी का परिणाम है कि इन चीजों के बहुत से पहिये और कमानियाँ बना डालीं जिनसे मिलकर बड़ी बनी ।

II

इस देश में खान खोदनेवाले, सड़क कूटनेवाले और मकान बनानेवाले मज़दूरों का नियम है कि प्रति आठवें दिन जब हिसाब होता है और उन्हें पिछले सप्ताह की मज़दूरी मिलती है तो वे लोग काम पर से छूटते ही पहले कलवरिया में पहुँचते हैं और इतना मद्य पी जाते हैं कि दूसरे दिन काम पर पहुँचना उन्हें बहुत कठिन हो जाता है । मज़दूरी मिलते ही उसका आधा तो बनिये आदि का ऋण चुकाने में निकल जाता है और शेष आधा जब तक मद्य पीने में न निकल जाय तब तक वे कलवरिया से नहीं निकलते । इस प्रकार प्रायः एक ही दिन में उनकी सप्ताह भर की कमाई निकल जाती है, और तब वे फिर काम पर पहुँच जाते हैं । यही दशा यहाँ के मोचियों, धोबियों तथा अन्य छोटी जाति के लोगों की है । मज़दूरी का रुपया हाथ में आते ही वे उसे उड़ाने की चिन्ता करने लगते हैं । और जब तक सारा रुपया हाथ से न निकल जाय कोई काम नहीं करते । इस मूर्खता का जो बुरा परिणाम होता है वह किसी से छिपा नहीं है । यदि इस प्रकार नष्ट होनेवाले धन का हिसाब लगाया जाय तो शायद उसकी संख्या कई लाख रुपये वार्षिक तक पहुँच जायगी ।

—मितव्यय

III

साधारण अनुभव है कि यदि एक वस्तु को दो ग्राहक हों तो मूल्य बढ़ेगा और यदि एक वस्तु के ग्राहक के सामने ऐसी दो वस्तुएँ प्रस्तुत की जायँ तो मूल्य घट जायगा अर्थात् मूल्य में बढ़त और घटत क्रमानुसार रसद और माँग की कमी अथवा दूसरे शब्दों में, माँग और रसद की वृद्धि से उत्पन्न होती है । यही दशा मज़दूरी की है । यदि एक मज़दूर को दो व्यापारी बुलायें तो मज़दूरी बढ़ेगी और एक व्यापारी की ओर दो मज़दूर दौड़ें तो मज़दूरी में कमी होना आवश्यक है । अर्थात् मूल्य के समान मज़दूरी भी घटत बढ़त के विचार से माँग और रसद के नियम पर अवलम्बित है । चीज़ें बनाने के लिए परिश्रम अत्यावश्यक है । अतः किसी चीज़ की माँग में घटत-बढ़त होने से उस परिश्रम की माँग में भी घटत-बढ़त अवश्य आती है जो उक्त वस्तु के बनाने में लगता है । उदाहरण के लिए, घड़ी, सिगरेट अथवा मोटर का प्रचार जितना घटे बढ़ेगा उतने ही कम अधिक उसके बनानेवालों की आवश्यकता होगी ।

—इल्मुल्मईशत

IV

संसार के किसी भाग में गन्ने की इतनी खेती नहीं होती जितनी भारतवर्ष में । तब भी भारतवर्ष को अपनी आवश्यकता के लिए प्रतिवर्ष बाहर से बहुत अधिक चीनी मँगानी पड़ती है । इतनी कम चीनी बनने का कारण यह है कि गन्ने की खेती अच्छी तरह

से नहीं की जाती और गन्ने से रस निकालने और उसे उबालने की रीति भी अच्छी नहीं है। गन्ने की खेती के सुधार के लिए कृषि-विभाग बहुत उद्योग कर रहा है। उसने बहुत जाँच करके यह मालूम कर लिया है कि किस प्रकार का गन्ना बोने से पैदावार सबसे अधिक होती है। कृषि-विभाग लोगों को यह भी दिखाने का यत्न कर रहा है कि एंजिन से चलनेवाले छोटे कारखानों से कितना लाभ होता है। कृषि-विभाग के डाइरेक्टर मि० हेली की यह राय है कि बड़े बड़े कारखानों को खोलने से पहले छोटे कारखानों का खोलना ठीक है। भारत के ज़मीन्दारों को समझ लेना चाहिए कि पुरानी रीतियों से गन्ने की खेती करने और चीनी बनाने से उन्हें जितना लाभ होता है उससे कहीं अधिक नवीन रीतियों द्वारा काम करने पर होगा। चीनी के काम में सुधार का बहुत स्थान है। अनुभवी लोगों की राय है कि इस देश में जितनी ईख पैदा होती है उसका तीसरा भाग, रस अच्छी तरह न निकाले जाने के कारण, बेकार हो जाता है। उन लोगों की यह भी राय है कि जितना माल बेकार जाता है उसका आधा सहज में बचाया जा सकता है। अच्छी तरह खेती करने, खाद को अधिक काम में लाने और नई नई रीतियों से रस निकालने से इस देश में आवश्यकता से अधिक चीनी उत्पन्न हो सकती है।

V

योरप और अमेरिका में बहुत से पेशों के मज़दूरों ने नियमानुसार अपनी अपनी संगठित सभायें स्थापित कर रखी हैं जिनमें

उस ही पेशे के मज़दूर बड़ी बड़ी संख्याओं में नियत मासिक बन्दा देकर सम्मिलित होते हैं और व्यवहारैक्य के बल से समस्त सदस्यों की सम्पन्नता और उन्नति के लिए प्रत्येक उचित उपाय से प्रयत्न करते हैं। इन सभाओं की सर्वप्रियता, महत्त्व और शक्ति दिन प्रतिदिन बढ़ रही है। प्रत्येक बुद्धिमान मज़दूर उनकी सदस्यता अपने लिए आवश्यक और लाभदायक सोचने लगा है। जर्मनी और इंग्लैण्ड में संगठित मज़दूरों की संख्या २४ और २५ लाख है परन्तु जन-संख्याानुरूप मज़दूर डेनमार्क और स्वेडन में सबसे अधिक हैं। उन्नत देशों के मज़दूरों की सभायें, कार्य-सफलता और सञ्चालन-कुशलता के विचार से हमारे देश की शिक्षित और उच्च-श्रेणी की सभाओं से कहीं उत्तम दिखाई पड़ती हैं। उनके फलप्रद प्रयत्नों से, उन्नत जातियों के व्यक्तियों की दृढ़ इच्छा-शक्ति और कार्यात्मक योग्यता का कुछ अनुमान होता है।

—इल्मुल्मईशाव

VI

यदि प्रतिद्वन्द्विता बन्द हो जाय तो जगत् की उन्नति रुक जायगी लेकिन प्रतिद्वन्द्विता के कारण एक सुस्त आदमी भी कुछ न कुछ काम करने लगता है; क्योंकि यदि वह ऐसा न करे तो लपट हो जायगा। जो लोग सुस्त या अकर्मण्य हों उन्हें संसार में अपना उचित अंश पाने के लिए परिश्रम और मित व्यय से काम लेना चाहिए। सब मनुष्यों का सांसारिक संपत्ति में विशेष अंश है, परन्तु इसके पाने के लिए उद्योग आवश्यक है। जो मनुष्य

उद्योग या परिश्रम नहीं करता, उसे भोजन भी न करना चाहिए। जो लोग परिश्रम करके कठिनाइयों का सामना करते हैं, वे ही सफलता भी प्राप्त करते हैं। यदि मार्ग में कठिनाइयाँ न होतीं, यदि लोग प्रतिद्वन्द्विता न करते तो उन्हें किसी प्रकार की फलप्राप्ति भी न होती। इन सब कारणों से मनुष्य को परिश्रम करना ही पड़ता है। यही परिश्रम की आवश्यकता देश और जाति की उन्नति का कारण है। इसी ने बहुत लोगों से बड़े बड़े आदिष्कार कराये हैं। कारीगरों, व्यापारियों, वैज्ञानिकों और विद्वानों को उसी ने उत्साहित किया है। सब प्रकार की शिल्पकला में उन्नति उसी के द्वारा हुई है। संसार के सारे देशों की सभ्यता और सम्पन्नता का मुख्य कारण यही है। प्रत्येक मनुष्य की शक्ति और बल बढ़ाने के लिए प्रतिद्वन्द्विता परम आवश्यक है। इसका बीज मनुष्य के हृदय में इस ही लिए बोया गया है कि वह अपनी वर्तमान दशा से कुछ उन्नति कर सके।

—मितव्यय

Section 4 LITERARY AND ETHICAL

I

यूनान में एक बार एक चित्रकार ने एक मनुष्य का जिसके हाथ में अंगूर का गुच्छा था चित्र बना कर, एक सार्वजनिक स्थान पर लटका दिया। चित्र इतना असल के अनुसार था कि पत्ती अंगूर को असली समझ कर उस पर गिरते थे और उस पर चोंच मारते थे। समस्त प्रदर्शनी में गुल मच गया और लोग चारों ओर से आ आकर चित्रकार को बधाई देने लगे। परन्तु चित्रकार रोता था कि चित्र में त्रुटि रह गई। लोगों ने आश्चर्य से पूछा कि इससे बढ़कर और क्या निपुणता हो सकती है। चित्रकार ने कहा, “निस्सन्देह अंगूर का चित्र अच्छा बना, परन्तु जिस मनुष्य के हाथ में अंगूर है, उसका चित्र अच्छा नहीं अन्यथा पत्ती अंगूर पर टूटने का साहस न करते”।

—शेरुल अजम

II

बूँद बूँद करके तालाब भरता है। एक एक पैसा जोड़ने से रुपया होता है। एक पैसा बचाना मानों एक रुपया जोड़ने का बीज बाना है। रुपया जमा करने से मनुष्य सुखी, सम्पन्न और स्वतन्त्र होता है। परन्तु उचित और न्यायपूर्ण उपाय से धन उपार्जन करना चाहिए। जो मनुष्य रुपया-पैसा बचाना नहीं

जानता उसे सदा कोल्हू के बैल की तरह काम में जुता रहना पड़ता है। उस पर शीघ्र ही विपत्ति आ जाती है। परन्तु जो मनुष्य सावधानता से अपनी कमाई बचा रखता है वह निश्चिन्त और साहसी बना रहता है। जिस मनुष्य को एक बार कुछ बचाने का सुख मिल जाता है फिर उसे सदा के लिए उसका अभ्यास हो जाता है। उसे बीमारी या वृद्धावस्था की कोई चिन्ता नहीं रह जाती। जो मनुष्य कुछ बचा लेता है वह दूसरों का आश्रित नहीं होता और जो नहीं बचा सकता है वह सदा दरिद्रावस्था में कष्ट भोगा करता है।

III

हमारे देश में माता पिता अपने बालक-बालिकाओं का विवाह बहुत ही थोड़ी अवस्था में कर देते हैं। वर या कन्या को संसार और गृहस्थी की ऊँच नीच का कुछ भी ज्ञान नहीं होता, वे गृहस्थों के भारी उत्तरदायित्व को कुछ भी नहीं समझते। अपने भविष्य जीवन की कठिनाइयों का उन्हें कुछ भी अनुमान नहीं होता। परिणाम यह होता है कि उनका जीवन बहुत ही दुःख-पूर्ण हो जाता है। हमारा यह तात्पर्य नहीं है कि बीस वर्ष की कन्या और तीस वर्ष के वर का विवाह किया जाय। परन्तु इस बात का ध्यान अवश्य रखा जाय कि दोनों को सांसारिक जीवन का यथेष्ट ज्ञान अवश्य हो जाय, नहीं तो उन दोनों का जीवन प्रायः दुःख-पूर्ण ही रहेगा। गार्हस्थ्य जीवन में विचार और बुद्धि से बड़ी सहायता मिलती है। जो विचार और बुद्धि से काम

लेता है उसके सभी कार्य-व्यवहार सरलता और उत्तमतापूर्वक होते हैं। ज़रा से अविचार या भूल से बड़ी बड़ी आपत्तियाँ आ पड़ती हैं जिनसे बचना बहुत कठिन हो जाता है। इस प्रकार मनुष्य की जीवन-यात्रा बहुत ही दुःख-पूर्ण हो जाती है। इसलिए जब तक घर या कन्या को संसार का थोड़ा बहुत ज्ञान न हो जाय तब तक उन पर गृहस्थी का भार डालना बड़ा अन्याय है। —मितव्यय

IV

भाषा केवल एक साधन है, विचार-प्रकाशन का, आवश्यकता-निवारण का, पारस्परिक संवाद का। मनुष्यों के भिन्न भिन्न समूह भिन्न भिन्न भाषायेँ बोलते हैं क्योंकि समस्त संसार की भाषायेँ एक ही समय में आविष्कृत नहीं हुईं। जैसे जातियाँ उत्पन्न होती हैं, पालित-पोषित होती हैं, बूढ़ी होती हैं और मर जाती हैं, ऐसी ही दशा भाषाओं की है। वह मनुष्य जीवित है जो बढ़ता है और उन्नति करता रहता है। परिवर्तन जीवन का लक्षण है। अपने आपको अवस्थानुसार परिवर्तित करना, अपने चारों ओर की स्थिति से लाभ उठाना और अपनी योग्यतानुसार उन्नति करते रहना जीवन के लक्षणों में से है। जो जाति परिवर्तन और उन्नति के अयोग्य हो जाती है, वह मर जाती है। आयु की एक विशेष अवस्था में पहुँचकर मनुष्य अधिक परिवर्तन और उन्नति के अयोग्य हो जाता है, उसका शरीर काम नहीं करता, इसलिए वह मर जाता है। यही सिद्धान्त बहुत कुछ भाषाओं में भी लगते हैं।

—लाजपतराय

वास्तविक कवि वही है जिसको श्रोताओं का कुछ ध्यान न हो। परन्तु जो लोग जानबूझ कर कवि बनते हैं उनका भी कर्त्तव्य है कि उनकी काव्य-शैली से यह किञ्चित् न पाया जावे कि वह श्रोताओं को सम्बोधन करना चाहते हैं। एक अभिनेता को भलीभाँति ज्ञात है कि अनेक दर्शक उसके समस्त उपस्थित हैं, परन्तु यदि अभिनय करते हुए वह इस बात को व्यक्त कर दे तो समस्त 'पार्ट' नष्ट हो जायगा। यदि कवि अपनी आत्मा को छोड़कर दूसरों को सम्बोधन करता है—दूसरों के भावों को उभारना चाहता है—जो कुछ कहता है अपने लिए नहीं बल्कि दूसरों के लिए कहता है, तो कवि नहीं बल्कि वक्ता है। इससे यह स्पष्ट होगा कि कवित्व-शक्ति एकान्तवास और अन्तरावलोकन का परिणाम है। इसके विपरीत वक्तृत्व लोगों से मिलने-जुलने और मित्र-भाव रखने का फल है। यदि एक मनुष्य के आन्तरिक भाव तीक्ष्ण और जागृत हैं तो वह कवि हो सकता है, परन्तु वक्ता के लिए आवश्यक है कि दूसरों की भावनाओं को समझता हो।

—शेरुल अजम

सब प्रकार के चस्कों पर आजकल दिन पर दिन अधिक धन व्यय होता है परन्तु उसकी पूर्ति के लिए आय की वृद्धि नहीं होती। इन बातों का कोई ध्यान नहीं करता और जिस प्रकार हो सकता है, लोग मज़ा उड़ाने का यत्न करते हैं। इसी

के लिए उन्हें ऋण लेना पड़ता है जो कुछ समय के उपरान्त उनके जी का जंजाल हो जाता है। जो मनुष्य एक बार अपव्ययी हो जाता है उसका इस दुर्गुण से छूटना बहुत ही कठिन होता है। अपव्यय के लिए आजकल लोग जिस समय उधार लेते हैं उस समय उन्हें चुकाने का ध्यान भी नहीं आता। पर यह दुर्गुण सर्वसाधारण के चरित्र को बुरी तरह नष्ट करता है और सभी श्रेणी के लोगों को दुखी और दरिद्री बनाता है। इस समय लोगों का नैतिक चरित्र बहुत ही गिर चुका है और इसे सुधारने में बहुत समय लगेगा। इस बीच में यदि सब प्रकार के खर्चों से बचने का कोई मार्ग न भी मिले तो भी सुधार का सबसे अच्छा उपाय यह है कि कभी उधार न लो, और यदि अभाग्य या मूर्खतावश तुम पर कुछ ऋण हो गया हो तो जहाँ तक शीघ्र हो सके चुका दो। जिस मनुष्य पर किसी प्रकार का ऋण हो वह कभी स्वतन्त्र नहीं कहा जा सकता। उसे सदा महाजनों की बुरी भली बातें सुननी पड़ती हैं और पड़ोसी उसकी हँसी उड़ाया करते हैं। स्वयं अपने घर में ही वह दासों की भाँति रहता है। उसका चरित्र बहुत भ्रष्ट हो जाता है, यहाँ तक कि उसके सम्बन्धी और घर के लोग ही उसे तुच्छ समझने और घृणा की दृष्टि से देखने लगते हैं।

—मितव्यय

VII

चित्र का वास्तविक गुण यह है कि अस्ल के अनुसार हो और यदि चित्रकार इस कार्य में सफल होगया तो उसको सिद्धहस्त

की उपाधि मिल सकती है। परन्तु कवि को अनेक अवसरों पर दो कठिन समस्याओं का सामना होता है अर्थात् न अस्ल का पूरा पूरा चित्र खींच सकता है क्योंकि कहीं कहीं इस प्रकार का पूर्ण अनुसरण मानसिक भावों को जागृत नहीं कर सकता और न अस्ल से अधिक दूर हो सकता है अन्यथा उस पर आपत्ति होगी कि ठीक चित्र नहीं खिंचा। ऐसे अवसर पर उसको कल्पना से काम लेना पड़ता है। वह ऐसा चित्र खींचता है जो अस्ल से चमक-दमक और सुन्दरता में बढ़ जाता है। परन्तु वह कल्पना-शक्ति से दर्शकों पर प्रभाव डालता है कि यह वही वस्तु है। लोगों ने इसको गहरी दृष्टि से नहीं देखा था इसी लिए उसका सौन्दर्य पूरा प्रकट नहीं हुआ था।

—शिवली

VIII

डाक्टर गुप्त ने मेज़ पर रखे हुए मटके का ढकना उठाया और उस मुरझाये हुए फूल को पानी में डाल दिया जो उसमें भरा हुआ था। पहले कुछ देर तक तो फूल पानी पर तैरता रहा, उस पर पानी का कुछ प्रभाव न पड़ा। परन्तु क्षण भर में उसमें आश्चर्यजनक परिवर्तन दिखाई पड़ने लगा। सूखी हुई पल्लड़ियाँ हिलीं और इनका रङ्ग लाल होने लगा। ऐसा ज्ञात होता था कि फूल एक गहरी नींद से जाग रहा है। पतला कंठल और पत्तियाँ हरी हो गईं और देखते देखते वह पचास वर्ष का फूल पूर्ण-रूप से नवप्रफुल्लित ज्ञात होने लगा। यह अभी

भली भाँति खिलता नहीं था। बीच की कुछ पङ्क्तियाँ लिपटी हुई थीं। इन पर शिशिर की दो बूँदें भी चमक रही थीं।

डाक्टर महोदय के मित्रों ने उदासीनता से कहा, “तमाशा तो बहुत अच्छा है। परन्तु बतलाइए यह हुआ क्योंकि ?” इन लोगों ने बाजीगरों के इससे भी कहीं आश्चर्यजनक चमत्कार देखे थे।

डाक्टर गुप्त ने कहा, “क्या आप लोगों ने ‘यौवन-निर्भर’ का नाम कभी नहीं सुना।”

मिस्टर चटर्जी ने कहा, “सुना अवश्य है किन्तु वहाँ का जल किसी को मिला कब ?”

डाक्टर गुप्त ने उत्तर दिया, “इसलिए नहीं मिला कि किसी ने उसकी उचित खोज नहीं की। अब अन्वेषण से ज्ञात हुआ है कि यौवन-निर्भर फ्लोरिडा (Florida) के दक्षिणी भाग में है। इसके किनारे बड़े बड़े वृक्ष हैं जो कई शताब्दियों के पुराने होने पर भी आज तक हरे भरे हैं। मुझे इस प्रकार के प्रयोगों का प्रेमी समझ कर मेरे एक मित्र ने थोड़ा सा जल मेरे पास भेजा है। वह इस प्याले में भरा हुआ है।

मौलवी साहब को इन बातों का कुछ भी विश्वास न हुआ तो भी उन्होंने पूछा, “हाँ, होगा। परन्तु यह बतलाइए कि इस जल का प्रभाव मनुष्य के शरीर पर भी हो सकता है ?”

डाक्टर गुप्त ने कहा, “यह आपको अभी क्षण भर में ज्ञात हुआ जाता है। आप सब सज्जन इस जल को निःसंशय पिये”

जिससे आपका जीवन एक बार फिर लौट आये। मुझे तो युवक होने की इच्छा नहीं है क्योंकि मैं बहुत विपत्तियाँ उठाकर इस अवस्था तक पहुँचा हूँ। यदि आपको इच्छा हो तो मैं इस जल का प्रयोग करूँ।”

—नैथनील हॉथार्न

IX

कल्पना की व्याख्या हेनरी लुई ने यह की है, वह शक्ति जिसका यह काम है कि उन वस्तुओं को जो दृश्य नहीं हैं या जो हमारी इन्द्रियों की अपूर्णता के कारण हमको दिखाई नहीं पड़ती हमारी दृष्टि के सामने कर दे। परन्तु यह व्याख्या पूर्णतया व्यापक और बाधक नहीं है और वास्तव में ऐसी वस्तुओं की नैयार्थिक, व्यापक और बाधक व्याख्या हो भी नहीं सकती।

वास्तव में कल्पना रचनात्माक शक्ति का नाम है। साधारण व्यक्तियों के निकट न्याय या दर्शन-शास्त्र का रचयिता कल्पना-शील नहीं कहा जा सकता, बल्कि यदि स्वयं किसी दार्शनिक को यह उपाधि दी जाय तो उसको आपत्ति होगी। परन्तु वास्तव में दर्शन और कविता में कल्पना-शक्ति की एक ही आवश्यकता है। यही कल्पना-शक्ति है जो एक ओर दार्शनिक आविष्कार और निरूपण का काम देती है और दूसरी ओर साहित्य में काव्य-रचना कराती है, क्योंकि बहुत से वैज्ञानिक काव्य से प्रेम नहीं रखते और कवि दर्शन और विज्ञान से अपरिचित होते हैं इस कारण यह मिथ्याबोध पैदा होता है कि कल्पना-शक्ति

को दर्शन और विज्ञान से संबन्ध नहीं, परन्तु यह ठीक नहीं। निस्सन्देह साधारण विज्ञान या दर्शन जाननेवाले जिनमें रचनात्मक शक्ति नहीं होती, कल्पना-शक्ति नहीं रखते परन्तु जो लोग किसी सिद्धान्त या शास्त्र के रचयिता हैं उनकी कल्पना-शक्ति को कौन अस्वीकार कर सकता है।

—शेरूल अजम

X

सभी देशों के साहित्य में जातीय गौरव की रक्षा की जाती है। सभी मनुष्यों को अपनी जाति का अभिमान होता है। यही कारण है कि अपने जातीय गौरव की रक्षा के लिए समय आने पर साधारण मनुष्य भी त्याग कर सकता है। अँगरेज़ी के एक कवि ने एक छोटी सी कहानी लिखी है जिसका सारांश यह है कि एक बार चीन में एक अँगरेज़ तीन सिक्खों के साथ कहीं गुलगपाड़ा करता हुआ पकड़ा गया। जब वह चारों एक चीनी अफ़सर के सामने लाये गये तब उस अफ़सर ने कहा—तुम लोग मुझे झुककर सलाम करो नहीं तो मार डाले जाओगे। तीनों सिक्खों ने सलाम कर प्राण-रक्षा की। पर उस अँगरेज़ ने सलाम नहीं किया। अन्त में वह मार डाला गया। इस ही घटना को लेकर अँगरेज़ी कवि ने अँगरेज़ों के जातीय अभिमान की प्रशंसा की है और सिक्खों की कायरता की ओर इशारा किया है। सिक्ख-जाति के इतिहास में ऐसी घटनाओं का अभाव नहीं है जिनमें सिक्खों ने सहर्ष प्राण त्याग दिये हैं।

अतएव यह नहीं कहा जा सकता कि सिक्ख-जाति प्राण देना नहीं जानती ।

साहित्य में धार्मिक असहिष्णुता की भी अभिव्यक्ति होती है । शेक्सपियर के समान श्रेष्ठ कवि भी इस दोष से बचा नहीं है । शाइलाक को उसने इतना लोभी बनाया है कि वह अपनी एक मात्र कन्या का मृत शरीर देखना चाहता था जिससे वह अपना रुपया पा सके । सर वाल्टरस्काट ने अपने 'आइवन हो' नामक उपन्यास में भी एक यहूदी का चित्र अङ्कित किया है । यद्यपि उसमें धन-लिप्सा अत्यधिक थी तो भी वह पितृ-स्नेह से शून्य नहीं था । अँगरेज़ी साहित्य में भारतीयों के प्रति घृणाव्यञ्जक भाव विद्यमान हैं । आधुनिक हिन्दी-साहित्य में भी विदेशियों के प्रति घृणा प्रदर्शित की जाती है ।

—पदुमलाल पुन्नालाल बख्शी

Section 5.

SCIENTIFIC.

1

एक दिन रमेश ने अपने गुरुजी से कहा कि मैंने एक पुस्तक में पढ़ा है कि सर आइज़क न्यूटन (Sir Isaac Newton) ने एक सेब को गिरते हुए देख कर बहुत सी महत्व-पूर्ण बातें मालूम कर लीं। मेरी समझ में नहीं आता कि सेब के गिरने में ऐसा क्या रहस्य था। गुरुजी ने उत्तर दिया कि इसमें कोई रहस्य तो न था परन्तु दैवात् इस घटना ने सर आइज़क का ध्यान अपनी ओर खींचा। सेब के गिरने ने उनके विचार को प्रेरित किया, और उसके बाद सोच विचार से वह बड़े बड़े नतीजों पर पहुँचे। उन्होंने सोचा कि सेब ज़मीन पर क्यों गिरा। रमेश ने कहा कि कोई सहारा बाकी नहीं रहा, इसलिए सेब ज़मीन पर गिर पड़ा। वह गिरने के लिए बाध्य था। गुरुजी ने उत्तर दिया, बिलकुल ठीक कहते हो, कोई चीज़ उसे गिरने के लिए बाध्य करती थी या कोई चीज़ उसे अपनी ओर खींचती थी। यदि ऐसा न होता तो सेब वृक्ष ही पर लटका रहता। वह क्या चीज़ थी जिसने सेब को प्रेरित किया इसी प्रश्न ने उस दार्शनिक का ध्यान अपनी ओर खींचा और उसने बड़े सोच विचार के बाद यह मालूम किया कि प्रकृति का एक नियम है जिसके

अनुसार हर जड़ पदार्थ दूसरे जड़ पदार्थ को अपनी राशि और दूरता के अनुसार अपनी ओर खींचता है। इसी को आकर्षण-शक्ति कहते हैं।

II

गत २३ अगस्त को रात के साढ़े दस बजे मङ्गल, सूर्य और पृथ्वी एक सीधी रेखा में होगये। इसके कई दिन पहले और पीछे यह लोहित ग्रह बृहस्पति से भी अधिक प्रकाशित होगया। यों तो प्रत्येक २६ मास पश्चात् यह तीनों एक रेखा में हो जाते हैं। पर इस बार मङ्गल पृथ्वी से छः करोड़ मील के स्थान पर केवल साढ़े तीन करोड़ मील रह गया है। चन्द्रमा को छोड़ मङ्गल का वायुमण्डल अत्यन्त स्वच्छ है। हिमालय के बादलों का यहाँ नाम भी नहीं है। इसके चारों ओर घूमनेवाले दस बारह मील व्यासवाले दो छोटे छोटे चन्द्रमा हैं पर यह तीव्र दूरबीन की सहायता बिना देखे नहीं जा सकते। मङ्गल अपनी कीली पर चौबीस घण्टे साढ़े तेतीस मिनिट में एक बार घूम जाता है।

III

हम हवा को देख नहीं सकते। जब तक वह चलती नहीं, हम लोग उसका अनुभव भी नहीं कर सकते। हवा बाधा देती है, यह बात हमें उस समय जान पड़ती है जब हम हवा के विपरीत चलते या दौड़ते हैं। हवा के वज़न का ज्ञान साधारण मनुष्य को नहीं होता। पर वह वायु-मण्डल जो रात दिन हमारे सिर के ऊपर रहता है, इतना वज़नदार है जिस पर जल्दी विश्वास

नहीं होता। प्रो० चार्ल्स एम० होम्स का विचार है कि जब हवा एक प्रकार का पदार्थ है तब उसका वजन अवश्य होगा। हम लोग भी जानते हैं कि जिन गैसों का मिश्रण हवा है, उनका भी कुछ वजन होता है।

IV

मनुष्य के शरीर के लिए दिन रात में सवा सेर से लेकर डेढ़ सेर तक पानी की आवश्यकता होती है। जाड़े की अपेक्षा गर्मी में कुछ अधिक पानी पिया जाता है। पानी की इस मात्रा को भोजन के समय के दो घण्टे पश्चात् जितनी बार में जी चाहे पी लेना चाहिए। मनुष्य के शरीर में लगभग दो तिहाई भाग जल का है और शरीर में जो जल की कमी पेशाब, पसीना और साँस लेने से होती है उसे पूरा करने के लिए जल पीने की आवश्यकता पड़ती है। परन्तु बहुत अधिक जल का सेवन या भोजन के साथ जल का सेवन अच्छा नहीं। कुछ लोग पाचन-शक्ति बढ़ाने के लिए भोजन के साथ शराब पीते हैं। उससे भोजन विषयुक्त हो जाता है और सुधरने के बदले अन्त में पाचन-शक्ति सर्वदा के लिए शिथिल हो जाती है। पेय रूप में रसीले फलों का सेवन अत्यन्त लाभदायक है। कुछ लोग जल बिलकुल नहीं पीते, और रसीले फलों या दूध से जल की आवश्यकता पूरी कर लेते हैं। फलों में लोहा, चूना, स्फुर इत्यादि अपने स्वाभाविक रूप में पाये जाते हैं। रक्त और नाड़ी-मण्डल में इन पदार्थों की जो आवश्यकता पड़ती है वह फलों के सेवन से दूर

हो जाती है। अस्वाभाविक अथवा अत्यधिक प्यास बुझाने के लिए (जैसे गर्मी की ऋतु में) रसीले फलों का सेवन सर्वोत्तम है।

V

विकाशवादियों के कथनानुसार पृथ्वी पर पहले पहल पानी में ही जीवों का आरम्भ हुआ। जल-जीवों से स्थल-जीवों की अवस्था प्राप्त होने में करोड़ों वर्ष लग गये। किन्तु शुक्र में बात दूसरी है। वहाँ भूमि की कमी, जल की प्रचुरता और अनवरत वर्षा का होना यह प्रमाणित करता है कि उस ग्रह के सर्वोत्तम जीव पानी में ही रहते हैं। जल-जीव होने के कारण उन्हें कदाचित् ही कोई बुद्धिमान् कहे। किन्तु वे भी हम लोगों के समान या हमसे भी अधिक बुद्धिमान् हो सकते हैं। उनका आकार हमारे यहाँ की उड़नेवाली मछलियों जैसा होगा। वे पङ्क्त-युक्त भी होते होंगे, जिससे उन्हें आकाश में उड़ने का भी सुभीता होगा।

VI

कई साधनों से रोगनाशक वस्तुएँ शरीर में पैदा की जा सकती हैं; यदि ये वस्तुएँ उचित परिमाण में बन जावें तो मनुष्य को थोड़े बहुत दिनों के लिए रोगक्षमता मिल जाती है। चेचक के टीके से साधारणतया १० या ११ वर्ष के लिए चेचक-सम्बन्धी रोगक्षमता मिल जाती है। यदि एक बार बचपन में टीका लगवा कर दूसरी बार ११ या १२ वर्ष की आयु में टीका लगवा लिया जावे तो चेचक से उग्र भर के लिए छुट्टी मिल

जाती है। आजकल भारतवर्ष में आमतौर से चेचक बड़ी उमर में निकलती है। बचपन में नहीं निकलती। कारण यही है कि बचपन का टीका उस व्यक्ति को १० या १२ वर्ष तक तो अच्छी तरह से बचा सकता है; इसके पश्चात् उसका असर कम होने लगता है। भारतवर्ष में टीके के रिवाज से पहले चेचक बहुधा बचपन में ही निकला करती थी; अब भी जिन लोगों में किसी कारण बचपन में टीका नहीं लगता उन लोगों के बच्चों के अक्सर चेचक निकल आती है। जिस प्रकार चेचक का टीका चेचक से बचाता है, उस ही प्रकार टॉयफ़ायड और ताऊन के टीके भी इन रोगों से हमारी रक्षा करते हैं। केवल भेद इतना है कि इनका असर बहुत दिनों तक नहीं रहता।

—हमारे शरीर की रचना

VII

कीटाणुओं को शरीर से बाहर उपजाने के लिए अनेक प्रकार के भोजन बनाये गये हैं जिनको खाकर वे न केवल जीवित रहते हैं प्रत्युत खूब बढ़ते भी हैं। ज्यों ज्यों उनका संख्या अधिक होती है वे विष बनाते जाते हैं, जो उस भोजन में घुल जाते हैं। वैज्ञानिक यन्त्रों-द्वारा विष और कीटाणु एक दूसरे से अलग किये जा सकते हैं। कई बार परीक्षा करके यह मालूम कर लिया जाता है कि इस विष की कितनी मात्रा एक व्यक्ति की मृत्यु का कारण हो सकती है। जो मात्रा मनुष्य को मार सकती है, वह एक बड़े घोड़े को न मार सकेगी, क्योंकि घोड़े का शरीर मनुष्य के शरीर

से बड़ा होता है। इस ही प्रकार जिस मात्रा से एक मनुष्य मरता है उससे कई कुत्ते या खरगोश मर सकेंगे। जो मात्रा एक व्यक्ति को मार सकती है वह उस विशेष व्यक्ति के लिए विनाशक मात्रा कहलाती है, इस मात्रा से कम को अविनाशक मात्रा कहते हैं।

VIII

यदि हम किसी विष की अविनाशक मात्रा किसी जानवर के शरीर में पहुँचा दें तो उसको अधिक हानि न पहुँचेगी। शरीर में पहुँचने पर इस विष को नाश करनेवाली वस्तुएँ बनने लगेंगी। धीरे धीरे यह मात्रा बढ़ाई जाती है, कुछ समय पश्चात् यह मालूम होगा कि घोड़ा न केवल एक विनाशक मात्रा को सह सकता है प्रत्युत उससे भी अधिक मात्रा उसको हानि नहीं पहुँचा सकती। जब देखते हैं कि घोड़ा अब विनाशक मात्रा से सैकड़ों गुनी बड़ी बड़ी मात्रा को भी सह सकता है तब उसका प्रयोग बन्द कर देते हैं। अब घोड़े के रक्त में उस विशेष विष को नाश करनेवाली वस्तुएँ अधिक परिमाण में हैं और ये वस्तुएँ उसके शरीर से इस प्रकार निकाली जा सकती हैं:—घोड़े की कोई बड़ी शिरा काटी जाती है और जितने रक्त की आवश्यकता होती है उतना एक शुद्ध बरतन में इकट्ठा कर लेते हैं और फिर कटी हुई शिरा के सिरों को बाँध देते हैं जिससे और रक्त न बहे। थोड़ी देर में रक्त जम जाता है। छिछड़े को जलोय भाग या सीरम से अलग कर लेते हैं। इस सीरम में उस विशेष विष को नाश करनेवाली वस्तुएँ हैं।

शायद यहाँ पर यह प्रश्न उपस्थित होगा कि ज़मीन पर उष्णता अधिक क्यों होती है। पदार्थ-विज्ञान का नियम है कि समुद्र की सतह से ज्यों ज्यों ऊँचे जाइए त्यों त्यों उष्णता घटती जाती है। इसके कई कारण हैं। उनमें से दो मुख्य कारणों पर ही यहाँ विचार किया जायगा। पृथ्वी तल की हवा पर वातावरण का भार अधिक रहता है। अतएव वह अधिक घनी होती है। भू-पृष्ठ से ज्यों ज्यों ऊँचे चढ़ते जाइए त्यों त्यों वातावरण का भार कम होता जाता है, जिससे हवा भी अधिकाधिक हलकी होती जाती है। हवा के हलके होने से और उसके ताप को रोक रखने की शक्ति कम हो जाने से ऊँचे स्थानों की वायु गरम नहीं हो पाती और उसका ताप-क्रम कम रहता है। सूर्य की किरणों का परावर्तन दूसरा कारण है। किरणें परावर्तित होकर भू-पृष्ठ पर फैल जाती हैं जिससे उष्णता अधिक होती है। हमारा रोज़ का अनुभव भी यही कहता है कि ऊँचे स्थान पर शातलता अधिक रहती है। समुद्र की सतह से हजारों फ़ीट ऊँचा होने के कारण हिमाचल की चोटियों पर बहुत ही ज़्यादा सर्दी पड़ती है, जिससे वहाँ सदैव बर्फ़ जमी रहती है। गर्मी की ऋतु में लोग शिमला आदि पर्वतीय स्थानों पर जाकर रहते हैं। ये स्थान समुद्र की सतह से बहुत ही ऊँचे हैं इसलिए यहाँ सदा सर्दी रहती है। प्रयोगों-द्वारा सिद्ध हो चुका है कि प्रति ३३० फ़ीट ऊँचा चढ़ने पर ताप-क्रम १° घट जाता है।

Section 6.
MISCELLANEOUS.

I

एक कुकनुस बहुत समय से अरब के जंगलों में रहता था । एक बार उसने एक फ़ाख़ता को देखा जो अपने घोंसले में पर फैलाये उनके नीचे अपने बच्चों को लिये बैठी थी । कुकनुस ने फ़ाख़ता को अवज्ञा के साथ संबोधन करके कहा, अरी फ़ाख़ता, तेरी दशा बड़ी करुणायोग्य है । संसार में तुझे केवल दो काम हैं, या तो अंडे सेना, या फिर बच्चों को पालना और उनके लिए दाना दुनका इकट्ठा करना । तू अपनी सारी शक्ति निर्बल और निकम्मी संतान के जीवित रखने में व्यय कर देती है । मुझे नहीं देखती कि मैं दुनिया में कैसा स्वतन्त्र जीवन व्यतीत करता हूँ । न किसी वस्तु की चिन्ता है न किसी बात का दुख । दुनिया भर का बहुमूल्य पदार्थ मेरा भोजन है । फिर यह कैसी बात है कि मैं किसी का अधीन नहीं । जहाँ चाहे जाऊँ, जहाँ चाहे रहूँ, पाँच सौ वर्ष तक इसी प्रकार जीवन व्यतीत करने के बाद भी मरता नहीं बल्कि अदृश्य हो जाता हूँ, और मेरा एक उत्तराधिकारी मेरी खाक से उत्पन्न हो जाता है और बिना पाले पोसे बड़ा हो जाता है ।

फाखता ने उत्तर दिया, ऐ कुकुनुस, मुझे तुझ पर बड़ी दया आती है। मेरी समझ में नहीं आता कि निर्जन जंगलों में रहकर तू संसार में क्या सुख और शान्ति प्राप्त कर सकता है। न तेरी मादा है कि तुझसे प्रेम करे, न बच्चे हैं जो तेरा जी बहलाएँ। ऐसी दशा में सुदीर्घ वयस का तो कहना ही क्या यदि अमरता भी मिले तो उस पर धिक्कार है।

II

मुटापा भी अजीब चीज़ है। संसार में जितना मनोरञ्जन मोटे आदमियों के कारण उत्पन्न होता है, उतना और किसी प्रकार नहीं होता। बेचारे मोटे आदमी की हर जगह मुसीबत है। लोग उसे देखकर हँसते हैं। उसे तरह तरह के नाम दिये जाते हैं। कोई मोटरकार कहता है, कोई कुप्पा बनाता है, कोई बोगा कहकर पुकारता है। यदि ताँगे में धरे गये तो बेचारे घोड़े की मुसीबत आगई, ताँगे को चूल चूल हिलने लगी, गद्दी पर सारा शरीर न समाया। आधे से अधिक बाहर को लटकते हुए हैं, ताँगे के डंडों को मज़बूत पकड़े हुए हैं। डर है कि ज़रा से झटके में नीचे न आ रहें। परन्तु इस सबके होते हुए भी यदि आप एक मोटे आदमी से कहें कि ईश्वर करे तुम दुबले हो जाओ तो वह उसे गाली समझेगा। मोटे आदमी इसलिए मोटे होते हैं कि वह मोटा रहना पसन्द करते हैं, वरना यदि वह चाहें तो थोड़े दिनों की कूद-फाँद में वह ठीक हो

जावें। इसके अतिरिक्त मोटे आदमियों के लिए दुबला होने के दो बहुत सहल उपाय हैं; एक तो यह कि वह हर चीज़ खाये जिसके खाने को उनका जी न चाहे, दूसरे यह कि वह हर काम करें कि जिसके करने को उनका मन न चाहे। किन्तु हाँ, एक दुबला आदमी मोटा नहीं हो सकता चाहे मन भर धी क्यों न पी जावे।

III

कहा जाता है कि एक फ़्रान्सीसी और एक जर्मन सफ़र के लिए साथ चले। मार्ग में किसी चौराहे पर एक पत्थर लगा हुआ था जिस पर रास्तों की तरफ़ें बनाई गई थीं। इस पत्थर पर यह भी लिखा हुआ था कि जो लोग पढ़ना नहीं जानते उन्हें चाहिए कि निकटवर्ती बाग़ की भोपड़ी में जाकर मार्ग के विषय में ज्ञान प्राप्त कर लें। फ़्रान्सीसी को इस नोटिस की मूर्खता पर बहुत हँसी आई परन्तु बेचारा जर्मन न समझा कि उसे हँसी क्यों आई। अस्तु! बात आई गयी हुई। दोनों साधारण-तया सफ़र करते रहे। परन्तु जर्मन बराबर इस ही उधेड़ बुन में था कि आखिर इस नोटिस में हँसने की कौन सी बात थी। दोनों उद्दिष्ट स्थान पर पहुँच गये। फ़्रान्सीसी को यात्रा की थकावट ने मजबूर किया कि सवेरे ही पड़कर सो जाये। किन्तु जर्मन अब भी उस ही विचार में लीन था। और हास्य-विज्ञान का कोई सिद्धान्त ऐसा न था जिसके द्वारा उसने उपरोक्त नोटिस पर प्रकाश न डाला हो। परन्तु बेचारा क्या करे। हास्यरस के

अभाव का प्रतीकार तर्क तो नहीं हो सकता । आधी रात के लग-
भग अश्रुभेदी कहकहों से बेचारे फ़्रान्सीसी की आँख खुली ।
जर्मन महाशय कह रहे थे, अब समझ में आया है, उस नोटिस
को पढ़कर यदि कोई बाग़वाली भोंपड़ी में जावे और वहाँ कोई
न मिले तो बेचारा कैसा लज्जित हो । नोटिस लगानेवाले भी कैसे
मसख़रे होते हैं ।

1V

साँप के तालू में एक मांस-ग्रन्थि होती है । उसी में विष
उत्पन्न होता है और भरा रहता है । इस ग्रन्थि का सम्बन्ध
साँप के तालू में उगे हुए दाँतों से रहता है । दाँत बीच में पोले
होते हैं । उनके मध्य भाग में एक नलिका रहती है । साँप के
क्रुद्ध होते ही विष उस ग्रन्थि से बहकर दाँतों में आता है और
जहाँ साँप काटता है वहाँ उसके दाँत गड़ते ही, नली से बहता
हुआ विष, घाव में टपक पड़ता है । उसका संसर्ग रुधिर से होते
ही मृत्यु का आह्वान आरम्भ हो जाता है । आलपीन की नोक
के बराबर भी विष यदि रुधिर में मिल जाय और सर्प विषधर हो
तो मृत्यु निश्चित समझिए । अण्डे से निकलने के कुछ ही दिन
बाद सर्प के बच्चे विषधारी हो जाते हैं । प्रकृति ने विषदान
की योजना शायद उनके लिए इस कारण की है कि वे अपने
शत्रुओं से अपनी रक्षा कर सकें ।

—महावीरप्रसाद द्विवेदी

इंग्लैंड में 'हाउस आफ़ कामन्स' का अधिवेशन प्रायः तीसरे पहर को आरंभ होता है। एक एक दो दो सभासद कभी कभी 'लोबी' में आकर प्रकाशित कार्य-क्रम की एक प्रति जिसका पारि-भाषिक अँगरेजी नाम 'आर्डर्स आफ़ दी डे' है लेकर सभा-भवन में चले जाते हैं। ठीक पौने तीन बजे पुलिस के सिपाही जो भवन के बाहर नियुक्त रहते हैं, दर्शकों की भीड़ को सड़क से हटाकर दोनों ओर कर देते हैं और सवारी आने के लिए मार्ग खाली कर देते हैं। जिस समय 'स्पीकर' की सवारी आती हुई दिखाई देती है, एक पुलिस का अफ़सर उच्च स्वर से पुकारता है कि टोपियाँ उतार लो। यह सुनकर सब लोग स्पीकर के सम्मान के लिए नम्र-शिर हो जाते हैं। 'स्पीकर' की सवारी के उतरने पर एक जलूस तैयार होता है जिसमें सबसे आगे एक चौबदार 'इवनिंग ड्रेस' और सुनहरा पटका पहिने हुए, इसके पश्चात् सार्जन्ट अपना सुनहरा दण्ड कन्धे पर रखे हुए, इसके पीछे 'स्पीकर' अपनी 'गाउन' पहिने हुए और 'विग' ओढ़े हुए, और 'स्पीकर' के पीछे चौबदारों की पंक्ति गाउन का दामन उठाए हुए, और इसके पीछे पार्लियामेण्ट के पादरी महोदय स्याह गाउन और सफ़ेद दस्ताने पहिने हुए,—इस विचित्र ढंग से इस कतार के, बड़ी आन बान के साथ सदर दर्वाज़े और 'लोबी' से गुज़र कर, अधिवेशन-भवन में प्रविष्ट होते ही, अधिवेशन की कार्यवाही एक संक्षिप्त प्रार्थना के साथ आरम्भ होती है जिसको पादरी

महोदय एक पुराने नियम के अनुसार दोहराते हैं। इस प्रार्थना के अन्त में राजा और राज्य-परिवार के कुशल के लिए एक वाक्य होता है और सबके अन्त में यह प्रार्थना होती है कि परमात्मा सभासदों को सुबुद्धि प्रदान करे। प्रार्थना होते समय सब सभासद् खड़े हो जाते हैं और इसके अन्त होने पर 'स्पीकर' अपना सिर झुकाता है और सार्जन्ट अर्थात् दण्डभृत् अपना सुनहरा दण्ड नियत स्थान पर रखकर चला जाता है।

VI

एक समय का वर्णन है कि एक रईस अपने पुराने ढंग की गाड़ी पर सवार सड़क से गुजर रहे थे किन्तु उनका घोड़ा बड़ा दुष्ट था। किसी प्रकार बश में न आता था। अम्तु ! ज्यो त्यों करके बड़े। मार्ग में एक डाकूर महाशय मिले। उन महानुभाव ने बड़े आदर से डाकूर महाशय को सम्बोधन किया और कहा डाकूर महाशय ! आप इस प्रकार पैदल कहाँ जा रहे हैं ? आइए, आपका घर तो मार्ग में ही है, गाड़ी पर सवार हो लीजिए। बेचारे डाकूर सीधे सादे आदमी थे। धन्यवाद देकर गाड़ी पर सवार हो गये। कुछ मिनट पश्चात् घोड़ा बिगड़ा। भला कहाँ तक सँभालता दुगना बोझ होगया। दो चार बार दुलत्तियाँ फेंककर गाड़ी उलट दी। बेचारा डाकूर बहुत घबराया, सौभाग्य से अधिक चोट न आई थी। रईस महोदय का सम्बोधन करके कहा 'यह आपने क्या निर्दयता की ? जब आप

जानते थे कि घोड़ा शरीर है तो मुझे गाड़ी पर क्यों सवार किया था, आपको कभी ऐसा न चाहिए था' । रईस बहुत शान्तिपूर्वक बोले "डाकूर महोदय, यह तो कुशल हुई कि इस बार एक आध हड्डी पसली न टूटी । ईश्वर को धन्यवाद दीजिए, यह दुष्ट घोड़ा ही ऐसा है । जब मैं इसे सवारी में ले जाता हूँ तब सदैव एक डाकूर को साथ ले जाना पसन्द करता हूँ । कौन जानता है क्या विपत्ति आन पड़े ? उस समय डाकूर को कहाँ ढूँढ़ते फिरें ।"

VII

हाब्स साहब के मत में शिक्षा का उद्देश्य व्यक्ति अथवा व्यक्ति-समूह का विकास है । आपका कहना है कि पहले समाज नहीं था । सभी व्यक्ति स्वतंत्र थे । थोड़े ही दिनों में परस्पर मार-काट होने लगी । जीवन असह्य हो उठा । सबने मिल-कर सलाह की कि इस तरह से जीवन व्यतीत न होगा । अब हम लोग एक को अपना मुखिया नियत करें । वह हम लोगों में शांति स्थापित करने का प्रयत्न करेगा, और बदले में हम लोग उसकी आज्ञा का पालन किया करेंगे । ऐसा ही हुआ । समाज का संगठन हुआ । अतएव यह साफ़ ही भूलकता है कि यह मत व्यक्तिवाद है, और इस मत में शिक्षा का लक्ष्य व्यक्ति है । इसके विपरीत हेगल साहब कोरे समाज-वादी हैं । इनके मत में समाज ही एक विराट् व्यक्ति है, जिसके अंग-प्रत्यंग हम सब लोग हैं । अतएव समाज की उन्नति ही हमारी उन्नति है । हेगल

ऐसे समय में हुआ था, जब इस मत की अत्यंत आवश्यकता थी। नेपोलियन बोनापार्ट के साथ युद्ध में जर्मनी अस्त-व्यस्त हो गया था। सैन्यों की आवश्यकता थी। प्रारंभिक शिक्षा से लेकर विश्वविद्यालय की शिक्षा तक यही उद्देश्य मुख्य रहा जिसका फल योरप का महायुद्ध हुआ।

Section 7

INTERMEDIATE EXAMINATION PAPERS

1915

Translate into English :—

फारस (पर्शिया) में और भारतवर्ष के कई प्रान्तों में एक कहावत प्रसिद्ध है—“बाज़ बच्चे को ले गया, चूहा लोहा खा गया” यह कहावत निम्नलिखित कहानी को सूचित करती है:—

एक आदमी ने, जब सफ़र को जा रहा था, कई मन लोहा अपने एक मित्र बनिये के ज़िम्मे किया। कई बरसों के बाद वह लौटा और अपने मित्र से लोहा मँगवा भेजा। वह बनिया, जिसके ज़िम्मे लोहा था, शैतान (ठग) था; उसने लोहे को बेंच डाला था और अब कहला भेजा कि मुझे खेद है चूहे लोहे को खा गये। इस उत्तर से दूसरे बनिये को कुछ आश्चर्य हुआ। वह नहीं समझ सका कि लोहा कैसे चूहों से तोड़ा और चबाया जा सका। तो भी उसने इस पर बातों से वाद-विवाद नहीं किया। वह सीधा उस जगह चला गया जहाँ उस बनिये का बच्चा खेल रहा था, और उसको फुसलाकर एक गुप्त स्थान में ले गया। अब बनिये ने देखा कि उसका बच्चा खो गया है, शोक से पागल सा हो गया अपने बाल नाचता हुआ चिल्लाता फिरा—“मेरा बच्चा ! मेरा बच्चा कहाँ है ?” ऐसी विपत्ति में उसे देख कर दूसरे बनिये ने पूछा कि क्या बात है। उससे कहा गया कि छोटा बच्चा कहीं भटक गया है या किसी ने उसे चुरा लिया है। उसने कहा—“हाँ ! हमने एक बड़े बाज़ को एक लड़के के सिर पर मँडलाते (उड़ते) देखा—वही

चिड़िया उसको लेकर उड़ गई होगी” । शोकाकुल बनिये ने कहा—“तुम विपत्ति में मुझसे ठट्ठा करते हो ! बाज़ कैसे मेरे लड़के को ले जा सका होगा ?” दूसरे बनिये ने कहा—“वह वैसी ही आसानी से उसे ले गया होगा जैसे चूहे लोहे को खा गये ।”

परिणाम यह हुआ कि लड़का खोये हुए लोहे के बदले वापिस हुआ ।

1916

Translate into English :—

एक ग्रन्थकार कहता है—‘सभ्य होना दर्जा वा वेश पर नहीं निर्भर है ।’ अच्छे कपड़े अच्छी जाल के बराबर नहीं होते । सभ्य मनुष्य सौम्य, विनीत, सुशील तथा उदार होता है । किसी आदमी में ये गुण हैं वा नहीं—हम उसको देखने ही से नहीं जान सकते । निम्नलिखित कहानी यह दिखलाती है कि किसी आदमी को केवल देखकर उसके प्रसङ्ग में राय स्थिर करना कैसी मूर्खता है ।

लगभग एक सौ बरस हुए और्लाफ़ (Orloff) नाम का एक रूसी अमीर था जो कि संसार में सबसे अधिक बलिष्ठ कहा जाता था । जिन बल के कामों के करने की सम्भावना भी और लोगों के मन में नहीं आती थी ऐसे कामों को वह आसानी से कर सकता था । एक रात लम्बे सफ़र के बाद घर आने पर काउंट और्लाफ़ (Count Orloff) ने सुना कि राजभवन से एक दूत आया था, वह आज्ञा लेकर कि किसी एक बड़े

काम के सम्बन्ध में वे राजभवन में तत्क्षण उपस्थित हों। उसी क्षण बिना नहाये धोये या कपड़ा बदले वे जल्दी से चले। राजभवन के द्वार पर जो द्वारपाल था उसने उनको नहीं पहचाना और धूल से भरे और भ्रमण के मलिन चिह्नों से आच्छन्न अपरिचित आदमी को बादशाह के सामने जाने देने से इनकार किया उसने कहा—“मैं जानना चाहता हूँ कि तुम कौन हो, कि मैं तुमको ऐसी अवस्था में राजभवन के अन्दर जाने दूँ”। काउंट और्लाफ़ (Count Orloff) एक शब्द भी न बोला। जो रात को दरवाज़ा बन्द करने के काम में लाया जाता था ऐसे एक लोहे के ढंडे को उठा लिया और अपने बलिष्ठ हाथों को जल्दी से छुँट कर उस लोहे को द्वारपाल के गले में मोड़ दिया। और कहा—“ऐ भलेमानस ! इसी पट्टे को गले में डाले हुए अपने रूप को दिखलाओ फिर मालूम हो जायगा मैं कौन हूँ।” द्वारपाल ने ऋत समझ लिया कि यह अवश्य बलिष्ठ और्लाफ़ हैं जिनके बल के प्रसङ्ग में अद्भुत कहानियाँ कही जाती हैं, और जिनको वह जानता था कि ये राजभवन में अधिक सम्मानित हैं। डर के मारे द्वारपाल छुटनों के बल गिर पड़ा और उस मनुष्य से जमा माँगी। और्लाफ़ हँस उठा और कहा कि फिर कभी मनुष्य के बाहरी रूप से उसके प्रसङ्ग में राय स्थिर करने का प्रयत्न न करना।

1917

Translate into English :—

किसी समय में एक सिंह ने अपने इलाके के सब जन्तुओं को आज्ञा दी कि वे अपनी सबसे अधिक पसन्द की वस्तु लेकर आवें। इसके अनुसार एक दिन वे राजसिंहासन के सामने इकट्ठे हुए और राजा को नाना प्रकार की वस्तुएँ अर्पण कीं। हाथी स्वादिष्ट फलों का ढेर लाया, भालू थोड़ा मधु लाया, गिलहरी अखरोट लाई। वस्तुतः लोमड़ी को छोड़ कर सब जन्तुओं ने कोई न कोई वस्तु लाकर सिंह के पैरों पर अर्पित की। इस पर मृगराज ने लोमड़ी को इशारा कर बुलाया। लोमड़ी सुकुमार भाव से आगे आई और प्रतापशाली राजा को साष्टांग प्रणाम किया। राजा ने गरज कर कहा—“क्यों री धूर्त तू क्या लाई ?” लोमड़ी ने उत्तर दिया—“मैं अपने को लाई हूँ।” आपने आज्ञा की थी कि जो वस्तु सबसे अधिक पसन्द हो सो लाओ। मैं सविनय निवेदन करती हूँ कि मुझे सबसे अधिक अपना आप ही पसन्द है।

इस कहानी का स्पष्ट तात्पर्य यही है कि हममें से बहुतेरों को सबसे अधिक ध्यान अपने आप ही का रहता है, यद्यपि हममें से कुछ ही लोग ऐसे हैं जो लोमड़ी की तरह इस बात को स्वीकार करने का साहस कर सकें। स्वार्थपरायणता से अधिक गर्हणीय दोष प्रायः ही कोई है। यही सब प्रकार की अशिष्टता की मूल है। एक बड़े ग्रन्थकार ने कहा है—“यदि तुम अपने को तथा औरों को दुखी करना चाहो तो उपाय बहुत सहज है। स्वार्थपरायण बन बैठो—बस हो गया।” परन्तु स्वार्थशून्यता का भी यह अर्थ नहीं है कि अपना कुछ ध्यान ही न रक्खा जाय। जैसे दूसरों

के अर्थ वैसे अपने अर्थ भी हमको कर्तव्य पालन करना है । और प्रायः जैसी एक की वैसी ही दूसरे की भी उपेक्षा करना अनुचित है । हमारे आत्मा मन तथा शरीर हैं । ये हमको यथासाध्य उपयोग के लिए दिये गये हैं । और यह विना चिन्ता तथा अभ्यास के नहीं हो सकता । इस प्रसङ्ग में यदि हम एक जापानी कहावत स्मरण रखें तो अच्छा हो—“अति आदर अनादर ही है ।”

1918

Translate into English :—

(a) अशोक एकतालीस बरस राज करके २२३ ई० पू० में मर गया । उसमें अपने विशाल साम्राज्य के पूरे विस्तार को दबाने की शक्ति थी और सिवाने पर जो स्वाधीन राज्य थे उनके साथ मित्रता का व्यवहार भी उसने स्थिर रक्खा था । इसी लिए उसके लम्बे राज्यशासन-काल में हिन्दुस्तान को सर्वत्र शान्ति का सुख मिला जैसा उसके इतिहास में बहुत कम रहा है । बहुत थोड़े ही राजाओं की “महान्” शब्द की पदवी की ऐसी योग्यता हुई जैसी इस दृढ़संकल्प और उदारचित्त राजा की थी और न किसी का मनुष्य-जाति पर उनके कल्याण के लिए ऐसा प्रभाव पड़ा है ।

(b) जितनी जाँच-पड़ताल हुई उसका फल इस विषय में बड़ा मतभेद ही निकला कि पाठशाला के पाठक्रम की भिन्न भिन्न अवस्था में छात्रों से घर पर कितना काम उचित रीति से कराया जाय । प्रकट है कि इस विषय पर जितना चाहिए उतना ध्यान नहीं दिया गया और

घर में पाठ का काम देने की रीति का अनुचित प्रयोग शारीरिक और मानसिक दोनों असाध्य हानियाँ कर सकता है इसलिए यह आवश्यक है कि इससे छात्रों की रक्षा का उपाय किया जाय ।

1919

Translate into English :—

A

जब केप कालोनी (Cape Colony) का पहिले पहिल पता लगा तो इसमें कई तरह के जङ्गली जानवर भरे पड़े थे । पर गोरे लोगों के और उनके न चूकनेवाले हथियारों के आते ही बहुतेरे जानवर उच्छिन्न हो गये । शुतुर्मुर्ग का विशेषकर काल ही आ गया था कि उनके साथ अच्छे बताव की अच्छी रीति निकाली गई । इन पखेरुओं का एक व्यापारिक मूल्य है । इनके पङ्खों की माँग बढ़ती जा रही है इससे इनको मारने के बदले बचाना चाहिए । यह रीति मान ली गई और शुतुर्मुर्गों के पालने को बाड़े बने—ये बाड़े बड़े और विडङ्गे हैं तब भी कामचलाऊ हैं । रेतीले ऊसर और छोटी छोटी झाड़ियों को कटीले तारों से घेर दिया है और उन्हीं घेरों में पखेरु अपने पङ्खों के लिए पाले जाते हैं ।

B

विक्टोरिया न्यान्ज़ा (Victoria Nyanza) समुद्रतल से लगभग ४,००० फीट ऊँची है । इसके चारों ओर का देश पठारों (Plateaux) की भूमि है जिसमें अच्छे चराई के खेत, सुस्ती मिटानेवाली हवा, चिकनी

पहाड़ियाँ हैं; जिन पर कहीं कहीं केले के बाग़ लगे हैं और जिनके बीच-बीच में घने पेड़ों की घाटियाँ या गीली धरती के जङ्गल हैं और इनको चीर कर पार करना घने वनों में होकर जाने से भी कठिन है । यहाँ बड़े बड़े घास के भी मैदान हैं, जिनमें पानी और लकड़ी भी बहुत है । और इसी से यह ढोर पालने या भेड़ों के गल्ले रखने के अत्यन्त योग्य हैं । इस देश में बहुत पानी बरसता है और बादल की गरज और बिजली की चमक भी बहुत हुआ करती है ।

1920

Translate into English :—

ज्यों ही यह विदित हो गया कि हम लोग उस दिन प्रस्थान न करेंगे, राजप्रासाद में व्यापारियों की एक भीड़ लग गई । यह लोग देश की अनोखी चीज़ें हम लोगों को दिखाने आये थे । व्यापार की चीज़ें दिखाई गईं उनमें सबसे विचित्र चीज़ चिकै (blinds) थीं जो इन गरम देशों में दरवाज़ों और खिड़कियों पर बहुधा लगाया करते हैं । यह बाँस की पतली पतली तीलियों को, रेशम के डोरों से बाँध कर बनाई जाती हैं और इन पर भाँति भाँति के सुन्दर चित्र शोभा के लिए बने रहते हैं । सबके ऊपर सुन्दर लुक (varnish) रङ्गों की चमक बढ़ाता और इस हलके जाली के काम (trellis work) को अत्यन्त

प्रफुल्लित और शोभायमान कर देता है। इस नगर में भाँति भाँति के सुगन्धित हार भी बिकते हैं।

सच तो यह है कि हम लोगों ने ऐसे आनन्द की यात्रा कभी नहीं की। दृश्य से बराबर विनोद होता ही रहा, समय भी थोड़ा-बहुत सोहावना था। रात बहुत ठण्डी न थी पर इतनी थी कि सुख से साँस ले सकते थे। रात को एक बजे हम लोगों ने देखा कि एक रोशनी हमारी ओर बढ़ी आ रही है जो हमारी सी थी केवल उसमें मसाले न थीं और थोड़ी देर पीछे दोनों मिल गईं और दोनों में भेद न रहा।

हम लोग एक छोटे नगर में पहुँचे। यहाँ हम लोगों को भोजन करने के लिए ठहरना पड़ा। इस स्थान के मजिस्ट्रेट ने जो हमारी राह देख रहा था अपने सारे लालटेनवालों को हमारे रक्तकों की संख्या बढ़ाने के लिए भेजा था। हम लोगों को भोजन तैयार मिला और सबको भूख भी अच्छी थी।

इसके पीछे जो सेवक हमारा साथ देने आये थे उनको सलाम करके हम लोग फिर रात की यात्रा को चल खड़े हुए।

1921

Translate into English :—

A

ट्यूनिस् (Tunis) के सबसे बड़े बाज़ार, मसाले, सुगन्ध और गहनों के हैं। दुकानें ऐसी सज्जी हैं कि दुकानदार न उसमें सीधा बैठ

सकता है और न मुड़ सकता है। ऐसे ही वह अपना विचित्र पहिनावा पहिने दिन भर बैठा रहता है न अपने गाहकों को बुलाता है और न उनको अपना सौदा मोल लेने के लिए किसी उपाय से आकर्षित करता है। कई सप्ताह तक उसका कुछ भी न बिके तो उसे शिकायत नहीं। गहनों का बाज़ार बिल्कुल यहूदियों के हाथ में है। यहाँ की दुकानें भी वैसी ही छोटी छोटी हैं। और उनकी सारी ढूँजी में दो चार कानों की बालियाँ, आधा दर्जन छल्ले, हाथ के कड़े और पाँवों के कड़े रहते हैं। पूर्व देश के लोग, विशेषकर यहाँ की स्त्रियाँ गहनों को सबसे अधिक चाहती हैं और उनको प्रसन्न करने के लिए गहने से बढ़ कर कोई भेंट नहीं होती। इन गहनों का काम बहुधा मोटा और आकार भद्दा होता है। जो कुछ महीन काम है वह यूरोप से लाया हुआ है।

B

अंगले दिनों में लड़ाई के समय में सबसे बड़ा वैरी जिसका सामना करना पड़ा था वह रोग था। कुछ थोड़ी सी संख्या देखने से विदित हो जायगा कि अंगले दिनों में वैरी के प्रयत्नों की अपेक्षा सेना के लिए रोग कितना भयङ्कर घातक रहा है। नेपोलियन की लड़ाइयों में, लड़ाई में घाव खाकर वेलिंगटन के जितने मनुष्य मरे उनके दसगुने रोग से नष्ट हुए। पिछली गरमी की लड़ाई में सब कारणों को मिला कर जितने मनुष्य मरे थे उससे अधिक एक जाड़े में रोग से मर गये। क्रिमिया की लड़ाई में रोग से अँगरेजों की हानि २१,००० की हुई। लड़ाई में केवल ४,००० मरे। दक्षिण-अफ्रीका के युद्ध में भी २१,००० से कुछ अधिक सिपाही घायल होकर अस्पतालों में आये और बीमार होकर ४ लाख से

ऊपर भरती हुए। आजकल की बड़ी लड़ाई में यह हिसाब लगाया गया है कि लड़ कर दस मरे तो बीमारी से एक ही मरा। यह अद्भुत परिवर्तन, सेना में चिकित्सा की बड़ी उन्नति के कारण हुआ है। यह सच है कि आजकल की लड़ाई में प्राणहरण की रीति में सिद्धि प्राप्त हुई है परन्तु चिकित्सा और रोग से बचने के उपायों में उससे बढ़कर उन्नति हुई है।

1922

Translate into English :—

गफा (Gaffa) के रहनेवालों के जीविका-निर्वाह का एक-मात्र साधन खजूर का पेड़ है। खजूर का तना उनके झोपड़ों के लिए लकड़ी का काम देता है, डालियों की छावनी होती है, भीतर की छाल टोकरियों और चटाइयों के बनाने में काम आती है, खजूर खाई ही जाती है और अन्तिम वस्तु उसका रस टटका रहता है तो ठंडा और मजेदार शरबत है। और खाद्य वस्तु की उनको आवश्यकता हो तो इसके बदले मिल जाती है। आलसी अरबों की दृष्टि में खजूर में एक और भी गुण है, इसको बहुत थोड़ी सेवा चाहिए। उसर की आधी में जब पेड़ अकेले रहते हैं तो चोटियाँ ऊपर को बाँध दी जाती हैं जिसमें हवा की टक्कर को थोड़ी जगह मिले। और उस समय यह सुन्दर पेड़ दूर से बड़े बड़े उलटे हुए छातों की भाँति दिखाई देते हैं। कभी कभी खजूर के पेड़ बिना चोटियों के भी देख पड़ते हैं। उनके ऊँचे ऊँचे काले काले और बिना पत्तों के तने ही देखे जाते हैं और चोटी की जगह ऊँचे सिरे पर एक बहुत बड़ी पयाल

की टोपी-सी (straw-hat) रह जाती है। यह वही पेड़ है जो ताड़ी निकालने के लिए पाछे गये हैं। इस काम के लिए अरब के लोग चोटी में एक गहरा घाव कर देते हैं जिसमें से मीठा दूधिया रस निकलता है और बरतनों में रोक लिया जाता है परन्तु रस को चटपट काम में लाना चाहिए क्योंकि दो ही एक दिन में इसमें लहन उठता है और उससे नशा होता है। इस रीति से पाछे हुए पेड़ों में फल नहीं लगते कभी उसी साल कभी दो साल तक और ऐसा भी होता है कि वह सूख जाते हैं। कभी कभी बलिष्ठ वृक्ष कई साल तक पाछे जा सकते हैं।

1923

Translate into English :—

लंका सदा अपने रत्नों के लिए प्रसिद्ध रहा है। इसके समुद्रतट पर उत्तम मोती निकाला जाता है। मोती निकालनेवाली नावों के बड़े बड़े बेड़े उन तटों की ओर, जिन पर मोती पड़े रहते हैं, रवाना होते हैं, लेकिन मोती इतनी गहराई में रहते हैं कि उनको गोता मार कर निकालना पड़ता है। गोतेखोर बारी बारी से नीचे उतरते हैं। हर एक आदमी एक पत्थर बाँधे रहता है जिसमें वह जल्दी से तह पर पहुँच जाय। फिर वहाँ वह आधे मिनिट में, या जितनी देर वह पानी में ठहर सकता है, जितने मोती वह उठा सकता है उठाने की कोशिश करता है। जब वह साँस नहीं रोक सकता तो एक रस्सी खींच कर जो लोग नाव में रहते हैं उनको सूचित करता है और वे लोग उसे तुरन्त ऊपर खींच लेते हैं।

उनको मुख्य डर एक जलजन्तु से होता है जिसे शार्क (shark) कहते हैं। इसलिए हर एक नाव में शार्क पर जादू करनेवाला एक मनुष्य रहता है और बहुतेरे जादूगर तट पर खड़े खड़े मन्त्र पढ़ा करते हैं और अनोखी रस्में किया करते हैं जिससे यह समझा जाता है कि शार्क भाग जायगा। और जो गोताखोरों में से किसी पर शार्क ने हमला कर ही दिया तो कोई गोताखोर उस दिन पानी में घुसने पर राजी नहीं होता। इससे यह प्रकट है कि इन लोगों को अपने जादूगरों पर पूरा भरोसा नहीं है।

सिंहाली लोग कोई बलवान् जाति नहीं हैं। उनके देश की गर्म और तर आबहवा उनका साहस और बल नष्ट किये हुए है। उनमें एक अनोखी बात यह है कि पुरुष स्त्रियों की तरह और स्त्रियाँ पुरुषों की तरह होती हैं दोनों के लम्बे लम्बे बाल होते हैं और यह बतलाना बहुत कठिन है कि कौन स्त्री है और कौन पुरुष जब तक आप इस बात पर ध्यान न दें कि पुरुष अपने लम्बे बालों को एक कंधी से समेटे रहते हैं और उजला कोट पहने हैं और स्त्रियाँ अपने बालों की चोटी बना कर काँटों से रोके रहती हैं और भिन्न भिन्न रंगों की पोशाकों पर ढीली ढाली लम्बी सफ़ेद जाकिट पहने रहती हैं।

1924

Translate into English :—

(a) साधारण रीति से मावरी (Maoris) लोगों का शासन उनके सरदार बड़ी कठोरता से करते हैं। ये लोग परिश्रमी, नियमित स्वभाव-वाले और साफ-सुथरे होते हैं। ये सबेरे उठते और दिन में दो ही बार

भोजन करते हैं और प्रत्येक बार खुली हवा में खाते हैं। मादक वस्तु जानते ही नहीं। प्रत्येक मनुष्य का दैनिक कर्तव्य नियत है। कुछ लोग मछली मार के, चिड़िया फँसा के, या वनों में फल-मूल इकट्ठा करके भोजन-संग्रह करते हैं। कुछ घर या नाव बनाते या उनकी मरम्मत करते हैं; कुछ लकड़ी काटते, बाड़ी या राख या हथियार बनाते और अनेक रीति से साधारण के हितसाधन में सहयोग करते हैं। स्त्रियाँ भोजन बनातीं और भोजन परसने के लिए हरी टहनियों की छोटी छोटी टोकरियाँ बनाती हैं। परन्तु जिस टोकरी में एक बार पका हुआ खाना रखा जाता है वह फिर काम में नहीं लाई जाती। वे लोग देशी सन के कपड़े बनाते हैं। यह पौधा उनके इतना ही काम का है जितना गरम देश के रहनेवालों के लिए नारियल। शरीर की बनावट में वे लोग सुन्दर जाति के हैं और सदा बाहर काम करने और निरन्तर व्यायाम में उनका शरीर गठा हुआ रहता है और वे लोग रोग को जानते ही नहीं।

(b) संसार के किसी देश में रेलों के जारी होने से इतना परिवर्तन नहीं हुआ जितना कि कैनाडा में हो गया है। इससे पहले पूर्वी किनारों के कुछ कम बसे हुए जिलों को छोड़कर, कनाडा, जहाँ तक मनुष्य-जाति का सम्बन्ध है, सुनसान जङ्गल था। परन्तु रेल के बनने से जो पूर्व और पश्चिम एक हो गये और परदेशी और बसनेवालों के लिए यह देश खुल गया तो कनाडा के इतिहास का नया युग प्रारम्भ हो गया है। पहली बड़ी रेल के तैयार होने पर कुछ ही बरस बीते थे कि सुनसान मैदानों और अलग अलग पहाड़ों की घाटियों के हरे भरे नाज के खेत और भरे हुए फलों के बाग़ बन गये और हज़ारों मील तक रेल की सड़क पर

कारबारी कसबों, और धनी नगरों की पंक्ति बन गई। सन् १६०८ ई० में एक रेल अनुमान एक करोड़ यात्री ले गई थी।

1925

Translate into English :—

एक पक्के डाकू को मरने के लिए प्रस्तुत करने को एक फ़रासीसी पादरी बुलाया गया। दोनों एक छोटे अँधेरे गिरजे में बन्द कर दिये गये। परन्तु पादरी ने देखा कि डाकू उसकी शिक्षा पर कुछ भी ध्यान नहीं देता था। उसने कहा, “बड़ा आश्चर्य है ! मित्र तुमको विदित नहीं है कि कुछ ही क्षण में तुम्हें ईश्वर के सामने जाना है। वह कौन सी बात है जो तुम्हारे विचारों को ऐसी दारुण व्यवस्था से भटका रही है” ?

उसने उत्तर दिया, “बाबा तुम सच कहते हो। परन्तु मैं अपने चित्त से यह बात नहीं हटा सकता कि मेरे प्राण बचाना आपकी शक्ति में है। भला यह चिन्ता मेरे विचारों को क्यों न भटका दे”

“मैं तुम्हारे प्राण बचाऊँ ? यह कैसे हो सकता है ? इसके अतिरिक्त, तब मैं तुमसे अधिक अपराध कराने और तुम्हारे पाप बढ़ाने का निमित्त कारण बन जाऊँगा” ।

“नहीं नहीं, बाबा, मैं आपको वचन देता हूँ मैं फ़ांसी के इतना पास पहुँच गया हूँ कि दूसरी बार जोखिम में न पड़ूँगा” ।

पादरी ने वही किया जो ऐसे अवसर पर बहुधा लोग करते और उसकी विनूति मान ली। अब काम यह रहा कि छुड़ाने का उपाय जाना

जाय। गिरजे में एक ही खिड़की थी जो छत के पास धरती से १५ फुट से अधिक की ऊँचाई पर थी।

अपराधी ने कहा, “क्यों, बाबा, उस लकड़ी के चौतरे को जो हट सकता है, सरकाकर दीवार से लगा दीजिये, अपनी कुरसी उस पर रख दीजिये, आप कुरसी पर खड़े हो जाइये, मैं आपके कंधों पर खड़ा हो जाऊँगा और इस रीति से खिड़की तक पहुँच जाऊँगा और काम हो जायगा”।

पादरी मान गया। बदमाश एक छन में बाहर निकल गया और दयालु बाबा सब चीजें ठिकाने लगाके स्वस्थ होकर कुरसी पर बैठ गया। घंटे दो घंटे पीछे, ज़लाद ने उकता के केवाड़ खटखटाये और पादरी से पूछा कि अपराधी क्या हुआ ?

“अपराधी !” बाबा ने गंभीर भाव से उत्तर दिया, “वह अवश्य कोई देवदूत था। क्योंकि (पादरी की बात सच मानिये) वह उस खिड़की में से उड़ गया”।

बीस बरस पीछे पादरी एक वन में होकर यात्रा करता था कि संयोग-वश उसे एक समृद्ध किसान मिला और उसने अपने झोपड़े में उसका स्वागत किया। यह किसान वही डाकू था जिसको उसने मौत से बचाया था।

1926

Translate into English :—

एक फ़्रांसीसी पादरी पर उसके लाटपादरी के सामने सज़दूरी पर वड़ियों की मरम्मत करके अपने पवित्र पद को दूषित करने का अभियोग लगाया गया।

लाटपादरी ने कहा, “क्या वह अपने पद के कामों की उपेक्षा करता है ?”

अभियोग लगानेवालों ने कहा, “जी नहीं, वह बहुत अच्छा धर्मोपदेशक है, बड़ा सुजन है, दीनों पर दयालु है, दुखियों की परिचर्या में बड़ा ध्यान देनेवाला है। परन्तु यह हम लोगों को निन्दनीय प्रतीत होता है कि एक पवित्र पद कारीगरी से मजदूरी करके दूषित किया जाय।”

लाटपादरी ने कहा, “उसको हमारे सामने बुलाओ”।

पादरी आज्ञा का प्रतिपालन करके लाटपादरी के सामने खड़ा हुआ।

लाटपादरी ने कहा, “अजी पादरी, हमने तुम्हारे ऊपर बड़ा भारी अभियोग सुना है। यह कहा जाता है कि तुम रुपये के लिए कारीगरी के काम करके अपने पादरी के पद को दूषित करते हो।”

पादरी ने उत्तर दिया, “हुजूर, मैं इनकार नहीं करता, मैंने ऐसे काम किये। मेरी आमदनी इतनी कम है कि शरीर और जीव का सम्बन्ध रखने को पूरी नहीं पड़ती और पहुनाई और दान के लिए कुछ नहीं बचता। मुझे कारीगरी का शौक है और अपने पादरी के कामों में बाधा डाले बिना मैंने घड़ियों की मरम्मत करके अपनी आमदनी बढ़ाने का उद्योग किया है और इस काम के लिए मैंने कुछ मजदूरी लेना हेठी नहीं समझा।”

लाटपादरी ने कहा, “तुम्हारे ही इकबाल से और किसी काररवाई की आवश्यकता न रह गई। हम कभी पवित्र पद को कामधन्धे से सम्बन्ध रखने की अनुमति न देंगे। तुम्हारा सारा समय और सारा ध्यान जीवात्मा की देखभाल में लगाना चाहिये। हमारा धर्म है कि तुमको

ऐसी शिक्षा दे कि आज से अपना सारा समय अपने पादरी के काम में लगाओ। तुमको जो सज़ा दी गई है इस कागज़ में देख लो।

इतना कह कर उसने पादरी के हाथ में एक कागज़ दे दिया जिस पर उसने उसी बीच में कुछ लिखा था।

बेचारा पादरी कांपता हुआ निकल आया। जब उसने कागज़ खोल कर देखा कि उसकी ऊँचे दर्जे पर तरक्की कर दी गई तो उसे बड़ा आश्चर्य हुआ।

1927

Translate into English :—

ई० १७४५ के बलवे को बहुत दिन न हुए थे जब एक फ़ौजी अफ़सर एक ही नौकर साथ लिये स्काटलैण्ड के पहाड़ी प्रान्त में यात्रा कर रहा था। दिन भर इधर उधर फिरने के बाद सन्ध्या के आँधरे में उन्हें दूर एक चिराग़ सा दिखाई दिया। उस तरफ़ दोनों ने बड़े चाव से पाँव बढ़ाये। परन्तु जब वे उस ठिकाने पहुँचे जहाँ उन्हें घर मिलने की आशा थी उन्होंने अपने को एक बड़े ऊँचे पहाड़ के नीचे पाया और वह चिराग़ उसके ऊपर वैसा ही चमक रहा था। उन्होंने अपने भरसूक हाँक लगाई जिस पर तुरन्त उनसे पूछा गया कि क्या चाहते हो। उन्होंने उत्तर दिया कि हम मुसाफ़िर हैं, राह भूल गये हैं, हमको सरन दीजिये। एक ही छन में उनके आगे एक मनुष्य निकल आया और उनसे बोला कि हमारे पीछे चलो। उन्होंने वैसा ही किया और थोड़ी ही देर में एक बड़ी गुफा के पास पहुँचे। यहाँ उनके राह बतानेवाले ने उनको छोड़ दिया और आप उसके भीतर की गुफा में

चला गया। इसमें से वह पचास हथियारबन्द अनुचर के साथ लौटा। दोनों मुसाफिर बहुत डर गये परन्तु गरोह के सरदार ने इन बातों से उनको ढाढ़स दिया:

“तुम सहज ही जान सकते हो कि हम लोग कौन हैं। परन्तु तुमको डरने की कोई बात नहीं। हमारी लूटमार पर कभी निठुराई का धब्बा नहीं लगा और बहुत कम लोहू लोहान का। तुम हमारा विश्वास करो तो तुम स्वागत हो” ॥

मुसाफिरों के जी में जी आ गया और उनको जो भोजन दिया गया उन्होंने खा लिया। फिर उनसे कहा गया कि भीतरी गुफा में सो रहो; यहाँ उनका गृहस्थ आप उनकी रखवाली के लिये बैठ गया। सबरे दोनों ने देखा कि सरदार ही अकेला उनके पास है। पचास अनुचर कहीं देख न पड़े।

बिदा होते समय अफसर ने कहा, “महाशय, हम लोग आपके सारे बर्तावे की जितनी प्रशंसा करते हैं उतना ही हमारी कृतज्ञता है। जहाँ हमको शङ्का थी कि हमारे गले काटे जायँगे वहाँ हमारे साथ राजकुमारों का सा बर्ताव किया गया। तुम्हारी कृपा का पूरा पुरस्कार देना मेरी शक्ति में नहीं है। परन्तु यह अशरफियों की छोटी थैली तुम्हारी भेंट है। इसे तुमको देना मुझे न अखरेगा।”

पहाड़ी ने कहा, “तुमने हमारे आचरण को अब देख लिया। हमें जो वस्तु चाहिए उसके लिए खुली हाट में जाते हैं। सार्जेंट मोर की उदारता उस काम के करने के लिए मज़दूरी लेना स्वीकार न करेगी जिसे उसका अन्तःकरण उचित बताता है।”

1928

Translate into English :—

जिस समय बहुत लोग सोना-चाँदी पाने की आशा से अमरीका जाया करते थे पिज़ारो (Pizarro) नाम का स्पेन-वासी था जिसे औरों की भाँति अपने भाग्य की परीक्षा करने की बड़ी लालसा थी। वह अपने बड़े भाई अलोन्ज़ो (Alonzo) के पास गया और उसे अपना मतलब बतलाकर अपने साथ चलने की विनती की और वादा किया कि जो धन मिलेगा उसे दोनों बराबर बाँट लेंगे। अलोन्ज़ो उसके साथ चलने को राज़ी हो गया परन्तु कहने लगा कि जो धन मिल जायगा उसका मुझे कोई अंश न चाहिए। मैं और कोई अनुग्रह नहीं चाहता केवल मुझे कुछ सेवक, कुछ कृषि के यन्त्र, कुछ भेड़ और बैल, थोड़ा सा नाज और बीज ले चलने दो। जलयात्रा की इस अनाखी तयारी पर पिज़ारो मुस्करा दिया परन्तु उसने बिना आपत्ति किये अपने भाई के प्रस्ताव को स्वीकार कर लिया। इन लोगों की जलयात्रा कुशल से पूरी होगई और सब के सब स्वैम से अमरीका में उतरे। अलोन्ज़ो अपने सेवक और पशुओं के साथ समुद्रतट पर ठहर गया और पिज़ारो सोने की खोज में देश के भीतर चला गया।

पिज़ारो और उसके साथी दूर तक देश के भीतर यात्रा करते चले गये और अन्त को उन्हें बड़े परिमाण का सोना मिल गया। परन्तु इस बीच में उसके साथ के बहुतेरे भूख और दुख से मर गये और बड़ी कठिनाई से उस स्थान पर लौटे जहाँ अलोन्ज़ो को छोड़ गये थे।

इस बीच में अलोन्ज़ो को धरती का एक उपजाऊ टुकड़ा मिल गया जिसे उसने जो बैल अपने साथ लाया था उनके द्वारा और अपने सेवकों

के परिश्रम से जुतवा डाला। पिज़ारो के आते आते उसने बहुत सा खाने का सामान इकट्ठा कर लिया।

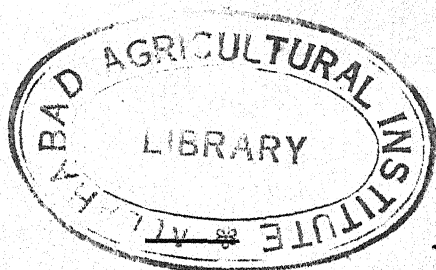
अलोन्ज़ो ने अपने दुखी भाई की बड़े प्रेम से आबभगत की और उसे यह शिक्षा दी, तुमने मेरी बुद्धिमत्ता और परिश्रम को तुच्छ समझा और यह विचारा कि जो एक बार धन कमा लेता है उसे किसी बात की कमी नहीं रहती। परन्तु तुमने अब सीख लिया कि दूरदर्शिता और परिश्रम के बिना सारा सोना जो तुम अपने साथ लाये हो तुम्हें महासंकट से नष्ट होने से नहीं बचा सकता।

1929

Translate into English :—

सत्तरहवीं शताब्दी में जब लन्दन में महामारी का कोप था डाकुओं के एक जत्थे ने एक सरदार की गढ़ी लूटने का षड्यन्त्र रचा। सरदार के कुटुम्बी मरी के डेर से देहात के मकान को चले गये थे और गढ़ी की रखवारी एक नौकर को सौंप गये थे। बदमाश सदर फाटक से घुसे और भीतर के किवाड़ पीटने लगे और चिल्लाकर नौकर को पुकारते थे कि उतर और कुंजिया हवाले कर दे। नौकर खिड़की में से बोला, “खुदा के लिये बताओ तुम क्या चाहते हो, हम तुम्हें तुम्हारे काम से छुटकारा देने आये हैं, सो तुम कुंजियाँ हमारे पास फेंक दो”। नौकर ने, जिसका नाम आडम्स था, कहा, “इतनी ही बात है तो थोड़ी देर ठहर जाओ, तुम मुझे मरा पाओगे और तब जो तुम्हारे जी में आवे वह करना। मेरा मुर्दा और यह गढ़ी दोनों तुम्हारे बस में हो जायँगे। इस गढ़ी के भीतर ताऊनकर राखस रहता है जिसने हज़ारों की जानें लीं और तिस पर और

भेंट माँगता है।” इन बातों को सुनते ही डाकुओं की हिम्मत छूट गई परन्तु उनके मुखिया ने उनका साहस बढ़ाया और कहा कि “यह मनगढ़ंत है जिससे हम लोग लूटने से बाज़ रहें।” थोड़ी ही बेर में आडम्स नीचे उतरा और किवाड़ खोले। डाकुओं ने देखा कि वह उजली चादर ओढ़े हुए है और उसका चेहरा पीला और मुर्दे का सा हो रहा है और उसकी आँखों के गिर्द काले हाले पड़े हुए हैं। वह बोला तुम्हें मेरा विश्वास नहीं है सो दरवाज़े में से झूँक के उस नन्हों सी लाश को देखो जो सड़ी जा रही है। उसे खेलते खेलते ताऊन ने ले डाला था।” इतना कहकर आडम्स ने एक मोम की पूतली की तरफ़ इशारा किया जो कफ़न में लिपटी हुई थी और आँगन में मेज़ पर पड़ी हुई थी। आडम्स ने कुंजियों का एक बड़ा भारी गुच्छा उनके सामने डालकर कहा, “लो। यह कुंजियाँ हैं।” परन्तु डाकू अपने अभाग को कोसते हुए सिर पर पाँव रखकर भागे।

VOCABULARY

अ

अक्षुण्ण
अधिकृतदेश
अन्तरावलोकन
अन्तर्जातीय
अपकीर्ति
अभिनेता
अविनाशक

Intact.
Possessions.
Introspection.
Communal.
Infamy.
Actor.
Maximum dose.

आ

आकर्षण-शक्ति
आत्मभिमान
आर्थिक और साहित्यिक उन्नति
आन्दोलन
आविष्कार

Force of gravitation.
Self-respect.
Economic and literary
progress.
Agitation.
Invention ; speculation.

उ

उच्चशिक्षा
उत्तरदायित्व

Higher education.
Responsibility.

वत्साही
 उपनिवेश
 उष्णता
 उष्णता का मान

Prompt ; enthusiastic.
 Colony.
 Heat.
 Temperature.

ज

ऊँचनीच

Various aspects ; pros and
 cons.

र

एक एक पैसा जोड़ने से रुपैया Many a penny makes a
 जुड़ता है pound.

क

कल्पना
 काँटों का तार

Imagination.
 Barbed wire.

काबिज़
 काव्यशैली

Constipative. *costive*
 Style of writing.

कीटाणु

Germ.

कीली

Axis.

कुंकनुस

Phoenix.

कोल्हू के बैल की तरह
 जुता रहना पड़ता है

Has to keep his nose to the
 grindstone.

क्रमानुसार

Respectively.

क्रान्ति

Revolution.

ख

चार

Acid.

ग

गन्धकाम्ल

Sulphuric acid.

च

चमकदमक

Brilliance.

चसका

Taste.

चिड़ाना

Mock.

चौराहा

Crossroads.

छ

छिलका

Rind.

ज

जनसंख्यानुरूप

In proportion to population.

जलवाष्प

Watery vapour.

जान से हाथ धो बैठना

To despair of one's life.

जी का जझाल हो जाता है

Weighs like a millstone round the neck.

जीवनसहचरी

Life companion.

झ

झूले का पुल

Suspension bridge.

ड

डंठल

Stalk.

त

तमाशा

Show.

तेल का कोल्हू

Oil-press.

य

थुंथना

Snout.

द

दण्डभृत

Mace-bearer.

दस्तकारी

Manufacture.

दुष्ट

Wicked.

दूरता

Distance.

दूरदृशिता

Far-sightedness.

न

नागरिक

Citizen.

नाडीमण्डल

Nervous system.

निरूपण

Exposition.

नैतिक चरित्र

Morals.

नैयायिक

Logical.

नौकरीपेशा लोग

Those in service.

प

पटका

Girdle ; sash.

पदार्थविज्ञान

Physical sciences.

परावर्तन

Reflection.

पाचकशक्ति

Digestion.

पुल्टिस

Poultice.

पूर्वाधिकारी

Predecessors.

पैदावार

Produce.

पंखड़ियाँ

Petals.

प्रतिद्वन्द्वता
प्रयोग

Competition.
Experiment.

फ

फली
फोड़े

Pod.
Boil.

ब

बाजीगर

Conjurer.

बूँद बूँद करके ताखा
भरता है

Many a little makes a
mickle.

भ

भाजी
भूमध्य सागर

Salad.
The Mediterranean Sea.

म

मङ्गल
मर्यादा
माँग
मानसिकभाव
मितव्यय
मुँगरियाँ

Mars.
Law.
Demand.
Emotions ; feelings.
Thrift ; economy.
Clubs.

य

यौवननिर्झर

The Fountain of Youth. ✓

र

रक्ताभ
रचनात्मक शक्ति

Red-looking.
Creative power of faculty.

रसद	Supply.
राजनीतिक उन्नति	Political progress.
राशि	Mass ; volume.
राष्ट्र	Nation.
रोगक्षमता	Immunity from disease.

ल

लीला	Ways.
लोहित	Red-coloured.

व

वातावरण	Atmosphere.
बाधक	Exclusive.
वायुमण्डल	Atmosphere.
विकासवादी	Evolutionists.
विचित्र	Inscrutable ; strange.
विनाशक मात्रा	Lethal dose.
बृहस्पति	Jupiter.
वैयक्तिक	Individual.
वैरशान्ति	Conciliation.
व्यवहार में आगया	Put into practice.
व्यक्तिवाद	Individualism.
व्यवहारैक्य	Unity of action.
व्यापक	Comprehensive ; exhaus- tive.
व्यापारी	Employer.
व्यास	Diameter.

श

शारीरिक व्यायाम

Physical exercise.

शिरा

Artery ; vein.

शुक्र

Venus.

स

सम्पन्न

Prosperous.

समष्टि

Community.

सहिष्णुता

Tolerance.

सर्वज्ञ

Omniscient.

सामाजिक भाव

Public spirit.

साम्यवादी

Socialistic.

सिद्धहस्त

Masterhand.

सैनिक शिक्षा

Military training.

सैनिक

Warlike ; military.

संव

Order.

संकटमय

Miserable ; wretched.

संकीर्णताप्रिय

Conservative.

संगठित सभाएँ

Unions.

संस्थापक

Founder.

संस्थापन

Consolidation.

स्फुर

Phosphorus.

ह

हास्यरस

Sense of humour.

URDU SECTION

Section 1

HISTORICAL AND POLITICAL

I

آج کل دنیا کی جبکہ سب قومیں یہ کوشش کر رہی ہیں کہ جہانگیر ہو سکے کم سے کم فوج رکھیں۔ جاپان کے اسکولوں میں فوجی تعلیم جاری کی گئی ہے۔ اعلیٰ تعلیم پانے والے تو پہلے بھی فوجی تعلیم پانے کے لئے مجبور تھے۔ لیکن اب تو جاپانی جنگی کونسل نے یہ تجویز پیش کی ہے کہ پرائمری مدرسوں میں بھی فوجی تعلیم کی ترویج ہو۔ جاپان کا محکمہ تعلیم اس کے خلاف ہے اور فوجی تعلیم کے بجائے جماعتی ورزش کو بہتر سمجھتا ہے۔ اگر یہ تجویز عمل میں آگئی تو دو تین نسلوں کے بعد سارا جاپان ایک فوجی ملک بن جائیگا اور اُس کی معاشی اور ادبی ترقی پر بہت بڑا اثر پڑے گا۔ اس کے علاوہ جو ملک اتنے اہتمام کے ساتھ اپنی فوجی طاقت بڑھانے کی فکر میں ہوا اس کا وجود دوسرے ملکوں کے لئے خطرہ سے خالی نہیں۔

II

سب کو معلوم ہے کہ اسپین کے مشہور عالم سیاح کو لمبس نے سب سے پہلے ۱۴۹۲ء میں امریکہ کا پتہ لگایا اور اول اول اس کی براعظم پر اسپین قابض ہو گیا۔ یہاں سونا چاندی بکثرت دستیاب ہوا گویا کہ زمین نے

دولت اُگل دی۔ اتنی دولت دیکھ کر اسپین کی آنکھیں پھٹ گئیں اور بجائے اپنے یہاں صنعت و حرفت کو ترقی دینے کے دوسرے ملکوں سے مصنوعات خریدنے لگا۔ اسپین کی خریداری کی بدولت انگلستان میں صنعت و حرفت نے بہت عروج پایا اور سونے چاندی کی مقدار کثیر کھینچ کر وہاں چلی گئی جس سے بڑے بڑے کام نکلے۔ کچھ عرصہ میں جب اسپین سب دولت لٹا چکا تو اُس کو حقیقت معلوم ہوئی۔ مقابلہ و کس پرسی کے ہاتھوں اس کی صنعت و حرفت سب خاک میں مل گئی۔ اب نہ دولت ہی باقی رہی اور نہ اسباب دولت۔ اس دوران میں جریت اس قدر غلبہ پا چکے تھے کہ اس کو سر اٹھانے کا کوئی موقع نہ رہا اور جو اسپین مسلمانوں کے عہد میں یورپ کا سر تاج تھا وہ ناعاقبت اندیشی کی بدولت آج کس قدر خستہ حال نظر آتا ہے۔ جب دولت لٹ چکی تو اب اسپین کی ہوا اکھڑی اور مقبوضات بھی ہاتھ سے نکلنے لگے۔ اُس کے بیڑے کی بڑی دھاک بیٹھی ہوئی تھی۔ لیکن ملکہ الیزبیتھ کے عہد میں جو انگلستان سے بحری جنگ ہوئی تو پاش پاش ہو کر بیڑے کا بھی خاتمہ ہو گیا۔ اب کیا تھا اسپین کو اپنا آسنا بھانا دو بھر ہو گیا۔ انگلستان اور فرانس نے چند ہی سال میں اسپین کو خارج کر کے گل شمالی امریکہ کا اسپین حصہ بخر کر ڈالا۔

(علم المعیشت)

III

اکبر حقیقی بانی سلطنت مغلیہ ہے۔ اول اُسی نے راجپوتوں کو مغلوب کر کے اُن کی آزادی غارت کی۔ اُس نے اُن کو اپنا مطیع و فرمانبردار کیا۔ اکبر کی نیک طبعی اُن کے فرمانبردار کرنے میں بڑی عمدہ معاون ہوئی چونکہ وہ مردم شناس تھا اور اپنے کام میں چالاک اور سرگرم تھا۔ اُس میں اتنی قابلیت تھی کہ اُن کے دلوں پر قابو حاصل کر لے۔ لیکن قبل از استحکام سلطنت اکبر نے اُس جگہ قوم کے بے شمار بہادروں کو تیغ بید رنج کیا اور انکی شان و شوکت کو نیست و نابود کر دیا۔ اسکے بعد وہ اُن پر رحم کرنے لگا۔ راجپوتوں نے اُس کو جگت گرد کا لقب دیا۔ مدت تک وہ بھی مثل شہاب الدین اور علاء الدین وغیرہ ظلم پیشہ سلاطین میں سے شمار کیا جاتا تھا کیونکہ آغاز سلطنت میں اس نے اپنی رعایا پر واقعی بہت سے ظلم کئے تھے لیکن بعد ازاں اُس نے ان بُرائیوں کو پورے طور پر دور کر دیا جو اُس کی تنگ نظری کے سبب ظہور میں آئیں تھیں۔ اس تبدیلی مزاج سے اُس کو ایسی تعریف و تحسین حاصل ہوئی کہ اُس کے سابقین میں سے کسی کو نصیب نہ ہوئی تھی۔ (راجستھان)

IV

نہی جھگڑوں کا رفع کرنا رواداری کے جذبہ کو نشو و نما دینے ہی سے ممکن ہے۔ اس بات سے انکار نہیں کیا جاسکتا کہ ہندوستان میں اتحاد مقاصد

84
 کی ترقی کے لئے اس قسم کی باہمی کشیدگی بہت نقصان دہ ہے۔ اور اس
 جھگڑے فساد سے سیاسی ترقی ضرور رک جائیگی۔ ہمارے درمیان ہندوستان
 میں کیسے ہی اختلافات کیوں نہ ہوں اس بات میں ہم سب کو متفق ہونا چاہئے
 کہ ان فرقہ دارانہ فسادوں کے پھر رونما ہونے کو روکنے کے لئے ہر قسم
 کی کوششیں عمل میں لائی جائے۔ اس بارے میں ہم تعاون کر سکتے ہیں
 اور تعاون کرنا بھی چاہئے اور مجھے بھروسہ ہے کہ ان دونوں قوموں کے
 افراد اور دیگر اصحاب جو انسانیت اور جذبہ مدینیت اور حب الوطنی سے
 متاثر ہیں میری اور ہندوستان کے تمام ذمہ دار حکام کی دلی کوششوں
 میں اس رواداری اور مصالحت کے جذبہ کو ترقی دینے کے لئے امداد دیں گے۔
 اگر یہ مقصد حاصل کیا جاسکے تو ہندوستان میں سیاسی اتحاد کا راستہ
 بہت مختصر ہو جائیگا۔ مزید برآں میں یہ اُمید کرنے کی جرأت کرتا ہوں کہ امن
 و آشتی کے اس جذبہ کا اثر دیگر معاملات میں بھی مباحثہ اور اختلاف رائے پر
 حاوی آجائیگا اور مناسب وقت پر اس صاف اور پاکیزہ روشنی کی مدد سے
 ہندوستان میں امن اور بہبود کی شاہراہ بہت جلد مل سکے گی۔

(لارڈ ریڈنگ)

v

جنگ کی سب سے انوکھی بات جرمن جہازی بیڑے کی شکست ہے۔
 جرمن لوگ بیس برس پہلے ہی سے جہاز تیار کر رہے تھے۔ انکو یہ امید تھی کہ وہ

اپنے بیڑے کی مدد سے انگریزی بیڑے کو ہرا کر سمندر کے مالک بن جائیں گے۔ لیکن جب لڑائی شروع ہو گئی تو انھیں معلوم ہو گیا کہ اُنکے جہاز انگریزی جہازوں سے کہیں کمزور ہیں اور اب انھیں انگریزی بیڑے کو شکست دینے کا موقع نہیں ہے یہ دیکھ کر جرمن لوگ آبدوز کشتیوں کو جو پانی کے اندر ہی اندر چلتی ہیں اور دکھائی نہیں دیتیں کام میں لانے لگے۔ اپنی آبدوزوں سے انھیں یہ اُمید تھی کہ وہ انگریزی تجارتی جہازوں کو ڈوبو دیں گے۔ اور چونکہ انگریز لوگ ایک جزیرہ پر بستے ہیں اس لئے جرمنوں کو یہ بھی اُمید تھی کہ اپنی آبدوزوں کے ذریعہ سے وہ انگلستان جانے والے تمام جہازوں کو مہوک دیں گے۔ جرمن لوگ اپنے بُرے مقصد میں کامیاب نہ ہوئے کیونکہ انگریزوں نے ان کی آبدوزوں کو شکست دینے کے کئی طریقے نکال لئے زمانہ جنگ میں صرف ایک مرتبہ اُن کے جہاز انگریزی جہازوں سے لڑے تھے اور بعد کو آندھیرے میں چورون کی طرح بھاگ گئے اور قریب تین برس تک اپنے بندر گاہوں میں منہ چھپائے پڑے رہے جب لڑائی خاتمہ کے قریب پہنچی تو جرمن سرکار نے یہ ارادہ کیا کہ یہ اپنے جہازوں کو ایک آخری لڑائی لڑنے کے لئے روانہ کرے لیکن جہازی سپاہیوں نے لڑنے سے انکار کر دیا کیونکہ وہ لوگ اس بات کو اچھی طرح جانتے تھے کہ انگریزی بیڑے سے جو بہت مضبوط ہے لڑنے کا یہ نتیجہ ہو گا کہ ہمارا ایک آدمی بھی زندہ واپس نہ آئے گا۔

اسپارٹا کی پیدائش ہی جنگ سے ہوئی، اس لئے اسپارٹا میں جنگجو قوموں کے سب عیوب و محاسن پائے جانا لازمی ہیں۔ جنگجو قومیں ترقی تغیر اور سب قسم کی نئی باتوں کی دشمن ہوتی ہیں۔ یہ بات اسپینسر نے بخوبی ثابت کر دی ہے۔ اسپارٹن قوم سپاہیوں کی جماعت تھی اس لئے یہ خوبی یا خرابی بھی اسپارٹن قوم میں کمال کو پہنچ چکی تھی۔ اہل اسپارٹا تغیر یا تبدیلی کو برا سمجھتے تھے وہ بید کو تاہ نظر تھے۔ اسی لئے اسپارٹن سیاسیات میں کبھی انقلاب کا نام نہیں سنا جاتا اور اسپارٹا نے شورش و انقلاب کے زمانے میں بھی اپنے نظام حکومت کو بدستور قائم رکھا آخر تک اسپارٹا کا نظام حکومت دیسا ہی رہا جیسا کہ ہم اُسے شروع میں پاتے ہیں۔ اسپارٹن قوم کا دار و مدار ہی عدم مساوات پر تھا۔ یورٹس کی ترائی میں اسپارٹن قوم فاتح کی حیثیت سے آئی تھی اور وہ مشہور ڈورین قوم کی ایک شاخ تھی۔ جنگ و جدل کی بدولت ہی۔ ایک ہی بڑی لڑائی کی بدولت نہیں بلکہ برسوں کی لڑائی کے بعد جنوبی یونان پر ان کا تسلط قائم ہوا تھا۔ لیکن جن لوگوں کو انھوں نے مغلوب کیا تھا ان کی تعداد ان سے دس گنی زیادہ تھی اس لئے اگر اسپارٹن لوگ مسلح اور ہوشیار نہ رہتے اگر اُس فوجی نظام حکومت کے علاوہ جس کے تحت میں وہ رہا کرتے تھے

وہ کسی اور نظام حکومت کے تحت میں رہتے ہوتے تو ہم خود سمجھ سکتے
ہیں کہ اس غیر ملک میں ان کا تسلط ہی نہیں بلکہ ان کا وجود بھی ناممکن ہو جاتا۔

VII

دنیا حیرت میں ہے کہ روس کی سی جید اور زبردست سلطنت کہ
جس کا سکہ یورپ اور ایشیا دونوں پر یکساں بیٹھا ہوا تھا کس طرح اُٹا نا
تباہ و برباد ہو گئی انقلابات حکومت تو دنیا نے پہلے بھی اکثر دیکھے ہیں لیکن
ایسے حیرت انگیز انقلاب کی مثال جیسا کہ روس میں ہوا ہے تاریخ بھی شکل
سے پیش کر سکتی ہے۔ اصل یہ ہے کہ پیٹر و گریڈ کے فوجیوں اور انقلاب برپا
کرنے والوں کا موقع پا کر اس سے فائدہ اُٹھانا تو محض ایک بہانہ تھا ورنہ
اس عالیشان عمارت کی بنیادیں تو پہلے ہی سے بوسیدہ ہو چکی تھیں اسکی
دیواریں اندرونی بیدامی سے خراب و خستہ ہو چکی تھیں، رعایا اور فوج بد دل
اور اراکین حکومت اپنی ناقابلیت سے مجبور اور خود غرضی اور غفلت میں غمور
اسکی بُری حالت اور آنے والے خطروں کی جانب سے لاپرواہ تھے، ایسی
حالت میں اس عمارت کا عرصہ تک کھڑا رہنا ممکن نہ تھا لہذا تعجب نہیں کہ
باد مخالف کے پہلے ہی جھونکنے نے اُسے ڈھا دیا۔

Section 2

GEOGRAPHICAL AND DESCRIPTIVE

I

یوں تو شملہ ایک شہر سا ہو گیا ہے وہاں کی سڑکیں چوڑی ہیں۔ اور کئی سڑکوں پر دونوں طرف بڑی بڑی دوکانیں ہیں۔ شملہ میں کئی اچھی اچھی عمارتیں بھی ہیں۔ لیکن قدرتی نظارہ دیکھنے کے لئے میں ایک ہی دن جاسکا اُس دن میں نے ایک بڑا دلکش جھرنہ دیکھا۔ میرے قلم میں اُس کے اثر کو بیان کرنے کی طاقت نہیں ہے۔ نہ اُس کی کوئی تصویر ہی میرے پاس ہے۔ میں ایک ایسی گھاٹی میں پہنچا جہاں چاروں طرف جھرنے ہی جھرنے نظر آتے تھے اور چاروں طرف کے پہاڑوں کی سبزی اُن جھرنوں کی خوبصورتی کو دونا کرتی تھی۔ ذرا اور آگے بڑھ کر ایک بے نظیر جھرنہ دیکھنے میں آیا۔ پہاڑ کی ایک چوٹی بہت اُبھری ہوئی تھی۔ اُس پر سے ایک بہت ہی موٹی اور صاف پانی کی دھار نیچے گرتی تھی۔ جہاں پانی گرتا تھا اُس کے چاروں طرف بڑی ٹھنڈی بو چھارتی تھی۔ میں جس دوست کے پاس شملہ میں ٹھہرا تھا اُس نے مجھ سے کہا کہ یہاں ایسے ہی دلکش منظر قابل دید ہیں۔ لیکن میرے پاس وقت نہیں تھا۔ اور اسکے علاوہ ان دونوں پانی موسلا دھار برس رہا تھا۔ نوکری پیشہ لوگوں کو بے فکری نہ ہونے کی وجہ سے پہاڑ پر زیادہ لطف حاصل نہیں ہوتا۔

قدرتی خوشبو دار چیزوں میں مشک کے بعد دوسرا نمبر چندن کا ہے۔ چندن کا درخت ہندوستان، آسٹریلیا، اور زنجی بار، میں پیدا ہوتا ہے جتنا زیادہ ہندوستان میں ہوتا ہے اتنا اور کہیں نہیں ہوتا۔ اور ہندوستانی چندن آسٹریلیا اور زنجی بار کے چندن سے اچھا بھی ہوتا ہے۔ ہندوستان میں یہ ریاست میسور اور ملابار کے پہاڑی جنگلوں میں کثرت سے پیدا ہوتا ہے۔ گوالیار، اندور، وسط ہند اور نیپال کی ترائی میں بھی پایا جاتا ہے اس کا درخت بہت لمبا چوڑا نہیں ہوتا۔ اسکی پتی انار کی سی اور چھال آم کے درخت جیسی ہوتی ہے اس کے درختوں میں چھوٹے چھوٹے پھل اور پھول بھی لگتے ہیں لیکن پھول میں کسی قسم کی خوشبو نہیں ہوتی اور پھل بھربھری کے بیر کی مانند ہوتا ہے جسے جانور بھی نہیں کھاتے چندن کے درخت میں پتیوں میں، چھال میں، بظاہر کسی قسم کی خوشبو نہیں ہوتی۔ درخت کو کاٹنے پر جو اس کے اندر پکی لکڑی نکلتی ہے اور جو سُرخی مائل ہوتی ہے اُسی میں خوشبو ہوتی ہے۔ جب درخت تیس چالیس سال کا ہو جاتا ہے تو پکنا شروع ہوتا ہے اور یہ سو برس تک بڑھتا ہے اور پکنا رہتا ہے۔

III

اس راستہ میں جہاں موٹروں کی آواز اور دھواں قدرتی لطف میں رخنہ ڈالتا تھا وہاں جھیلم کی خوبصورتی اُس لطف کو کہیں زیادہ بڑھا رہی تھی۔ سڑک کی چوڑائی زیادہ نہیں ہے پھر بھی دو گاڑیاں یا موٹر آسانی سے چل سکتی ہیں۔ موٹر پر یہ چوڑائی اور بھی کم ہو جاتی ہے اس سڑک کی ایک اور خصوصیت یہ ہے کہ جھیلم کہیں نظر سے اوجھل نہیں ہونے پاتا۔ کیونکہ یہ سڑک دریا کے کنارے ہی کنارے چلتی ہے سڑک کی دوسری طرف ہرے بھرے درختوں سے ڈھکا ہوا پہاڑ ہے۔ یا یوں کہئے کہ یہ سڑک پہاڑی کی گود میں بنی ہے۔ جھیلم کا دوسرا کنارہ بھی پہاڑ سے گھرا ہوا ہے لیکن اس کنارے پر صرف کہیں کہیں کچی سڑک یا بنیا نظر آتی ہے کیونکہ آبادی بہت کم ہے۔ جہاں دو چار گاؤں ہیں وہاں جھیلم کے اوپر جھولے کا پُل بھی ہے۔ اگرچہ دریا کے کنارے کنارے چلنا ہوتا تھا تو بھی پانی پینے کے لئے دریا تک جانے کی ضرورت نہ ہوتی تھی کیونکہ پہاڑ کی چوٹی پر سے تھوڑی تھوڑی دور پر برف کا پانی نیکل کھل کے آتا تھا۔

IV

لیکھرام مکھیا نے کہا ”جعدار صاحب آپ خوب آئے ہم لوگ بہت خوش ہیں کہ آپ لوٹ آئے“ کہئے آپ کیسے رہے“ شیر سنگھ نے جواب دیا۔ ”مکھیا صاحب شکر ہے۔ میں بہت اچھی طرح رہا۔ تین برس ہوئے کہ میں فون

میں بھرتی ہوا تھا۔ اس وقت سے ہماری فوج کئی ملکوں میں لڑی۔ جاٹے کے موسم میں ہم جرمینوں سے لڑے یہ بہت بڑی لڑائی تھی۔ بڑی بڑی توپوں کی ڈراونی آوازیں سنائی دیتی تھیں توپوں کے گولوں سے زمین کا یہ حال ہوتا تھا کہ گویا بہت سے کنوئیں کھد گئے ہیں۔ وہاں فوج خندقوں میں رہتی تھی۔ یہ زمین کھود کر بنائی جاتی ہیں۔ اور ان کے اندر آدمی بے خوف بل پھر سکتے ہیں۔ ان کھائیوں کے سامنے کانٹوں دار تاروں کے جال پھیلے رہتے ہیں جب دشمن کی فوج کا دھاوا ہوتا ہے تو ان کانٹے دار تاروں کے جال کو کاٹنا پڑتا ہے۔ اُس وقت کھائی میں چھپی ہوئی فوج اپنی بند و قوتوں سے کام لیتی ہے اور مشین گن سے گولے پھینکتی ہے اسکے علاوہ بڑی توپوں سے بھی گولے چلائے جاتے ہیں۔ جرمینوں کا دستور ہے کہ جب وہ دھاوا کرتے ہیں تب بہت سے لوگ ایک جگہ پر اکٹھے ہو جاتے ہیں۔ اس طرح ہر ہم نے بہت سے جرمینوں کو مار ڈالا۔

V

املی کا درخت ہمیشہ بیج سے پیدا ہوتا ہے۔ اسکی ظلم نہیں لگتی۔ اسکی لکڑی بڑی مضبوط ہوتی ہے اس لئے پہلے، مونگیاں، تنخے، خصوصاً گنے اور تیل کے کو لھوانسی لکڑی سے بنائے جاتے ہیں۔ جب بہت گرمی یا آگ کی ضرورت ہوتی ہے تو ایندھن کے لئے اس لکڑی کی بڑی قدر کیجاتی ہے۔ اسکی لکڑی کا کوئلہ بارود بنانے کے لئے بہت اچھا ہوتا ہے۔ ان سب خوبیوں کے باعث املی کے

کوئلے کی قیمت اور قسم کے کوئلوں سے زیادہ ہوتی ہے۔ اہلی کی پتی بھی بیکار نہیں جاتی۔ کہیں کہیں لوگ ان پتیوں کو ملا کر کڑھی بھجیا وغیرہ کھانے کی چیزیں تیار کرتے ہیں۔ اس کی پتیاں دوا کے طور پر بھی کئی مرضوں کے علاج میں استعمال کی جاتی ہیں۔ اس کا استعمال کپڑوں کی رنگائی میں بھی ہوتا ہے۔ جب کپڑوں کو نیل وغیرہ رنگوں سے رنگنا ہوتا ہے تو کپڑوں کے ریشوں پر رنگ جانے کے لئے ان کا استعمال ہوتا ہے۔

VI

جب کسی اشائٹی سردار کو ڈھول کا چڑا بنوانا ہوتا ہے تو بتانے والوں سے فرمائش کرنے کے ساتھ ہی وہ اُنھیں ایک مُرغی تھوڑی سی شراب اور سونا بھینٹ کرتا ہے۔ ایک بعد وہ مین بواد رخت کی تلاش میں جنگل میں جاتے ہیں۔ اس درخت کی روح بہت ہی شریر النفس سمجھی جاتی ہے۔ اس لئے کام کرنے والے اپنی حفاظت کے لئے ایک انڈے کو اس طرح پھینکتے ہیں کہ وہ درخت کے تنے میں لگ کر ٹوٹ جائے۔ پھر وہ ڈرتے ڈرتے ایک منتر پڑھتے ہیں جسکے معنی یہ ہیں کہ ”میں تمھیں کاٹنے اور پھاڑنے آیا ہوں۔ اس انڈے اور گوشت کو قبول کرو۔ کھلاڑا میرے نہ لگے۔ میری صحت بھی خراب نہ ہو“ تھوڑی سی شراب درخت پر ڈال دی جاتی ہے۔ پھر درخت کاٹ ڈالا جاتا ہے۔ تب ایک مُرغی بھینٹ پڑھائی جاتی ہے اور تھوڑا سا گوشت مُنھ پر رکھ دیا جاتا ہے۔ لٹھے کو جنگل میں کھڑکھلا کر دیتے

ہیں۔ یہ کام پورا ہو جانے پر پھر انڈے اور شراب کی بھینٹ دی جاتی ہے۔

VII

املی کے پھل سب سے زیادہ مفید ہوتے ہیں۔ وہ لمبی چپٹی پھلی کی شکل کے ہوتے ہیں۔ املی لمبائی تین سے چھ انچ تک ہوتی ہے۔ املی کے پھلوں کو تین چھوٹوں میں منقسم کرنا چاہئے۔ ایک چھلکا دوسرا گودا اور تیسرا بیج۔ چھلکا صرت ابندھن کے کام میں آسکتا ہے۔ لیکن اُس کے جلانے سے جو راکھ رہ جاتی ہے اس میں ایک قسم کا کھار ہوتا ہے اس لئے اُسے اور دواؤں کے ساتھ کئی مرضوں میں استعمال کرتے ہیں۔ املی کے بیج کو چیاں کہتے ہیں۔ یہ چھونے میں بہت چکنے اور دیکھنے میں خوبصورت اور کالے ہوتے ہیں۔ گاؤں والے اُن کو اُبال اُبال کر یا بھون کر نمک مرچ کے ساتھ اکثر کھایا کرتے ہیں۔ یہ قابض ہوتے ہیں۔ املی پلئس بنا کر پھوڑوں کے اوپر باندھی جاتی ہے۔ کہا جاتا ہے کہ بیج میں ہی درخت موجود ہوتا ہے۔ املی کا بیج اس بات کا بین ثبوت ہے۔ اگر کوئی املی کا بیج جو سب طرح سے مکمل ہو بیجوں بیج سے توڑ کر دیکھے تو اُسکے اندر ایک درخت چھوٹی سی شکل میں نظر آتا ہے۔

(مادھری)

VIII

سر جوزف ہوکر نے اپنی کتاب میں کوہ ہمالیہ کی خوبصورتی بیان کرنے میں اپنی نااہلیت کا اظہار کرتے ہوئے ایک مقام پر لکھا ہے۔ ”جب میں ان برت سے ڈھکے جوئے پہاڑوں کو دیکھتا ہوں اُسوقت اُن کے رنگ روپ کے جو

پُر جوش بیانات میں نے پڑھے ہیں وہ سب ہمالیہ کی اصل حقیقت کے بیانات نہیں معلوم ہوتے۔ ہمالیہ کے درشن کرنے پر جو جذبات میرے دل میں پیدا ہوئے ان کا ان بیانات میں عکس بھی نہیں ملتا۔ اس لئے میں ہمالیہ کی اس قسم کی حقیقت لکھ کر ناظرین کو مکدر نہ کروں گا۔ فی الحقیقت مصنف کا یہ خیال لفظ بلفظ ٹھیک ہے۔ صبح یا شام کے وقت ہمالیہ کا حسن و جلال بیان سے باہر ہے۔ وہ صرف دیکھنے اور دیکھ کر اپنے دل میں اسکی کیفیت کا احساس کرنے کی چیز ہے۔ شام کے وقت جب سورج کی لال لال کرنیں ہمالیہ پر پڑتی ہیں تو وہ ہلکے ہلکے لالہ گوں ہیرے کے پہاڑ کی مانند چمکنے لگتا ہے۔ اس وقت دل یہ چاہتا ہے کہ اگر پر ہوتے تو اس پہاڑ کی جوٹی پر جا بیٹھتے۔ ہمالیہ کا یہ عجیب نظارہ دیکھ کر کبھی تو دل میں شاعرانہ جذبات کا ہجوم ہوتا ہے اور کبھی جس سرزمین میں پہاڑ کا وجود ہے اُس میں جنم دینے کے لئے خدا کا شکر ادا کرنے کی خواہش ہوتی ہے۔

IX

یونان اور ایشیائے کوچک کو بحر سفید کا جو حصہ الگ کرتا ہے اُسے بحر آئوین کہتے ہیں۔ وہ جزیروں سے بھرا ہوا ہے۔ بعض جزیرے یونان قدیم کی مستقل ریاستوں کے برابر ہیں۔ لیکن بہت سے جزیرے چھوٹے چھوٹے ہیں یہ جزیرے سارے سمندر میں پھیلے ہوئے ہیں۔ گویا یونان اور ایشیائے کوچک کے درمیان ایک پُل بن گیا ہے۔ جہاز رانان میں ان سے بڑی مدد ملتی ہے۔

زمانہ قدیم میں جہاز بھاپ سے نہ چلتے تھے۔ پتوار اور بادبان سے کام لیا جاتا تھا۔ بحر سفید میں ایسے خطرناک طوفان نہیں آتے جیسے کہ بحر اٹلانٹک یا بحر ہند میں آیا کرتے ہیں۔ لیکن بعض اوقات ایسی آندھی چلتی ہے جو اُس وقت کے چھوٹے چھوٹے جہازوں کو ڈگمگا کر گرا دیتی تھی۔ جزیروں کی کثرت سے فائدہ یہ ہوتا تھا کہ ملاح فوراً ہی کسی بندرگاہ میں پناہ لے سکتے تھے۔

ناپوؤں کے پل کا ایک اور بھی نتیجہ ہوا۔ بہت جلد ہی یونان کے لوگ جزیروں پر پاؤں رکھنے ہوئے ایشیائے کوچک میں جو جغرافیہ کے اعتبار سے یونان سے بالکل ملتا جلتا ہے چاہنے اور نوآبادیاں بنانے لگے۔ ایشیائے کوچک کے تمام کنارے پر ہی نہیں بلکہ بحر اسود کے کنارے پر اور مغرب میں جنوبی اٹلی اور سسلی کے کناروں پر بھی یونانی بستیوں کی قطاریں بندھ گئیں۔ یہاں تک کہ افریقہ کے شمالی کنارے پر بھی کئی بستیاں بسیں اور فرانس کے جنوب میں بھی مارشینیہ نامی نوآبادی قائم ہوئی جو مارسیس کے نام سے آج تک یورپ کے بڑے بندرگاہوں میں گنی جاتی ہے۔

(سوارتھ)

Section 3 ECONOMIC I

بیٹا۔ ابا جان! دستکاری کسے کہتے ہیں؟

باپ۔ دستکاری ہاتھ سے کچھ چیز بنانے کو کہتے ہیں۔ یہ پیداوار سے مختلف ہے پیداوار قدرت کا عطیہ ہے جو بلا محنت ہمیں ملتا ہے۔ جیسے پھل گیہوں وغیرہ۔ بیٹا۔ لیکن ابا جان گیہوں تو بڑی محنت سے پیدا ہوتا ہے۔ غریب کسان کو زمین جوتنے اور بیج بونے میں بڑی دقت کا سامنا کرنا پڑتا ہے۔

باپ۔ یہ ٹھیک ہے۔ لیکن کسان گیہوں بناتا نہیں وہ گیہوں کے لئے زمین تیار کرتا ہے جب بیج پھونکتا ہے اور گیہوں کا پودا اگتا ہے تو اسے کسان اپنے ہاتھ سے اوپر کو نہیں کھینچ لاتا اور جب بالیں لگتیں ہیں اور اُن میں گیہوں بھرتا ہے تو وہ کسان کے بس سے نہیں بلکہ قدرت کی عنایت سے۔

بیٹا۔ ابا جان! مجھے دستکاری کی ایک مثال بتا دیجئے۔

باپ۔ گھڑی سازی دستکاری ہے۔ چاندی، سونا، لوہا، یا اور کوئی دھات جو اس میں استعمال کیجائے پیداوار ہے۔ یہ صرف انسان کی عیب و غریب دستکاری کا نتیجہ ہے کہ ان چیزوں کے بہت سے پے اور کمائیاں بنائیں جن سے ملکر گھڑی بنی۔

(ہزار داستانِ انفس)

اس ملک میں کان کھودنے والے سڑک کوٹنے والے اور مکان بنانے والے
مزدوروں کا دستور ہے کہ ہر آٹھویں روز جب حساب ہوتا ہے اور انھیں پچھلے
ہفتہ کی مزدوری ملتی ہے تو وہ لوگ کام سے چھوٹتے ہی پہلے آبیاری میں پہنچتے
ہیں اور اتنی شراب پی جاتے ہیں کہ دوسرے دن کام پر پہنچنا انھیں دشوار
ہو جاتا ہے۔ مزدوری ملتے ہی اسکا آدھا تو بئے وغیرہ کا قرض ادا کرنے میں
نکل جاتا ہے اور باقی آدھا جب تک شراب پینے میں نہ نکل جائے تب تک وہ
آبیاری سے نہیں نکلتے۔ اس طرح اکثر ایک ہی دن میں اُنکی ہفتہ بھر کی کمائی
نکل جاتی ہے اور تب وہ پھر کام پر پہنچ جاتے ہیں۔ یہی حال یہاں کے مچھوین
دھوبیوں اور دوسرے نیچے طبقے کے لوگوں کا ہے۔ مزدوری کا روپیہ ہاتھ میں
آتے ہی وہ اُسے اُٹرانے کی فکر کرنے لگتے ہیں اور جب تک سارا روپیہ ہاتھ سے
نکل نہ جائے کوئی کام نہیں کرتے۔ اس بے وقوفی کا جو بُرا نتیجہ ہوتا ہے وہ کسی
سے چھپا نہیں۔ اگر اس طرح برباد ہونے والے روپے کا حساب لگایا جائے
تو شاید اُس کا شمار کئی لاکھ روپے سالانہ یکدم بیچ جائے گا۔

III

عام تجربہ ہے کہ اگر ایک چیز کے دو خریدار ہوں تو قیمت بڑھے گی اور اگر ایک چیز کے خریدار کو ایسی دو چیزیں پیش کی جائیں تو قیمت گھٹ جائیگی۔ گویا قیمت میں اضافہ اور تخفیف علی الترتیب رسد اور طلب کی کمزوری یا الفاظ بکر طلب و رسد کے غلبہ سے پیدا ہوتی ہے۔ یہی حال اجرت کا ہے۔ اگر ایک مزدور کو دو اجر بلائیں تو اجرت بڑھے گی اور اگر ایک اجر کی طرف دو مزدور دوڑیں تو اجرت میں تخفیف ہونا یقینی ہے گویا قیمت کی طرح اجرت بھی لحاظ کی بیشی قانون طلب و رسد کے زیر عمل ہے۔ چیزیں بنانے کے واسطے محنت ناگزیر ہے۔ لہذا کسی چیز کی طلب میں کمی بیشی ہونے سے اس محنت کی طلب میں بھی کمی بیشی لازمی آتی ہے جو شے مذکور کے بنانے میں صرف ہو۔ مثلاً گھڑی، سگریٹ یا موٹر کار و اج جس قدر گھٹے بڑھے گا اسی قدر کم زیادہ اُن کے بنانے والے درکار ہوں گے۔

IV

دنیا کے کسی حصہ میں نیشکر کی اتنی کھیتی نہیں ہوتی جتنی ہندوستان میں۔ تب بھی ہندوستان کو اپنی ضرورت کے لئے ہر سال باہر سے بہت زیادہ چینی منگانی پڑتی ہے، اتنی کم چینی بننے کا سبب یہ ہے کہ نیشکر کی کھیتی بھی طرح نہیں کی جاتی اور نیشکر سے رس نکالنے اور اُسے اُبانے کا طریقہ بھی اچھا نہیں ہے

نیشکر کی کھیتی کے سدھار کے لئے محکمہ زراعت بہت کوشش کر رہا ہے۔
 اس نے بہت جانچ کر کے یہ معلوم کر لیا ہے کہ کس قسم کے نیشکر بونے سے پیداوار
 سب سے زیادہ ہوتی ہے، محکمہ زراعت لوگوں کو یہ بھی دکھانے کی کوشش
 کر رہا ہے کہ انجن سے چلنے والے چھوٹے کارخانوں سے کتنا فائدہ ہوتا ہے
 مسٹر ہیلی ڈائرکٹر محکمہ زراعت کی رائے یہ ہے کہ بڑے بڑے کارخانے کھولنے
 سے پہلے چھوٹے کارخانوں کا کھولنا ٹھیک ہے، ہندوستان کے زمینداروں
 کو سمجھ لینا چاہئے کہ پُرانے طریقوں سے نیشکر کی کھیتی کرنے اور چینی بنانے سے انھیں
 جتنا فائدہ ہوتا ہے اس سے کہیں زیادہ فائدہ جدید طریقوں پر کام کرنے سے
 ہوگا، چینی کے کام میں اصلاح کی بہت گنجائش ہے، تجربہ کار لوگوں کی رائے
 ہے کہ اس ملک میں جتنی ایکڑ پیدا ہوتی ہے اسکا تیسرا حصہ رس اچھی طرح نکالے
 جانے کی وجہ سے بیکار ہو جاتا ہے، ان لوگوں کی یہ بھی رائے ہے کہ جس قدر
 ہال بیکار جاتا ہے اسکا آدھا حصہ آسانی سے بچایا جاسکتا ہے، اچھی طرح
 کھیتی کرنے، کھاد کو زیادہ کام میں لانے اور نئے نئے طریقوں سے رس نکالنے
 سے اس ملک میں ضرورت سے زیادہ چینی پیدا ہو سکتی ہے۔

V

یورپ اور امریکہ میں اکثر پیشوں کے مزدوروں نے باقاعدہ اپنی اپنی اتحادی
 انجمنیں قائم کر رکھی ہیں جن میں اسی پیشہ کے مزدور جو حق مقرّرہ ماہانہ

چندہ دیگر شریک ہوتے ہیں اور اتفاق عمل کے زور سے کل میسرول کی بہبودی اور ترقی کے لئے ہر مناسب طریق سے کوشش کرتے ہیں۔ ان انجمنوں کی ہر دفعہ نئی اہمیت اور تقویت روز بروز بڑھ رہی ہے۔ ہر سمجھدار مزدور ان کی ممبری اپنے حق میں ضروری اور مفید خیال کرنے لگا ہے۔ جرمنی اور انگلستان میں اتحادی مزدوروں کی تعداد ۲۵ اور ۲۴ لاکھ ہے لیکن بلحاظ نسبت آبادی ایسے مزدور ڈنمارک اور سویڈن میں سب سے زیادہ ہیں۔ ترقی یافتہ ممالک کے مزدوروں کی انجمنیں بلحاظ کارگزاری دُھن انتظام ہمارے ملک کی تسلیم یافتہ اور اعلیٰ طبقوں کی انجمنوں سے بدرجہا افضل نظر آتی ہیں۔ اُن کی بار آور کوششوں سے ترقی یافتہ قوموں کے افراد کی ارادی قوت اور عملی قابلیت کا کچھ اندازہ ہوتا ہے۔

(علم المعیشت)

VI

اگر مقابلہ بند ہو جائے تو دنیا کی ترقی رک جائیگی لیکن مقابلہ کے باعث ایک سُست آدمی بھی کچھ نہ کچھ کام کرنے لگتا ہے کیونکہ اگر وہ ایسا نہ کرے تو برباد ہو جائیگا۔ جو لوگ کابل یا بیکار ہوں اُنھیں دنیا میں اپنا مناسب حصہ پانے کے لئے محنت اور کفایت شعاری سے کام لینا چاہئے۔ سب انسانوں کا دنیا کی دولت میں مخصوص حصہ ہے لیکن اُسکے پانے کے لئے کوشش لازمی ہے۔

جو شخص کوشش یا محنت نہیں کرتا اُسے کھانا بھی نہ کھانا چاہئے جو لوگ محنت کر کے مشکلات کا سامنا کرتے ہیں وہی کامیابی بھی حاصل کرتے ہیں۔ اگر راستہ میں مشکلات نہ ہوتیں اگر لوگ مقابلہ نہ کرتے تو انھیں کسی قسم کی کامیابی بھی نہ ہوتی۔ ان سب وجوہ سے انسان کو محنت کرنی ہی پڑتی ہے۔ یہی محنت کی ضرورت ملک و قوم کی ترقی کا باعث ہے۔ اسی نے بہت لوگوں سے بڑی بڑی ایجادیں کرائی ہیں۔ کاریگروں، سوداگروں، سائنس دانوں اور عالموں کی اسی نے ہمت افزائی کی ہے۔ سب قسم کی صنعت و حرفت میں ترقی اسی کے ذریعہ سے ہوئی ہے۔ دنیا کے سب ملکوں کے تمدن اور بہبودی کا خاص سبب یہی ہے۔ ہر ایک انسان کی قوت بڑھانے کے لئے مقابلہ نہایت ضروری ہے۔ اسکا بیچ انسان کے دل میں اسی لئے بویا گیا ہے کہ وہ اپنی موجودہ حالت سے ترقی کر سکے۔

Section 4

LITERARY AND ETHICAL

I

یونان میں ایک دفعہ ایک مصوّر نے ایک آدمی کی جس کے ہاتھ میں انگور کا خوشہ تھا تصویر بنا کر موقع عام پرائیڈز کی۔ تصویر اس قدر اصل کے مطابق تھی کہ پرنس انگور کو اصلی سمجھ کر اُس پر گرتے تھے اور چونچ مارتے تھے۔ تمام نمائش گاہ میں غل پڑ گیا اور لوگ ہر طرف سے آکر مصوّر کو مبارکباد دینے لگے، لیکن مصوّر روتا تھا کہ تصویر میں نقص رہ گیا، لوگوں نے حیرت سے پوچھا کہ اس سے بڑھ کر اور کیا کمال ہو سکتا تھا، مصوّر نے کہا بے شبہ انگور کی تصویر اچھی بنی ہے لیکن جس آدمی کے ہاتھ میں انگور ہے اس کی تصویر اچھی نہیں درنہ پرنس انگور پر ٹوٹنے کی جرات نہ کرتے۔

(شعراجم)

II

بوند بوند کر کے تالاب بھرتا ہے۔ ایک ایک پیسہ جوڑنے سے روپیہ ہوتا ہے۔ ایک پیسہ بچانا گویا ایک روپیہ جوڑنے کا بیج بونا ہے۔ روپیہ جمع کرنے سے انسان خوش۔ آسودہ حال اور آزاد ہوتا ہے لیکن معقول اور مناسب طریقے سے روپیہ جمع کرنا چاہئے۔ جو انسان روپیہ بچانا نہیں جانتا اسے ہمیشہ کو لھو کے پیل

کی طرح جتا رہتا پڑتا ہے۔ اُس پر فوراً مصیبت آجاتی ہے۔ لیکن جو انسان ہوشیاری سے اپنی کائی بچا رکھتا ہے وہ بے فکر اور باہمت بنا رہتا ہے۔ جس انسان کو ایک بار کچھ بچانے کا سکھ مل جاتا ہے تو پھر اُسے ہمیشہ کے لئے اُسکی عادت پڑ جاتی ہے۔ اُسے بیماری یا ضعیف العمری کا مطلق فکر نہیں رہتا۔ جو انسان کچھ بچا لیتا ہے وہ دوسرے کا محتاج نہیں ہوتا اور جو نہیں بچا سکتا وہ ہمیشہ ناداری کی حالت میں مصیبت اٹھایا کرتا ہے۔

III

ہمارے ملک میں والدین اپنے لڑکے لڑکیوں کی شادی بہت ہی کم عمر میں کر دیتے ہیں۔ دولہا یا دولہن کو دنیا و خانہ داری کی نشیب و فراز کا کچھ بھی علم نہیں ہوتا۔ وہ خانہ داری کی زبردست ذمہ داری کو کچھ بھی نہیں سمجھتے، اپنی مستقبل زندگی کی مشکلات کا انھیں کچھ بھی اندازہ نہیں ہوتا۔ نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ ان کی زندگی بہت ہی تکلیف دہ ہو جاتی ہے۔ ہمارا یہ مقصد نہیں ہے کہ بیس برس کی لڑکی اور تیس برس کے لڑکے کی شادی یکجائے لیکن اس بات کا خیال ضرور رکھنا چاہئے کہ دونوں کو دنیاوی زندگی کا مناسب علم ہو ورنہ ان دونوں کی زندگی زیادہ تر تکلیف دہ رہے گی۔ خانہ داری میں عقل و ذہانت سے بڑی مدد ملتی ہے جو شخص عقل و ذہانت سے کام لیتا ہے اُس کے سبب ہی کام کا صحیح آسانی اور خوبی سے انجام پاتے ہیں۔ ذرا سی لاپرواہی یا غفلت سے

بڑی بڑی مصیبتیں آپڑتی ہیں جن سے پہنچنا بہت دشوار ہو جاتا ہے۔ اس طرح انسان کی زندگی کا سفر بہت ہی تکلیف دہ ہو جاتا ہے۔ پس جب تک لڑکے یا لڑکی کو دنیا سے تھوڑی بہت واقفیت نہ ہو جائے اُس وقت تک ان پر خانہ داری کا بوجھ ڈالنا بڑی نا انصافی ہے۔

IV

زبان محض ایک ذریعہ ہے اظہار خیالات و رفع حاجات کا تاہم پس گفتگو کرنے کا۔ انسانوں کے مختلف گروہ مختلف زبانیں بولتے ہیں۔ کیونکہ ساری دنیا کی زبانیں ایک ہی وقت میں ایجاد نہیں ہوئیں۔ جیسے قومیں پیدا ہوتی ہیں نشو و نما پاتی ہیں۔ بوڑھی ہوتی ہیں اور مر جاتی ہیں۔ ایسا ہی حال زبانوں کا ہے۔ وہ شخص زندہ ہے۔ جو بڑھتا اور ترقی کرتا رہتا ہے۔ تبدیلی زندگی کی نشانی ہے اپنے آپ کو حالات کے مطابق تبدیل کرنا۔ اپنے ارد گرد کے حالات سے فائدہ اٹھانا اور اپنی قابلیت کے مطابق ترقی کرتے رہنا زندگی کی علامات میں سے ہے۔ جو قوم ترقی اور تبدیلی کے ناقابل ہو جاتی ہے۔ وہ مر جاتی ہے۔ عمر کے ایک خاص مرحلہ پر پہنچ کر انسان فرید تبدیلی و ترقی کے ناقابل ہو جاتا ہے۔ اس کا جسم کام نہیں کرتا اس لئے وہ مر جاتا ہے۔ یہی اصول بڑی حد تک زبانوں پر حاوی ہیں۔

(لاچت رائے)

V

اصلی شاعر وہی ہے جس کو سامعین سے کچھ غرض نہ ہو۔ لیکن جو لوگ بہ تکلف شاعر بنتے ہیں اُن کا بھی فرض ہے کہ ان کے اندازِ کلام سے یہ مطلق نہ پایا جائے کہ وہ سامعین کو مخاطب کرنا چاہتے ہیں، ایک ایکگز کو خوب معلوم ہے کہ بہت سے سامعین اُس کے سامنے موجود ہیں لیکن اگر ایکٹ کی حالت میں وہ اس علم کا اظہار کر دے تو سارا پارٹ غارت ہو جائے گا، شاعر اگر اپنے نفس کے بجائے دوسروں سے خطاب کرتا ہے، دوسروں کے جذبات کو ابھارتا چاہتا ہے، جو کچھ کہتا ہے اپنے لئے نہیں بلکہ دوسروں کے لئے کہتا ہے، تو شاعر نہیں بلکہ خطیب ہے، اس سے یہ واضح ہو گا کہ شاعری تمنا نشینی اور مطالعہ نفس کا نتیجہ ہے۔ بخلاف اسکے خطابت لوگوں سے ملنے بچنے اور راہ و رسم رکھنے کا غرہ ہے، اگر ایک شخص کے اندرونی احساسات تیز اور مشتعل ہیں تو وہ شاعر ہو سکتا ہے۔ لیکن خطیب کے لئے ضرور ہے کہ دوسروں کے جذبات اور احساسات کا تباہ ہو۔ (شعراجم)

VI

ہر قسم کے چسکوں پر آجکل دن بدن زیادہ خرچ ہوتا ہے۔ لیکن اس کمی کے پورا کرنے کے لئے آمدنی میں اضافہ نہیں ہوتا۔ ان باتوں پر کوئی غور نہیں کرتا اور جس طرح ہو سکتا ہے لوگ مزہ اڑانے کی کوشش کرتے ہیں۔

اسی کے لئے انھیں قرض لینا پڑتا ہے جو کچھ وقت کے بعد اُن کے جی کا خیال ہو جاتا ہے۔ جو انسان ایک بار فضول خرچ ہو جاتا ہے اُس کا اُس عیب سے چھوٹنا بہت ہی دشوار ہوتا ہے۔ فضول خرچی کے لئے آجکل جب لوگ قرض لیتے ہیں اُس وقت انھیں ادا کرنے کا خیال بھی نہیں آتا۔ لیکن یہ عیب عوام کے کیریکٹر کو بُری طرح برباد کر دیتا ہے اور سب ہی طبقہ کے لوگوں کو مصیبت زدہ اور محتاج بناتا ہے۔ اس وقت لوگوں کا کیریکٹر بہت ہی گر چکا ہے اور اسے سدھارنے میں بہت وقت لگے گا۔ اس اثنا میں اگر سب قسم کے خرچوں سے بچنے کا کوئی ذریعہ نہ بھی ملے تو بھی سدھار کا بہترین طریقہ یہ ہے کبھی قرض نہ لو۔ اور اگر کبھی بد قسمتی یا بیوقوفی سے تیسرے کچھ قرض ہو گیا ہو تو جتنا تک جلد ہو سکے ادا کر دو۔ جس شخص پر کسی قسم کا قرض ہو وہ کبھی آزاد نہیں کہا جاسکتا۔ اُسے ہمیشہ محابضوں کی بُری بھلی باتیں سننی پڑتی ہیں اور پردی اُس کا مذاق اڑاتے ہیں۔ خود اپنے گھر میں ہی وہ غلاموں کی مانند رہتا ہے۔ اُس کا کیریکٹر بالکل غارت ہو جاتا ہے یہاں تک کہ اُس کے رشتہ دار اور گھر کے لوگ ہی اُسے ذلیل سمجھنے اور حقارت کی نظر سے دیکھنے لگتے ہیں۔

VII

تصویر کا اصلی کمال یہ ہے کہ اصل کے مطابق ہو اگر مصوّر اس کمال میں کامیاب ہو گیا تو اُس کو کامل فن کا خطاب مل سکتا ہے لیکن شاعر کو اکثر

موقوفوں پر دو مشکل مرحلوں کا سامنا ہوتا ہے یعنی نہ اصل کی پوری پوری تصویر کھینچ سکتا ہے کیونکہ بعض جگہ اس قسم کی پوری پوری مطابقت احساسات کو راغبیغہ نہیں کر سکتی اور نہ اصل سے زیادہ دور ہو سکتا ہے ورنہ اس پر اعتراض ہو گا کہ صحیح تصویر نہیں کھینچی، اس موقع پر اسکو تخیل سے کام لینا پڑتا ہے وہ ایسی تصویر کھینچتا ہے جو اصل سے آب و تاب اور حسن و جمال میں بڑھ جاتی ہے لیکن وہ قوت تخیل سے سامعین پر اثر ڈالتا ہے کہ یہ وہی چیز ہے، لوگوں نے اسکو امکان نظر سے نہیں دیکھا تھا اس لئے اسکا حسن پورا نمایاں نہیں ہوا تھا۔

(شعر الجم)

VIII

ڈاکٹر گیتا نے میز پر رکھے ہوئے دھکے کا ڈھکنا اٹھایا، اور اُس مڑجھائے ہوئے پھول کو پانی میں ڈال دیا جو اُس میں بھرا ہوا تھا، پہلے کچھ دیر تک تو پھول پانی پر تیرتا رہا۔ اُس پر پانی کا کچھ اثر نہ ہوا۔ لیکن ایک ہی لمحہ میں اُس میں حیرت خیز تغیر نظر آنے لگا۔ سوکھی ہوئی پنکھڑیاں ہلکی اور اُٹکا رنگ آہستہ آہستہ سُرخ ہونے لگا۔ ایسا معلوم ہوتا تھا کہ پھول ایک گہری نیند سے جاگ رہا ہے پتلا ڈنٹھل اور پتیاں ہری ہو گئیں اور دیکھتے دیکھتے وہ پنبہ سالہ پھول نوشگفتہ معلوم ہونے لگا۔ یہ ابھی اچھی طرح کھلا نہ تھا۔ بیج کی کچھ پنکھڑیاں لپٹی ہوئی تھیں۔ اُن پر شبنم کی دو بوندیں بھی چمک رہی تھیں۔

ڈاکٹر صاحب کے دوستوں نے لاپرواہی سے کہا ”تماشا تو بہت اچھا ہے
لیکن یہ بتلائیے یہ ہوا کیونکر؟“ اُن لوگوں نے بازی گردوں کے اس سے بھی
کہیں عجیب شعبدے دیکھے تھے۔

ڈاکٹر گپتا بولے ”کیا آپ لوگوں نے چشمہ شباب کا نام کبھی نہیں سنا؟“
مسٹر چٹرجی نے کہا ”سنا ضرور ہے مگر وہاں کا پانی کسی کو بلا کب؟“
ڈاکٹر گپتا نے جواب دیا اس لئے نہیں ملا کہ اُسکی کسی نے مناسب تلاش

نہیں کی اب تحقیق سے معلوم ہوا ہے کہ چشمہ شباب فلاریڈیا (Florida)
کے جنوبی حصہ میں ہے اُس کے کنارے بڑے بڑے درخت ہیں جو کئی صدیوں
کے پُرانے ہونے پر بھی اب تک ہرے بھرے ہیں۔ مجھے اس قسم کے تجربوں کا
دلدادہ سمجھ کر میرے ایک دوست نے تھوڑا سا پانی میرے پاس بھیجا ہے وہ اس
پیالہ میں بھرا ہوا ہے۔“

مولوی صاحب کو ان باتوں کا مطلق یقین نہ ہوا تاہم اُنھوں نے پوچھا
”ہاں ہوگا۔ لیکن یہ بتلائیے اس پانی کا اثر انسان کے جسم پر بھی ہو سکتا ہے؟“
ڈاکٹر گپتا نے کہا ”یہ آپ کو ابھی ایک لمحہ میں معلوم ہو جاتا ہے۔ آپ
سب حضرات اس پانی کو بے تکلف پیئیں تاکہ آپ کا شباب ایک بار پھر نوٹ
آئے مجھے تو جوان ہونے کی ہوس نہیں ہے۔ کیونکہ میں بہت مصیبتیں اُٹھا کر
اس عمر تک پہنچا ہوں۔ اگر آپ کو شوق ہو تو میں اس پانی کا تجربہ کروں۔“

IX

تخیل کی تعریف ہنری لوئی نے یہ کی ہے ”وہ قوت جسکا یہ کام ہے کہ اُن
اشیاء کو جو مَرئی نہیں ہیں یا جو ہمارے حواس کی کمی کی وجہ سے ہم کو نظر نہیں
آتیں ہمارے نظر کے سامنے کر دے“ لیکن یہ تعریف پوری جامع اور مانع
نہیں اور حقیقت یہ ہے کہ اس قسم کی چیزوں کی منطقی جامع اور مانع تعریف
ہو بھی نہیں سکتی۔

تخیل دراصل قوتِ اختراع کا نام ہے عام لوگوں کے نزدیک منطق یا
فلسفہ کا موجد صاحبِ تخیل نہیں کہا جاسکتا، بلکہ اگر خود کسی فلسفہ داں کو اس
لقب سے خطاب کیا جائے تو اس کو عار آئے گا، لیکن حقیقت یہ ہے کہ فلسفہ اور
شاعری میں قوتِ تخیل کی یکساں ضرورت ہے یہی قوتِ تخیل ہے جو ایک طرف
فلسفہ میں ایجاد اور انکشاف کا کام دیتی ہے اور دوسری طرف علمِ ادب میں
شاعرانہ مضامین پیدا کرتی ہے، چونکہ اکثر سائنس داں شاعری کا مذاق نہیں
رکھتے اور شعراءِ فلسفہ اور سائنس سے نامانوس ہوتے ہیں اس لئے یہ غلط فہمی
پیدا ہوتی ہے کہ قوتِ تخیل کو فلسفہ اور سائنس سے تعلق نہیں لیکن یہ صحیح نہیں
ہے، بے شبہ عام سائنس یا فلسفہ جاننے والے جن میں قوتِ ایجاد نہیں ہوتی
قوتِ تخیل نہیں رکھتے، لیکن جو لوگ کسی مسئلہ یا فن کے موجد ہیں اُن کی قوتِ
تخیل سے کون انکار کر سکتا ہے۔

(شعرا لعم)

سب ہی ملکوں کے علم ادب میں عظمت قومی کی پاسداری کی جاتی ہے۔ ہر شخص کو اپنی قوم پر فخر ہوتا ہے۔ یہی سبب ہے کہ اپنی عظمت قومی کی پاسداری کے لئے موقع آنے پر معمولی انسان بھی ایثار کر سکتا ہے۔ انگریزی کے ایک شاعر نے چھوٹی سی ایک کہانی لکھی ہے جس کا خلاصہ یہ ہے کہ ایک مرتبہ ایک انگریز تین سکھوں کے ساتھ کہیں شور و غل کرتا ہوا پکڑا گیا۔ جب وہ چاروں ایک چینی افسر کے سامنے لائے گئے تو اُس افسر نے کہا۔ تم لوگ مجھے جھک کر سلام کرو نہیں تو مار ڈالے جاؤ گے۔ تینوں سکھوں نے سلام کے اپنی جان بچائی مگر اُس انگریز نے سلام نہ کیا۔ آخر کار وہ مار ڈالا گیا۔ اسی واقعہ کو لیکر انگریز شاعر نے انگریزوں کی حیثیت قومی کی تعریف کی ہے اور سکھوں کی بزدلی کی طرف اشارہ کیا ہے۔ سکھ قوم کی تاریخ میں ایسے واقعوں کی کمی نہیں ہے جن میں سکھوں نے بخوشی اپنی زندگی قربان کر دی ہے۔ اس لئے یہ نہیں کہا جاسکتا کہ سکھ قوم جان دینا نہیں جانتی۔

علم ادب میں مذہبی تعصب کا بھی اظہار ہوتا ہے۔ شیکسپیر کے مانند اعلیٰ شاعر بھی اس عیب سے خالی نہیں ہے۔ شائی لاک کو اُس نے اتنا لالچی بتایا ہے کہ وہ اپنی اکلوتی لڑکی کی لاش دیکھنا چاہتا ہے جس سے وہ روپیہ پاسکے۔ سروالٹر سکاٹ نے اپنے ”آئی ون ہو“ نامی ناول میں بھی ایک یہودی

کی تصویر کھینچی ہے۔ اگرچہ اُس میں روپیہ کالایج بہت زیادہ تھا تو بھی وہ شفقت پذیری سے بے بہرہ نہیں تھا۔ انگریزی علم ادب میں ہندوستانیوں کے بارے میں حقارت آمیز خیالات کا اظہار موجود ہے۔ موجودہ ہندی علم ادب میں بھی غیر ملک والوں کے لئے نفرت کا اظہار کیا جاتا ہے۔

(مادھری)

Section 5 SCIENTIFIC

ایک روز رمیش نے اپنے استاد سے کہا کہ میں نے ایک کتاب میں پڑھا ہے کہ سراسحاق نیوٹن (Sir Isaac Newton) نے ایک سیب کو گرتے ہوئے دیکھ کر بہت سیلہام باتیں دریافت کر لیں۔ میری سمجھ میں نہیں آتا کہ سیب کے گرنے میں ایسا کیا راز تھا۔ استاد نے جواب دیا کہ اس میں کوئی راز تو نہ تھا لیکن اتفاقاً اس واقعہ نے سراسحاق کی توجہ اپنی طرف کھینچ لی۔ سیب کے گرنے نے اُن کے خیال کو ہمیز لگائی اور اُس کے بعد غور و خوض سے بڑے بڑے نتائج پر پہنچے۔ اُنھوں نے سوچا کہ سیب زمین پر کیوں گرا۔ رمیش نے کہا کہ کوئی سہارا باقی نہیں رہا اس لئے سیب زمین پر گر پڑا وہ گرنے کے لئے مجبور تھا۔ استاد نے کہا بالکل ٹھیک کہتے ہو کوئی چیز اسے گرنے پر مجبور کرتی تھی یا کوئی چیز اسے اپنی طرف کھینچتی تھی اگر ایسا نہ ہوتا تو سیب درخت پر لٹکا رہتا وہ کیا چیز تھی جس نے سیب کو حرکت دی اسی سوال نے اُس فلسفی کو اپنی طرف متوجہ کیا اور اُس نے بڑے غور و خوض کے بعد یہ دریافت کیا کہ قدرت کا ایک قانون ہے جسکی رو سے ہر مادی چیز دوسری مادی چیز کو اپنی جگہ اور فصل کے مناسبت سے اپنی طرف کھینچتی ہے ایسی کو

کشش ثقل کہتے ہیں۔ (ہزار داستان افسر)

II

گزشتہ ۲۲ اگست کو شب کے ساڑھے دس بجے مرج، آفتاب اور زمین ایک سیدھی لائن میں آ گئے۔ اس کے کئی روز بعد یہ سُرخ سیارہ شتری سے بھی زیادہ روشن ہو گیا۔ یوں تو ہر چھتیس مہینے بعد یہ تینوں ایک لائن میں آ جاتے ہیں لیکن اس مرتبہ مرج زمین سے بجائے چھ کرڈ میل کے صرف ساڑھے تین کرڈ میل رہ گیا ہے۔ قمر کے علاوہ مرج کا کرڈ ہوا نہایت صاف ہے۔ ہمالیہ کے بادلوں کا یہاں نام بھی نہیں ہے اسکے گرد گھومنے والے دس بارہ میل قطر کے دو چھوٹے چھوٹے قمر ہیں۔ لیکن یہ تیز دوربین کی مدد کے بغیر نظر نہیں آ سکتے۔ مرج اپنے محور پر چوبیس گھنٹے ساڑھے تینتیس منٹ میں ایک مرتبہ گھوم جاتا ہے۔

III

جب تک ہوا چلتی نہیں ہم اُسے دیکھ نہیں سکتے۔ ہم لوگ اُس کا احساس بھی نہیں کر سکتے۔ یہ بات کہ ہوا رکاوٹ پیدا کرتی ہے ہمیں اُسی وقت معلوم ہوتی ہے جب ہم ہوا کے خلاف چلتے یا دوڑتے ہیں۔ ہوا کے وزن کا احساس معمولی آدمی کو نہیں ہوتا۔ لیکن وہ کرڈ ہوا جو شب و روز ہمارے سر کے اوپر دھرتا ہے اتنا وزنی ہے کہ آسانی سے یقین نہیں ہوتا۔ پروفیسر چارلس ایرن ہنس

کا خیال ہے کہ جب ہوا ایک قسم کا مادہ ہے تو اس میں وزن بھی ضرور ہوگا۔ ہم لوگ بھی جانتے ہیں کہ ہوا جن گیسوں کا مرکب ہے ان میں بھی تھوڑا بہت وزن ہوتا ہے۔

IV

انسان کے جسم کے لئے دن رات میں سوا سیر سے ڈیڑھ سیر تک پانی کی ضرورت ہوتی ہے۔ جاڑے کی نسبت گرمی میں کچھ زیادہ پانی پیا جاتا ہے۔ پانی کی اس مقدار کو کھانے کے وقت سے دو گھنٹے پہلے جتنی مرتبہ جی چاہے پی لینا چاہئے۔ انسان کے جسم میں تقریباً دو تہائی حصہ پانی کا ہے اور جسم میں جو پانی کی کمی پیشاب پسینہ اور سانس لینے سے ہوتی ہے اُسے پورا کرنے کے لئے پانی کی ضرورت پڑتی ہے۔ لیکن پانی کا زیادہ استعمال یا کھانے کے ساتھ استعمال اچھا نہیں۔ بعض اشخاص قوت ہاضمہ بڑھانے کے لئے کھانے کے ساتھ شراب پیتے ہیں یا اس سے کھانا زہریلا ہو جاتا ہے اور بڑھنے کے بجائے آخر میں قوت ہاضمہ ہمیشہ کے لئے کمزور ہو جاتی ہے۔ رقیق حالت میں پیلے پھلوں کا استعمال بے حد مفید ہے۔ بعض لوگ پانی بالکل نہیں پیتے اور ریلے پھلوں اور دودھ سے پانی کی ضرورت پوری کر لیتے ہیں۔ پانی میں لوہا۔ چھٹا۔ فاسفورس وغیرہ اپنی قدرتی حالت میں پائے جاتے ہیں۔ خون اور اعصاب میں ان چیزوں کی جو ضرورت پڑتی ہے وہ پھلوں کے استعمال سے پوری ہو جاتی ہے غیر معمولی یا بہت زیادہ پیاس (جیسے موسم گرما میں)

بجھانے کے لئے ریلے پھلوں کا استعمال مجد مفید ہے۔

V

معتقدین مسئلہ ارتقار کے قول کے مطابق زمین پر سب سے پہلے پانی میں ہی جانوروں کے وجود کی ابتدا ہوئی۔ بحری جانوروں کو بری جانوروں کی حالت تک پہنچنے میں کروڑوں برس لگ گئے۔ لیکن سیارہ زہرہ میں حالت مختلف ہے۔ وہاں زمین کی کمی اور پانی کی کثرت اور مسلسل بارش کا ہونا یہ ثابت کرتا ہے کہ اُس سیارہ کے اعلیٰ ترین جاندار پانی میں ہی رہتے ہیں۔ آبی جانور ہونے کے باعث انہیں شاید ہی کوئی ذی عقل کہے لیکن وہ بھی ہم لوگوں کے مانند یا ہم سے بھی زیادہ ذی عقل ہو سکتے ہیں۔ اُن کی شکل ہمارے یہاں کی اُڑنے والی مچھلیوں کی مانند ہوگی۔ وہ پردار بھی ہوتے ہونگے جس سے انہیں آسمان میں اُڑنے میں بھی آسانی ہوگی۔

VI

کسی طریقوں سے ایسا مادہ جو امراض کے لئے مفید ہو جسم میں پیدا کیا جاسکتا ہے۔ اگر یہ مادہ کافی مقدار میں طیار ہو جائے تو انسان کچھ عرصہ کے لئے مرضوں سے محفوظ ہو جاتا ہے۔ چیچک کے ٹیکا سے معمولی طور پر دس یا گیارہ سال کے لئے چیچک وغیرہ مرضوں سے حفاظت ہو جاتی ہے۔ اگر ایک مرتبہ بچپن میں ٹیکا لگو کر دوسری مرتبہ گیارہ یا بارہ سال کی عمر میں ٹیکا لگو الیاد

تو چیچک سے عمر بھر کے لئے چھٹی لمبائی ہے۔ آجکل عام طور پر ہندوستان میں چیچک بڑی عمر میں نکلتی ہے۔ بچپن میں نہیں نکلتی۔ سبب یہی ہے کہ بچپن کا ٹیکا اس شخص کو دس یا بارہ سال تک اچھی طرح سے بچا سکتا ہے اس کے بعد اس کا اثر کم ہونے لگتا ہے۔ ہندوستان میں ٹیکا کے رواج سے پہلے چیچک اکثر بچپن میں ہی نکلا کرتی تھی۔ اب بھی جن لوگوں میں کسی سبب سے بچپن میں ٹیکا نہیں لگتا ان لوگوں کے بچوں کو اکثر چیچک نکل آتی ہے۔ اسی طرح ٹائی فائیڈ اور طاعون کے ٹیکا بھی ان امراض سے ہماری حفاظت کرتے ہیں۔ صرف فرق اتنا ہی ہے کہ ان کا اثر بہت دنوں تک نہیں رہتا۔

(ہمارے سر پر کی رچنا)

VII

جراثیم کی جسم سے باہر پرورش کے لئے کئی قسم کی خوراک بنائی گئی ہے جسے کھا کر وہ نہ صرف زندہ رہتے ہیں بلکہ خوب بڑھتے بھی ہیں۔ جوں جوں ان کی تعداد بڑھتی ہے وہ زہر بناتے جاتے ہیں جو اس خوراک میں مل جاتا ہے۔ سائنسک آلات کے ذریعہ سے زہر اور جراثیم ایک دوسرے سے الگ کئے جاسکتے ہیں کئی مرتبہ تجربہ کر کے یہ معلوم کر لیا جاتا ہے کہ اس زہر کی کتنی مقدار ایک شخص کو ہلاک کر سکتی ہے۔ جو مقدار انسان کو مار سکتی ہے وہ ایک بڑے گھوڑے کو نہ مار سکی کہ بونگہ گھوڑے کا جسم انسان کے جسم سے بڑا ہوتا ہے۔ اسی طرح جس مقدار سے ایک انسانی ہلاک

ہوگا اُس سے کئی گتے یا خرگوش مر سکیں۔۔ جو مقدار ایک انسان کو مار سکتی ہے وہ اُس مخصوص انسان کے لئے ملک کہلاتی ہے۔ اس مقدار سے کم کو غیر ملک مقدار کہتے ہیں۔

VIII

اگر ہم کسی زہر کی غیر ملک مقدار کسی جانور کے جسم میں پہنچا دیں تو اُسکو زیادہ نقصان نہ پہنچے گا۔ جسم میں پہنچنے پر اُس زہر کو مارنے والی چیزیں بننے لگتی ہیں۔ رفتہ رفتہ یہ مقدار بڑھائی جاتی ہے۔ کچھ عرصہ بعد یہ معلوم ہوگا کہ گھوڑا نہ صرف ایک ملک مقدار کو برداشت کر سکتا ہے بلکہ اُس سے بھی زیادہ مقدار اُس کو نقصان نہیں پہنچا سکتی۔ جب دیکھتے ہیں کہ گھوڑا اب ملک مقدار سے سیکڑوں گنی زیادہ مقدار کو بھی برداشت کر سکتا ہے تو اُن کا استعمال بند کر دیتے ہیں۔ اب گھوڑے کے خون میں اُس مخصوص زہر کو مارنے والی چیزیں زیادہ مقدار میں موجود ہیں اور یہ چیزیں اُس کے جسم سے اس طرح بنگالی جاسکتی ہیں کہ گھوڑے کی کوئی بڑی نَس کاٹی جاتی ہے اور جتنے خون کی ضرورت ہوتی ہے اتنا ایک صاف برتن میں جمع کر لیتے ہیں اور پھر کٹی ہوئی نَس کے سرنوں کو باندھ دیتے ہیں۔ جس سے زیادہ خون نہ بے۔ تھوڑی دیر میں خون جم جاتا ہے پھر ٹرے کو رقیق حصّہ یا سیرم سے الگ کر لیتے ہیں۔ اس سیرم میں اُس مخصوص زہر کو مارنے والے اجزاء موجود ہیں۔

IX

شاید یہاں یہ سوال پیدا ہو گا کہ زمین پر گرمی زیادہ کیوں ہوتی ہے۔ علم طبعیات کا اصول ہے کہ سمندر کی سطح سے جس قدر اونچے جائیں اسی قدر گرمی کم ہوتی جاتی ہے اس کے کئی سبب ہیں ان میں سے دو خاص اسباب پر یہاں غور کیا جائیگا۔ سطح زمین کی ہوا پر گڑھ ہوائی کا بار زیادہ رہتا ہے اس لئے وہ زیادہ گھنی رہتی ہے۔ سطح زمین سے جس قدر اونچے چڑھتے جائیے۔ اسی قدر گڑھ ہوائی کا بار کم ہوتا جاتا ہے، جس کی وجہ سے ہوا بھی زیادہ ہلکی ہوتی جاتی ہے۔ ہوا کے ہلکے ہونے سے اور اسکی تاب کو روک رکھنے کی قوت کم ہو جانے سے بلند مقامات کی ہوا گرم نہیں ہوتی اور اسکا درجہ حرارت کم رہتا ہے، آفتاب کی شعاعوں کا انکاس گرمی کا دوسرا سبب ہے، شعاعیں منعکس ہو کر سطح زمین پر پھیل جاتی ہیں جس سے گرمی زیادہ ہوتی ہے، ہمارا روز کا تجربہ بھی یہی کہتا ہے کہ بلند مقام پر سردی زیادہ رہتی ہے، سمندر کی سطح سے ہزاروں فٹ اونچا ہونے کے سبب ہمالیہ کی چوٹیوں پر بہت زیادہ سردی پڑتی ہے، جس کی وجہ سے وہاں ہمیشہ برف جمی رہتی ہے، گرمی کے زمانے میں لوگ شلہ وغیرہ پہاڑی مقامات پر جا کر رہتے ہیں یہ مقامات سمندر کی سطح سے بہت اونچے ہیں اس لئے یہاں ہمیشہ سردی رہتی ہے تجربہ نئے ثابت ہو چکا ہے کہ ہر ۳۳ فٹ اونچا چڑھنے پر حرارت ایک درجہ گھٹ جاتی ہے۔

Section 6

MISCELLANEOUS

I

ایک قفسِ مدت سے عرب کے جنگلوں میں رہتا تھا۔ ایک مرتبہ اُس نے ایک فاختہ کو دیکھا جو اپنے گھونسلے میں پر پھیلائے اُن کے نیچے اپنے بچوں کو لئے بیٹھی تھی قفس نے فاختہ کو نفرت آمیز لہجہ میں مخاطب کر کے کہا اری فاختہ! تیری حالت قابلِ رحم ہے دُنیا میں تجھے صرٹ دو کام ہیں یا تو اُنڈے سینا یا پھر بچوں کو پالنا اور اُس کے لئے دانہ دنگا اکٹھا کرنا تو اپنی ساری قوت کمزور اور بیکارسل کو برقرار رکھنے میں صرف کر دیتی ہے مجھے نہیں دیکھتی کہ میں دُنیا میں کیسی آنا د زندگی بسر کرتا ہوں نہ کسی چیز کی فکر ہے نہ کسی بات کا غم دُنیا بھر کی قیمتی چیزیں میری خوراک ہیں پھر یہ کیسی بات ہے کہ میں کسی کا محتاج نہیں جہاں جی چاہے جائوں جہاں جی چاہے رہوں پانچ سو برس تک اسی طرح زندگی بسر کرنے کے بعد کھ مرتا نہیں بلکہ غائب ہو جاتا ہوں اور میرا ایک جانشین میری خاک سے پیدا ہو جاتا ہے اور بغیر پالے بڑا ہو جاتا ہے۔

فاختہ نے جواب دیا اے قفس مجھے تجھ پر برا رحم آتا ہے۔ میری سمجھ میں نہیں آتا کہ غیر آباد جنگلوں میں رہ کر تو دُنیا میں کیا آرام اور سکون حاصل کر سکتا ہے نہ تیرے ہی مادہ ہے کہ تجھ سے نجات کرے نہ بچے ہیں جو تیرا دل بھلاؤں لے سکی

حالت میں طول طویل عمر کا توذکری کیا ہے اگر حیات ابدی بھی ملے تو اس پر

لعنت ہے ۔

II

موٹاپا بھی عجیب چیز ہے، دُنیا میں جس قدر ظرافت موٹے آدمیوں کی وجہ سے ظہور میں آتی ہے اتنی اور کسی طرح نہیں آتی، غریب موٹے آدمی کی ہر جگہ مصیبت ہے لوگ اُسے دیکھ کر ہنستے ہیں، اُسے طرح طرح کے نام دئے جاتے ہیں، کوئی ”ٹوٹر کار“ کہتا ہے کوئی ”گُپا“ بناتا ہے، کوئی ”بورا“ کہہ کر پکارتا ہے، اگر تانگے میں دھرے گئے تو بیچائے گھوڑے کی مصیبت آگئی، تانگے کی چول چل بننے لگی، گدھی پر سارا جسم نہ سمایا، آدھے سے زیادہ باہر کو بٹکے ہوئے ہیں تانگے کے ڈنڈوں کو مضبوط پکڑے ہوئے ہیں، ڈر ہے کہ ذرا سے جھٹکے میں نیچے نہ آ رہیں، لیکن اس سب کے باوجود اگر آپ ایک موٹے آدمی سے کہیں کہ خدا کرے تم دُبلے ہو جاؤ تو وہ اُسے گالی سمجھے گا، موٹے آدمی اس لئے موٹے ہوتے ہیں کہ وہ موٹا رہنا پسند کرتے ہیں، ورنہ اگر وہ چاہیں تو تھوڑے دنوں کی کوند پھاند میں ٹھیک ہو جائیں، اس کے علاوہ موٹے آدمیوں کے لئے دُبلا ہونے کی دو بہت آسان ترکیبیں ہیں۔ ایک تو یہ کہ وہ ہر چیز کھائیں جن کے کھانے کو اُن کا جی نہ چاہے دوسرے یہ کہ وہ ہر کام کریں جس کے کرنے کو دل گوارا نہ کرے، مگر ہاں ایک دُبلا پتلا آدمی موٹا نہیں بن سکتا، چاہے میں بھی

گئی کیوں نہ پنی جائے۔

III

مشہور ہے کہ ایک فرانسیسی اور ایک جرمن سفر کے لئے ہمراہ چلے۔ راستے میں کسی چوراہے پر ایک پتھر لگا ہوا تھا جس پر راستوں کی طرفیں بنائی گئی تھیں اسی پتھر پر یہ بھی لکھا ہوا تھا جو لوگ پڑھنا نہیں جانتے انھیں چاہئے کہ قریب والے بلع کی جھونپڑی میں جا کر راستوں کے متعلق واقفیت بہم پہنچالیں۔ فرانسیسی کو اس نوٹس کی حماقت پر بہت ہنسی آئی۔ لیکن غریب جرمن نہ سمجھا کہ اسے ہنسی کیوں آئی۔ خیر بات آئی گئی ہوئی۔ دونوں حسب معمول سفر کرتے رہے۔ مگر جرمن برابر اسی ادھیر بن میں تھا کہ آخر اس نوٹس میں ہنسنے کی کوئی بات تھی۔ دونوں منزل پر پہنچ گئے۔ فرانسیسی کو سفر کی تھکان نے مجبور کیا کہ سویرے سے پڑ کر سو جائے۔ مگر جرمن اب بھی اس خیال میں غرق تھا اور ”خندہ زنی“ کے فلسفہ کا کوئی جزو ایسا نہ تھا جس کی رو سے اس نے تذکرہ بالا نوٹس پر روشنی نہ ڈالی ہو۔ مگر غریب کیا کرے احساس ظرافت کے فقدان کا علاج فلسفہ تو یہ نہیں ہو سکتا۔ آخر آدھی رات کے قریب سقہ شکاف قستوں سے بچا رہے فرانسیسی کی آنکھ کھلی۔ جرمن صاحب فرما رہے تھے ”توبہ! اب سمجھ میں آیا ہے وہ نوٹس پڑھ کر اگر کوئی باغ والی جھونپڑی میں جائے اور وہاں کوئی نہ ملے تو غریب کیسا شرمندہ ہو۔“

نوٹس لگانے والے بھی کس قدر شوخ ہوتے ہیں۔ (حامد اللہ افسر)

IV

سانپ کے تالو میں ایک تھیلی ہوتی ہے اُسی میں زہر پیدا ہوتا ہے اور بھرا رہتا ہے۔ اس تھیلی کا تعلق سانپ کے تالو میں اُگے ہوئے دانتوں سے رہتا ہے۔ دانت بیچ میں کھلے ہوتے ہیں۔ اُن کے درمیانی حصہ میں ایک ٹنکی رہتی ہے۔ سانپ کے غصہ میں آتے ہی زہر اُس تھیلی سے بہکر دانتوں میں آتا ہے اور جہاں سانپ کاٹتا ہے وہاں اُس کے دانت گڑتے ہی ٹنکی سے بہتا ہوا زہر زخم میں ٹپک پڑتا ہے۔ اُس کے خون سے بہتے ہی موت کی تیاری شروع ہو جاتی ہے۔ آپس کی نوک کے برابر بھی زہر اگر خون میں مل جاتا ہے اور سانپ زہر بلا ہو تو موت یقینی سمجھئے۔ انڈے سے نکلنے کے کچھ ہی دن بعد سانپ کے بچے زہریلے ہو جاتے ہیں۔ قدرت نے ان کے لئے شاید زہر اس غرض سے مہیا کیا ہے کہ وہ اپنے دشمنوں سے اپنی حفاظت کر سکیں۔

انگلستان میں مجلس العوام کا اجلاس اکثر تیسرے پہر کو شروع ہوتا ہے۔ ایک ایک دودھبر وقتاً فوقتاً ”لوبی“ میں داخل ہو کر پروگرام مطبوعہ کی ایک کاپی (جس کا اصطلاحی انگریزی نام آرڈر آف دی ڈے ہے) لیکر اجلاس کے کمرے میں چلے جاتے ہیں۔ ٹھیک پونے تین بجے پولیس کے سپاہی جو عمارت کے باہر متعین ہیں تماشاخیوں کے مچھ کو سڑک سے ہٹا کر دو طرفت کر دیتے ہیں۔ اور سواری آنے کے لئے راستہ خالی کر دیتے ہیں۔ جس وقت اسپیکر کی سواری آتی ہوئی دکھائی دیتی ہے تو ایک پولیس کا افسر باواز بلند پکارتا ہے کہ ٹوپیاں اتار لو۔ یہ منکر سارا مجمع اسپیکر کی تعظیم کے لئے سر برہنہ ہو جاتا ہے۔ اسپیکر کی سواری اترنے پر ایک جلوس تیار ہوتا ہے جن میں سب سے آگے ایک چوہدار ایوننگ ڈریس اور زرتین چمکا پینے ہوئے اُس کے بعد سارجنٹ اپنا زرتین عصا کندھے پر رکھے ہوئے اور اُسکے پیچھے اسپیکر اپنی گون پہنے ہوئے اور دگ اوڑھے ہوئے اور اسپیکر کے پیچھے ایک اور چوہداروں کی قطار ان کی گون کا دامن اٹھائے ہوئے ساتھ اسکے پیچھے پارلیمنٹ کے پانچ صاحب سیاہ گون اور سفید دستانے پہنے ہوئے اس عجیب طریقہ سے اس قطار کے نہایت آن بان کے ساتھ صدر دروازہ ”لوبی“ سے گذر کر اجلاس کے کمرہ میں داخل ہوتے ہی اجلاس کی کارروائی ایک مختصر دعا کے

ساتھ شروع ہوتی ہے جس کو پادری صاحب ایک پُرانے معمول کے مطابق دہراتے ہیں۔ اس دعا کے آخر میں بادشاہ اور خاندان شاہی کی سلامتی کے لئے بھی ایک فقرہ ہوتا ہے اور بالآخر یہ اسلئے عاہوتی ہے کہ خدامبروں کو نیک توفیق دے۔ اثنائے دعا گوئی میں تمام ممبران کھڑے ہو جاتے ہیں اور اس کے ختم ہونے پر اسپیکر اپنا سر جھکاتا ہے اور سار جنت یعنی عصا بردار اپنا زرتیں عصا مقررہ جگہ پر رکھ کر چلا جاتا ہے۔

VI

ایک دفعہ کا ذکر ہے کہ ایک رئیس اپنی پرانی طرز کی گاڑی پر سوار شکر سے گزر رہے تھے، لیکن اُن کا گھوڑا بڑا سرکش تھا، کسی طرح قابو میں نہ آتا تھا، خیر جوں توں کر کے بڑھے، راستے میں ایک ڈاکٹر صاحب بے، ان بزرگ نے گاڑی روک کر بڑے تپاک سے ڈاکٹر صاحب کو مخاطب کیا اور کہا ڈاکٹر صاحب! آپ اس طرح پیدل کہاں تشریف لے جا رہے ہیں آئیے آپ کا گھر تو راستے ہی میں ہے گاڑی پر سوار ہو لیجئے، بیچارے ڈاکٹر سیدھے بہادھے آدمی تھے شکر یہ ادا کر کے گاڑی میں سوار ہو گئے چند منٹ بعد گھوڑا بگڑا بھلا کمانک سنبھالتا، دو گنا بوجھ ہو گیا دو چار منہ دو لتیاں پھینک کر گاڑی اُلٹ دی، غریب ڈاکٹر بہت گھبرایا، شکر ہے زیادہ جوٹ نہ آئی تھی، رئیس صاحب کو مخاطب کر کے کہا، یہ آپ نے کیا ظلم

کیا، جب آپ جانتے تھے کہ گھوڑا شریر ہے تو مجھے گاڑی پر کیوں سوار کیا تھا، آپ کو ہرگز ایسا نہ چاہئے تھا، رئیس نہایت اطمینان سے بولے، ڈاکٹر صاحب وہ تو خیریت گذری کہ اس مرتبہ ایک آدھ ہڈی پسلی نہ ٹوٹی، خدا کا شکر کیجئے، یہ کبخت گھوڑا ہی ایسا ہے، جب میں اسے سواری میں لیجاتا ہوں تو ہمیشہ ایک ڈاکٹر کو ساتھ لیجانا پسند کرتا ہوں، کون جانتا ہے کہ کیا پیش آئے، اُس وقت ڈاکٹر کو کہاں ڈھونڈتے پھریں؟

VII

ہمس صاحب کے خیال کے مطابق تعلیم کا مقصد افراد یا جماعت کی ترقی ہے۔ آپ کا قول ہے کہ پہلے سوسائٹی نہیں تھی۔ تمام افراد آزاد تھے۔ کچھ ہی دنوں میں آپس میں مار کاٹ ہونے لگی۔ زندگی وبال ہو گئی۔ سب نے بلکہ مشورہ کیا کہ اس طرح سے زندگی بسر نہ ہوگی۔ اب ہم لوگ کسی کو اپنا کھیا مقرر کریں۔ وہ ہم لوگوں میں امن قائم کرنے کی کوشش کرے گا اور بدلہ میں ہم لوگ اُسکے حکم کی تعمیل کیا کریں گے۔ ایسا ہی ہوا۔ سوسائٹی کی تنظیم ہوئی۔ اس سے یہ صاف ظاہر ہے کہ یہ عقیدہ انفرادی ہے اور اس اعتقاد کے مطابق تعلیم کا مقصد فرد کی ترقی ہے۔ برخلاف اسکے ہیگل صاحب مجموعی ترقی کے معتقد ہیں۔ انکے خیال میں جماعت ہی ایک فرد ہے جس کے عضو ہم سب لوگ ہیں۔ اس لئے جماعت کی ترقی ہی ہماری ترقی ہے۔ ہیگل ایسے

زمانہ میں پیدا ہوا تھا جبکہ اس خیال کی از حد ضرورت تھی۔ نپولین بونا پارٹ
 کے ساتھ جنگ میں جرمنی تباہ حال ہو گیا تھا۔ افواج کی ضرورت تھی۔
 ابتدائی تعلیم سے لیکر یونیورسٹی کی تعلیم تک یہی مقصد خاص رہا جس کا نتیجہ
 یورپ کی جنگ عظیم تھی۔

Section 7

INTERMEDIATE EXAMINATION PAPERS

1915

1 Translate into English :—

فارس میں اور ہندوستان کے بعض حصوں میں ایک مثل مشہور ہے :-
 بازو کے کو اٹھالے گیا اور چوہا لوہا کھا گیا یہ ذیل کی کہانی کی طرف اشارہ کرتی ہے۔
 ایک آدمی نے سفر کو جاتے وقت کئی من لوہا ایک سوداگر دوست کے
 پاس امانت رکھا۔ کئی سال کے بعد وہ واپس آیا اور اس دوست سے وہ
 لوہا منگوا بھیجا۔ اُس سوداگر نے جس کے پاس لوہا امانت تھا بددیانت ہونے
 کے سبب سے لوہا بیچ لیا تھا اور اب کملا بھیجا کہ مجھے بہت افسوس ہے کہ لوہا
 چوہے کھا گئے۔ اس جواب سے دوسرے سوداگر کو کس قدر تعجب ہوا۔ وہ یہ
 نہ سمجھ سکا کہ چوہوں نے لوہے کو کیسے توڑا اور کیونکر چبا گئے۔ تو بھی اُس نے اس
 معاملہ میں لفظی بحث نہ کی بلکہ سیدھا اس جگہ گیا جہاں جھوٹے سوداگر کا میٹا
 کھل رہا تھا۔ اُس لڑکے کو پھسلا کر کسی پوشیدہ مقام پر لے گیا۔ سوداگر اپنے
 لڑکے کا کھوجانا معلوم کر کے غم سے دیوانہ سا ہو گیا، وہ اپنے بال نوچتا اور ہر جگہ
 چیختا چلاتا پھرتا تھا ”میرا بیٹا! میرا بیٹا کہاں ہے؟“ دوسرے سوداگر نے اُسکو

ایسی مصیبت میں دیکھ کر دریافت کیا کہ کیا ہوا؟ اُسے جواب ملا کہ چھوٹا
 لڑکایا تو بھٹک گیا ہے یا اُسے کوئی چُرالے گیا۔ اُس نے کہا ”افسوس
 میں نے ایک بڑے سے باز کو لڑکے کے سر پر منڈلاتے دیکھا تھا۔ وہ
 پرندہ ضرور اُسے اُڑالے گیا ہوگا“ غمزہ سوداگر نے کہا ”تم میری
 مصیبت میں مجھ پر ٹھٹھا کرتے ہو۔ باز کیونکر میرے لڑکے کو اٹھالیا سکتا
 ہے؟“ دوسرے سوداگر نے جواب دیا ”ایسی آسانی سے جیسے چوہے
 لوہے کو کھا گئے۔“

نتیجہ یہ ہوا کہ کھویا ہوا لڑکا کھوئے ہوئے لوہے کے بدلے میں واپس
 مل گیا۔

11 Translate into English :—

ایک مصنف کا قول ہے کہ شرافت نہ تو خیاط پر نہ تو زرق برق لباس
منحصر ہے۔ عمدہ کپڑے عمدہ عادتوں کے برابر نہیں ہوتے۔ شریف آدمی
نرم مزاج۔ پُر حیا۔ خلیق اور فیاض ہوتا ہے۔ اور محض اُسکی شکل دیکھ کر ہم
یہ نہیں بتا سکتے کہ آیا اس میں یہ اوصاف موجود ہیں یا نہیں۔ ذیل کے
قصہ سے معلوم ہوتا ہے کہ صرف ظاہر کو دیکھ کر کسی کے نسبت رائے قائم
کرنا کس قدر بیوقوفی کا امر ہے :-

قریب ایک سو سال کا زمانہ گذرا کہ ملک روس کے امپریل لٹ (Orloff)
نامی ایک شخص تھا جو کہ تمام جہان میں سب سے طاقتور آدمی کہا جاتا تھا۔ وہ
آسانی سے اُن طاقت کے کاموں کو کر سکتا تھا جن کو معمولی آدمی بہت
کرنے کا خیال بھی نہیں کر سکتا تھا۔ ایک شب کو دور دراز کے سفر کے بعد اپنے
مکان پر آ کے ارلٹ نے سنا کہ محل شاہی سے ایک قاصد آیا تھا جو اُسکو ایک
بہت ضروری کام کے لئے بلا گیا ہے۔ بغیر غسل کئے ہوئے یا کپڑے بدلے
ہوئے ارلٹ فوراً روانہ ہو گیا۔ محل شاہی کے دربان نے اُس کو نہ پہچانا
اور ایک گرد آلودہ اور سفیر زدہ لٹھی کو حضور شاہی میں جانے کی اجازت نہ
دی اور کہا ”میں جانتا چاہتا ہوں کہ تم کون ہو کہ تم کو اس حالت میں

محل کے اندر جانے دوں؟“ ارفف ایک لفظ بھی نہ بولا اور ایک بڑا لو ہے
 کا سیخ جو کہ رات کو دروازہ بند کرنے کے کام میں لایا جاتا تھا اٹھایا
 اور اپنے مضبوط ہاتھوں کو جلدی سے اینٹھ کر دربان کے گلے میں اُس لوہے
 کو مڑور دیا اور کہا ”اجی حضرت اب اُس پتے کو گلے میں ڈالے ہوئے
 لوگوں کو اپنی شکل دکھلاؤ اور تب فوراً معلوم ہو جائیگا کہ میں کون ہوں“
 دربان نے فوراً سمجھ لیا کہ یہ شخص ارفف قوی تن ضرور ہو گا جسکی طاقت
 کی نسبت عجیب عجیب قصے مشہور ہیں اور جو وہ جانتا تھا کہ دربار روس
 میں ایک مشہور آدمی ہے۔ خوف کے مارے دوزانو ہو کر گرا اور امیر سے
 معافی مانگی۔ ارفف صرف ہنس پڑا اور کہا کہ پھر کبھی کسی شخص کی نسبت اُسکا
 ظہرہ کیسے کوئی رائے مت قائم کرنا۔

1 Translate into English :—

ایک مرتبہ ایک شیر بر نے اپنی سلطنت کے سب جانوروں کو حکم دیا کہ تم سب اپنی اپنی شوق کی چیز میرے پاس لے آؤ پس ایک روز وہ سب سخت شاہی کے سامنے جمع ہوئے اور بادشاہ کو قسم قسم کی چیزیں نذر کیں۔ ہاتھی ایک ڈھیر لذیذ میوہ لے آیا۔ یہ کچھ تھوڑا سا شہد لے آیا۔ گھڑی کچھ اخروٹ لے آئی۔ غرض کہ تمام جانور سوائے لومڑی کے کچھ کچھ لے آئے اور شیر کے قدموں پر رکھ دیا۔ جانوروں کے بادشاہ نے تب لومڑی کو اشارہ سے بلایا۔ لومڑی بڑے ناز سے آگے بڑھی اور بادشاہ عالی کے سامنے سجدہ کیا۔ بادشاہ نے گرجتے ہوئے پوچھا کہ کیوں بد معاش تو کیا لائی ہے؟ لومڑی نے جواب دیا کہ میں اپنے آپ کو لائی ہوں۔ آپ نے حکم دیا تھا کہ ہم لوگ اپنی اپنی شوق کی چیز لائیں اور میری عرض یہ ہے کہ میری سب سے زیادہ شوق کی چیز میں ہی ہوں۔ اس قصہ سے یہ نتیجہ پایا جاتا ہے کہ قریب قریب ہم بھوں میں خودی کا مادہ اعلیٰ درجہ کی حکومت کرتا ہے حالانکہ ہم میں بہت کم لومڑی کی طرح اس بات کو قبول کرنے کی ہمت کر سکیں۔ شاید ہی کوئی عیب خود غرضی سے زیادہ نفرت کے قابل ہو اور یہی عیب قریب قریب تمام قسم کے بداخلاقی کے جزد میں پایا جاتا ہے۔

ایک بڑے مصنف نے کہا ہے کہ اگر تم خود مصیبت جھیلنا چاہتے ہو اور دوسروں کو مصیبت میں ڈالنا چاہتے ہو تو طریقہ آسان ہے۔ صرف خود غرض بن بیٹھو اور بس ہو گیا۔ برخلاف اس کے یہودی سے یہ مراد نہیں ہے کہ اپنے حزن کوئی خیال نہ کیا جاوے۔ ہم لوگوں کو اپنے حق میں ویسا ہی فرض ادا کرنا ہے جیسا کہ دوسروں کے حق میں اور اکثر موقعوں میں پہلے معاملہ کی نسبت غفلت کرنا اسی قدر گناہ ہے جس قدر کہ دوسرے کی نسبت۔ ہم لوگوں کو جسم اور دل اور روح عطا کئے گئے ہیں اس غرض سے کہ ہم اُن سے پورا فائدہ اٹھائیں۔ اور یہ کام بغیر فکر اور محنت کے نہیں ہو سکتا اس سلسلہ میں ہم کو ایک جا پانی مسئلہ یاد رکھنا اچھا ہے جس کا مطلب یہ ہے کہ حد سے زیادہ اخلاق بد اخلاقی کے برابر ہوتا ہے۔

1918

1 Translate into English :—

(a) اشوک نے اکتالیس برس سلطنت کرنے کے بعد دوسویس (۲۲۳) برس مسیح کے پہلے وفات پائی۔ اُس میں اپنی عظیم سلطنت کو قابو میں رکھنے کی طاقت تھی۔ اور سرحدی خود مختار ریاستوں سے وہ دوستانہ تعلق قائم کئے ہوئے تھا۔ یہی وجہ تھی کہ اُس کے طویل عہد سلطنت میں ہندوستان کو جیسا امن و امان کا زمانہ ملا ویسا بہت کتر اُسکی تاریخ میں پایا جاتا ہے۔ اُ عظم کملانے کا اچھا استحقاق بہت ہی کم بادشاہوں کو اس شقل مزاج اور عالی ظرف بادشاہ کی طرح حاصل ہے اور نہ کسی کا اس قدر اثر انسانوں پر اُنکی بہبودی کے لئے تھا۔

(b) تحقیقات کا نتیجہ اس معاملہ میں بہت اختلاف رائے ظاہر کرتا ہے کہ مدرسہ کی تعلیم کی مختلف منزلوں میں طالب علم سے گھر پر کس قدر کام مناسب طور سے لیا جائے۔ ظاہر ہے کہ اس معاملے میں جتنا چاہئے اُتنا غور نہیں کیا گیا اور چونکہ گھر پر کام دینے کے طریقے کا نامناسب عمل مستقل طور سے جسمانی اور دماغی نقصان پہونچا سکتا ہے لہذا لازم ہے کہ طالب علموں کو اس سے بچانے کے لئے تدبیر عمل میں لائی جائیں۔

1 Translate into English :—

A
جب کیپ کالونی (Cape Colony) کا پہلے پہل پتہ لگا تو اس
میں کئی طرح کے جنگلی جانور بھرے پڑے تھے لیکن گورے لوگوں کے آنے
اور ان کے خطانہ کرنے والے ہتھیاروں سے بہتیرے جانور غائب ہو گئے۔
شتر مرغ کا تو خاص کر کے کال ہی آگیا تھا کہ ان کے ساتھ اچھے برتاؤ کا
طریقہ نکالا گیا۔ ان چڑیوں کی ایک تجارت قیمت بھی ہے ان کے پروں کی
مانگ بڑھتی جاتی ہے۔ اس سے ان کو مارنے کے بدلے بچانا چاہئے یہ
طریقہ مان لیا گیا۔ پس شتر مرغوں کے پالنے کے بارے بنیہ بارے اور بے ڈھنگے
ہیں۔ لیکن کام چلاؤ ہیں۔ ریتے اور سراسر اور چھوٹی چھوٹی بھاریل کیٹلے
(خاردار) تاروں سے گھیر دیا ہے اور انھیں گھیر دلیں میں یہ پرندے اپنے
پروں کے لئے پالے جاتے ہیں۔

B
دکٹوریہ تائننزا (Victoria Nyanza) تقریباً ۴۰۰ فٹ سمندر کی
سطح سے اونچی ہے اسکے چاروں طرف کا ملک بٹھاروں (Plateaux)
کی زمین ہے جس میں اچھے چرائی کے کھیت۔ سُستی مٹانے والی ہیرا اور
چکنی پہاڑیاں ہیں جن میں جا بجا کیلے کے باغ لگے ہیں اور جن کے بیج
میں گھنے درختوں کی گھاٹیاں یا گیلی زمین کے جنگل ہیں اور ان کو چیر کر جانا

گھنے جنگلوں میں ہو کر جانے سے بھی مشکل ہے۔ یہاں بڑے بڑے گھاس کے بھی میدان ہیں جن میں پانی اور لکڑی بھی بہت ہے اور اسی وجہ سے مویشیوں کے پالنے یا بھڑوں کے گئے رکھنے کے لئے نہایت ہی مناسب ہیں۔ اس ملک میں بہت پانی برستا ہے۔ اور بادل کی گرج اور بجلی کی چمک بھی بہت ہوا کرتی ہے۔

1920

1 Translate into English :—

جوں ہی یہ معلوم ہوا کہ ہملوگ اس دن سفر نہ کرینگے محل شاہی میں سوداگروں کا ایک بھیڑ لگ گئی یہ لوگ ملک کی انوکھی چیزیں ہم لوگوں کو دکھانے آئے تھے سوداگری کی جو چیزیں دکھائی گئیں ان میں سب انوکھی چیزیں چکیں (Blinds) تھیں جو ان گرم ملکوں میں دروازوں اور کھڑکیوں پر اکثر لگایا کرتے ہیں۔ یہ بانس کی پتلی پتلی تیلیوں کو ریشم کی ڈوری سے باندھ کر بنائی جاتی ہیں اور ان پر طرح طرح کی خوبصورت تصویریں زینت کے لئے بنی رہتی ہیں سب کے اوپر خوبصورت لک (Varnish) رنگوں کی چمک بڑھاتا اور اس ہلکے جالی کے کام (Trelliswork) کو نہایت شگفتہ اور خوشنما کر دیتا ہے۔ اس شہر میں طرح طرح کے خوشبودار بار بھی بکتے ہیں۔

سچ تو یہ ہے کہ ہم لوگوں نے ایسی تفریح کا سفر کبھی نہیں کیا۔ منظر سے تو برابر تفریح ہوتی ہی رہی۔ سو کم بھی تھوڑا بہت خوشگوار تھا۔ رات بہت ٹھنڈی نہ تھی۔ لیکن اتنی تھی کہ آرام سے سانس لے سکتے تھے۔ رات کے ایک بجے ہم لوگوں نے دیکھا کہ ایک روشنی ہماری طرف بڑھتی آتی ہے جو ہماری ایسی تھی مگر اُس میں مشعلیں نہ تھیں اور تھوڑی دیر کے بعد دونوں مل گئیں اور دونوں میں فرق نہ رہا۔

ہم لوگ ایک چھوٹے قصبے میں پہنچے اور ہم لوگوں کو کھانا کھانے کے لئے ٹھہرنا پڑا۔ اس مقام کے مجسٹریٹ نے جو ہماری راہ دیکھ رہا تھا اپنے سب لائین والوں کو ہمارے محافظوں کی تعداد بڑھانے کو بھیج دیا تھا۔ ہم لوگوں کو کھانا تیار ملا۔ سب کو بھوک بھی اچھی تھی۔ اس کے بعد چھوٹا ٹھکانہ ہمارا ساتھ دینے آئے تھے انکو سلام کر کے ہم نے پھر رات کا سفر شروع کیا۔

1921

1 Translate into English :--

A

ٹیونس (Tunis) کے سب سے بڑے بازار مسالا۔ خوشنوا، رنگین کے ہیں۔ دکانیں ایسی تنگ ہیں کہ دوکاندار نہ ان میں سیدھا بیٹھ سکتا ہے اور نہ مڑ سکتا ہے۔ ایسے ہی وہ اپنا عجیب لباس پہنے دن بھر بیٹھا رہتا ہے

نہ اپنے گاہکوں کو بلاتا ہے اور نہ انکو اپنا سودا مول لینے کے لئے کوئی ترغیب دیتا ہے اگر ہفتوں تک اُس کا کچھ بھی نہ بکے تو اُس سے کوئی شکایت نہیں گنجلے بازار بالکل یودیوں کے ہاتھ میں ہے۔ یہاں کی دکانیں بھی ویسی ہی چھوٹی چھوٹی ہیں اور انکی ساری پونجی میں دو چار کانوں کی بالیاں۔ آدھے درجن پھلتے۔ ہاتھ کے کڑے اور پاؤں کے کڑے رہتے ہیں مشرقی ملکوں کے لوگ عموماً اور عورتیں خصوصاً گنوں کو سب چیزوں سے زیادہ چاہتی ہیں اور کوئی تحفہ انھیں خوش کرنے کے لئے گننے سے بڑھ کے نہیں۔ ان گنوں کا کام اکثر بھدا اور موٹا ہوتا ہے۔ جو کچھ نہیں کام ہے وہ یورپ سے لایا ہوا ہے۔

B

اگلے دنوں لڑائی کے زمانے میں سب سے شدید دشمن جس کا سامنا کرنا پڑا تھا وہ بیماری تھی۔ تھوڑے سے عدد دیکھنے سے ظاہر ہو جائے گا کہ اگلے دنوں میں دشمن کی کوششوں کے مقابلے میں فوج کے واسطے بیماری کتنی خطرناک رہی ہے۔ نیپولین کی لڑائیوں میں زخم کھا کے ونگٹن کے جتنے آدمی مرے اُن کے دس گنے بیماری سے ضائع ہوئے۔ ایک جاڑے میں اس سے زیادہ آدمی بیماری سے مر گئے جتنے پچھلی گرمی کی لڑائی میں تمام وجوں سے ملا کے ضائع ہوئے تھے۔ کریمیا کی لڑائی میں بیماری سے انگریزوں کا نقصان اکیس ہزار جانوں کا ہوا حالانکہ لڑائی میں صرف

چار ہزار کام آئے۔ جو بی افریقہ کی لڑائی میں بھی اکیس ہزار۔ کچھ نائڈ سپاہی گھائل ہو کے اسپتالوں میں آئے اور بیمار ہو کر چار لاکھ سے اوپر داخل ہوئے۔ آجکل کی بڑی لڑائی میں یہ حساب لگایا گیا ہے کہ لڑکر دس مرے تو بیماری سے ایک ہی مرا۔ یہ عجیب انقلاب فوج میں علاج کی بڑی ترقی کی وجہ سے ہوا ہے۔ یہ سچ ہے کہ آجکل کی لڑائی میں جان لینے کے طریقے میں کمال حاصل ہو گیا ہے لیکن علاج اور بیماری سے بچنے کی تدبیروں میں اس سے زیادہ ترقی ہوئی ہے۔

1922

1 Translate into English :—

جعفہ (Gaffa) کے رہنے والوں کی بسا اوقات کا اکیلا ذریعہ کھجور کا درخت ہے۔ کھجور کا تنہ ان کے جھونپڑوں کے لئے لکڑی کا کام دیتا ہے۔ ڈالیوں کی پھاؤنی ہوتی ہے۔ اندر کی چھال ٹوکریوں اور چٹائیوں کے بنانے میں کام آتی ہے کھجور خود کھائی جاتی ہے اور آخری چیز یعنی اُسکا رس تازہ رہتا ہے تو ٹھنڈا اور مزیدار شربت ہے اور کھانے کی چیز کی محفوت ہو تو اس کے تبادلے میں مل جاتی ہے کابل عربوں کی نظر میں کھجور میں ایک اور بھی صفت ہے کہ اُسے بہت تھوڑی پرداخت کی ضرورت ہوتی ہے۔ بیابان کی آندھیوں میں جب درخت اکیلے رہتے ہیں تو بڑیاں اوپر کو باندھ دیکاتی ہیں تاکہ ہوا کی ٹکر کو تھوڑی جگہ ملے۔ اُسوقت یہ خوبصورت درخت دور سے بڑی بڑی اُلٹی ہوئی پتھریوں کی طرح نظر آتے ہیں کبھی کبھی کھجور

کے درخت بنیر چڑیوں کے بھی نظر آتے ہیں۔ اُنکے اونچے اونچے کالے کالے اور بغیر پتوں کے تنے ہی دکھائی دیتے ہیں اور چوٹی کی جگہ اونچے سرے پر ایک بہت بڑی پیال کی ٹوپی سی رہ جاتی ہے یہ وہی درخت ہیں جو تازی نکالنے کے لئے پھیدے جاتے ہیں اُس کام کے لئے عرب کے لوگ چوٹی میں ایک گہرا شگاف دیدیتے ہیں جس میں سے میٹھا دودھیا رس نکلتا ہے اور برتنوں میں روک لیا جاتا ہے لیکن رس کو فوراً کام میں لانا چاہئے کیونکہ وہی ایک دن میں لُحْن اُٹھنے لگتا ہے اور اُس میں نشہ پیدا ہو جاتا ہے۔ اس طریقے سے پھیدے ہوئے درختوں میں پھل نہیں لگتے کبھی اسی سال کبھی دو سال تک اور ایسا بھی ہوتا ہے کہ وہ سوکھ جاتے ہیں۔ کبھی کبھی مضبوط درخت کئی سال تک پھیدے جا سکتے ہیں۔

1923

1 Translate into English :—

سیلون اپنے جواہرات کے لئے ہمیشہ سے مشہور ہے۔ اسکے ساحل پر عمدہ موتی نکالے جاتے ہیں۔ موتی نکالنے والی کمپنیوں کے بڑے بڑے بیڑے اُن کناروں کی طرف جن پر موتی پڑے رہتے ہیں روانہ ہوتے ہیں۔ لیکن موتی اتنی گہرائی میں ہوتے ہیں کہ ان کو غوطہ مار کر نکالنا پڑتا ہے۔ غوطہ خور باری باری سے نیچے اُترتے ہیں ہر ایک شخص ایک پتھر باندھ رہتا ہے تاکہ

فوراً تک پہنچ جائے۔ وہاں آدھے منٹ یا جتنی دیر کہ وہ پانی میں ٹھہر
 سکتا ہے اتنی دیر میں جس قدر موتی وہ اٹھا سکتا ہے اٹھانے کی کوشش کرتا
 ہے۔ جب وہ سانس نہیں روک سکتا تو ان لوگوں کو چوشتی میں ہیں۔ ایک
 رسی کھینچ کر اشارہ کرتا ہے وہ لوگ اسکو فوراً اوپر کھینچ لیتے ہیں۔ اسکو قاص
 اندیشہ ایک دریائی جانور سے جسکو شارک (Shark) کہتے ہیں ہوتا ہے اسلئے
 ہر ایک کشتی میں ایک شارک پر جادو کرنے والا آدمی موجود رہتا ہے اور ایسے
 بھی بہت سے جادوگر کنارے پر کھڑے ہوئے منتر پڑھا کرتے ہیں اور عجیب
 عجیب رسمیں عمل میں لاتے ہیں جن سے یہ خیال کیا جاتا ہے کہ شارک بھاگ
 جائیگا۔ اگر غوطہ خور دل میں سے کسی پر شارک حملہ کر دیتا ہے تو کوئی غوطہ خور اس دن پانی میں گھسنے پر
 راضی نہیں ہوتا۔ اس سے یہ ظاہر ہوتا ہے کہ ان لوگوں کو اپنے جادوگروں پر پورا بھروسہ نہیں ہے۔
 سنگالی لوگ کوئی مضبوط قوم نہیں ہیں۔ انکے ملک کی گرم اور تر آب و ہوا نے
 انکی جفاکشی اور بہت کو بالکل غارت کر دیا ہے۔ انکی ایک عجیب بات یہ ہے کہ مرد عورتوں
 کی طرح اور عورتیں مردوں کی طرح معلوم ہوتے ہیں۔ دونوں کے لمبے لمبے بال ہوتے
 ہیں اور یہ بتلاتا کہ کون مرد ہے اور کون عورت بہت دشوار ہے جب تک آپ
 اس بات پر غور نہ کریں کہ مرد اپنے لمبے بالوں کو ایک کنگھی سے سیٹے رہتے ہیں
 اور سفید کوٹ پہنتے ہیں اور عورتیں اپنی زلفوں کی چوٹی بنا کر کانٹوں سے روکے
 رہتی ہیں اور مختلف رنگوں کی پوشاکوں پر ڈھیلی ڈھالی لمبی سفید جاکٹ پہنے ہمارے جیسے

1924

I Translate into English :—

معمولی طریقے سے ماوری لوگوں (Maoris) پر ان کے سردار، بڑی سختی سے حکومت کرتے ہیں۔ وہ لوگ محنتی۔ قاعدے کے پابند صاف ستھرے ہوتے ہیں۔ وہ سویرے اُٹھتے ہیں اور دن میں دو مرتبہ کھانا کھاتے ہیں اور ہر مرتبہ کھلی ہوا میں کھاتے ہیں۔ نشہ کی چیزوں کو جانتے ہی نہیں۔ ہر شخص کے لئے روزمرہ کا کام مقرر ہے۔ کچھ لوگ پھلیاں مار کے چڑیاں پھنسا کے یا جنگلوں میں پھل اور جڑیں جمع کر کے غذا مہیا کرتے ہیں۔ کچھ گھریاناؤ بناتے ہیں یا اُن کی مرمت کرتے ہیں۔ کچھ لکڑی کاٹتے ہیں۔ باری اوزار یا ہتھیار بناتے ہیں اور مختلف طریقوں سے عام لوگوں کی بھلائی کے کام میں شرکت کرتے ہیں۔ حورتیں کھانا پکاتی ہیں اور کھانا لگانے کے لئے ہری ٹہنیوں کی چھوٹی چھوٹی ٹوکریاں بناتی ہیں لیکن جس ٹوکری میں ایک بار بیکہوا کھانا لگایا جاتا ہے وہ پھر کام میں نہیں لائی جاتی وہ لوگ دیسی سن کے لباس بناتے ہیں اور یہ پودا ان کے لئے اتنا ہی کام کا ہوتا ہے جتنا اور گرم ملکوں کے رہنے والوں کے لئے ناریل ہوا کرتا ہے۔ جسم کی ساخت کے لحاظ سے یہ لوگ ایک خوبصورت قوم ہیں اور شب و روز باہر کام کرنے اور مسلسل کسرت کرنے کی وجہ سے انکا جسم گٹھا ہوا رہتا ہے اور یہ لوگ بیماری کو جانتے ہی نہیں۔

دنیا کے کسی ملک میں ریلوں کے جاری ہونے سے اتنا انقلاب
 نہیں ہوا ہے جتنا کہ کناڈا میں ہو گیا ہے۔ اس سے پہلے مشرقی کناروں
 کے کچھ کم آباد ضلعوں کے علاوہ کناڈا جہاں تک کہ انسان کا تعلق ہے ایک
 سنسان عالم تھا لیکن ریل کے بننے سے جو شرق و مغرب مل گئے اور برہمچاری اور
 بننے والوں کے لئے یہ سرزمین کھل گئی تو کناڈا اپنی تانچ کے نئے دور میں آگیا پہلی
 بڑی ریل کو تیار ہوئے نسبتاً چند ہی سال گزرنے پائے تھے کہ سنسان میدان
 اور الگ تھلگ پہاڑیوں کی وادی ہرے بھرے اناج کے کھیت اور
 بھرے پُرسے پھلوں کے باغ بن گئے اور ہزاروں میل تک ریل کی سڑک کے
 کنارے کاروباری قصبوں اور دو تین شہروں کی قطاریں قائم ہو گئی ہیں۔
 ۱۹۰۷ء میں صرف ایک ہی ریل تقریباً ایک کروڑ مسافروں کو لے گئی تھی۔

1 Translate into English :—

ایک پتے ڈاکو کو مرنے کے لئے آمادہ کرنے کو ایک فرانسیسی پادری بلا گیا اور دونوں ایک چھوٹے تاریک گرجے میں بند کر دیئے گئے۔ لیکن پادری نے دیکھا کہ ڈاکو اُس کی بات پر غور بھی توجہ نہیں کرتا۔

اُس نے کہا۔ بڑا تعجب ہے! دوست تم کو معلوم نہیں ہوتا کہ چند لمحوں کے بعد تمہیں خدا کے سامنے حاضر ہونا ہے؟ وہ کون سی بات ہے جو تمہارے خیالات کو ایسے اہم معاملے سے ہٹائے ہے؟“

اُس نے جواب دیا۔ بابا! آپ سچ کہتے ہیں لیکن میں اپنے دل سے یہ خیال نہیں مٹا سکتا کہ میری جان بچا لینا آپ کے اختیار میں ہے۔ بھلا یہ فکر میرے خیالات کو کیوں نہ منتشر کرے؟“

”میں تمہاری جان بچاؤں! یہ کیونکر ہو سکتا ہے؟ علاوہ اسکے میں تمہاری زبادہ بد معاشی کرنے کا اور گناہوں کے بڑھانے کا ذریعہ بن جاؤں گا۔“

”نہیں! نہیں! بابا! میں آپ کو زبان دیتا ہوں۔ میں پھانسی کے پاس اتنا پہنچ گیا ہوں کہ دوبارہ خطرے میں نہ پڑوں گا۔“

پادری نے وہی کیا جو ایسے موقع پر بیشتر لوگ کرتے اُس نے اسکی التجا کو مان لیا۔ اب کام یہ رہا کہ چھڑانے کی تدبیر معلوم کی جائے۔ گرجے میں ایک ہی

کھڑکی تھی جو چھت کے پاس زمین سے پندرہ فٹ بلند تھی۔

”کیوں؟ بابا! اُس لکڑی کے چبوترے کو جوٹ سکتا ہے سر کا کے دیوار سے لگا دیجئے اور اپنی کرسی اُس پر رکھ دیجئے اور آپ کرسی پر کھڑے ہو جائیے۔ میں آپ کے کندھوں پر کھڑا ہو جاؤں گا اور اس ترکیب سے کھڑکی تک پہنچ جاؤں گا اور کام ہو جائے گا۔“

پادری راضی ہو گیا۔ بد معاش ایک آن میں بائرن لگ گیا اور مہربان بابا بس چیزیں ٹھکانے لگا کے کرسی پر اطمینان کے ساتھ بیٹھ گیا۔ گھنٹہ دو گھنٹہ بعد جلاؤنے اُکتا کے دروازہ کھٹکھٹایا اور پادری سے پوچھا کہ مجرم کیا ہوا۔

”مجرم!“ بابا نے سجدگی سے جواب دیا۔ ”وہ ضرور کوئی فرشتہ تھا کیونکہ

(پادری کی بات سچ مانو) وہ اُس کھڑکی میں سے اُڑ گیا۔“ بیس برس بعد پادری ایک جنگل میں ہو کے سفر کر رہا تھا کہ اُسے اتفاق سے ایک خوشحال کسان ملا جس نے اُسکا اپنے جھونپڑے میں خیر مقدم کیا۔ یہ کسان وہی ڈاکو تھا جسے اُس نے موت سے بچایا تھا۔

1926

1 Translate into English :—

ایک فرانسیسی پادری پراس کے لاث پادری کے سامنے یہ الزام لگایا گیا کہ وہ مزدوری لیکے گھر یوں کی مرمت کرتا ہے اور اپنے متبرک پیشے کو ذلیل کرتا ہے۔ لاث پادری نے کہا ”کیا وہ اپنے فرائض منصبی سے غفلت کرتا ہے؟“

الزام لگانے والوں نے جواب دیا ”نہیں۔ وہ اچھا واعظ ہے اور نیک آدمی ہے۔ غریبوں پر مہربان ہے مصیبت زدہ لوگوں کی خبر گیری میں بڑی توجہ کرنے والا ہے لیکن بڑے غضب کی بات ہے کہ ایسا متبرک عہدہ مستری کا کام کر کے ذلیل کیا جائے۔“

لاٹ پادری نے کہا ”اُس کو میرے سامنے طلب کرو“ پادری نے لاث پادری کے حکم کی تعمیل کی اور سامنے آ کے کھڑا ہوا۔

لاٹ پادری نے کہا ”پادری صاحب! میں نے آپ کے خلاف ایک الزام پایا ہے۔ کہا جاتا ہے کہ آپ روپیہ کے لئے پادریوں کے فرائض کو مستری کا کام کر کے ذلیل کرتے ہیں۔“

پادری نے جواب دیا ”حضور۔ میں انکار نہیں کرتا کہ میں نے ایسے کام کئے ہیں۔ میری آمدنی اتنی کم ہے کہ جسم اور روح دونوں کو ساتھ ساتھ رکھنے کے لئے پوری نہیں ہوتی۔ اور مہمان نوازی اور خیرات کے لئے تو کچھ بھی نہیں بچتا۔ مجھے دستکاری کا شوق ہے اور اپنے عہدے کے فرائض میں حرج کئے بغیر

میں نے گھڑیوں کی مرمت کر کے اپنی آمدنی بڑھانے کی کوشش کی ہے۔ اور اس کام کا معاوضہ لے لینا حقیر نہیں سمجھتا ہوں۔“

لاٹ پاوری نے کہا ”تمہارے ہی اقبال کے بموجب اب کسی اور کارروائی کی ضرورت نہیں رہی۔ میں ایسے متبرک عہدے کا تعلق تجارت کے ساتھ رکھنے کی اجازت نہیں دے سکتا۔ تمہیں اپنا سارا وقت اور سارا دھیان روح کی دیکھ بھال میں لگانا چاہئے۔ اب میرا فرض ہے کہ تم کو یہ تنبیہ کروں کہ آج سے اپنا سارا وقت اپنے منصبی فرائض میں صرف کرو۔ تمہیں اپنی سزا اس کاغذ میں لکھی ہوئی ملے گی۔“ یہ کہہ کے اُس نے اُس کو ایک کاغذ دیا جس پر وہ اس اثنا میں لکھتا رہا تھا۔

غریب پاوری کا پیتا ہوا بابا ہر نکل آیا۔ کاغذ کھولا تو اسے بڑا تعجب ہوا کہ اُس کی اونچے درجے پر ترقی کر دی گئی تھی۔

1. Translate into English :—

سلسلہ کے بلوے کو بہت دن خہوے تھے جب ایک فوجی افسر اسکات لینڈ (Scotland) کے پہاڑی حصے میں سفر کر رہا تھا۔ دن بھر ادھر ادھر پھرتے کے بعد شام کے اندھیرے میں اُسے دور روشنی ملی دکھائی دی اور اُس طرف دونوں نے بڑے شوق سے قدم بڑھائے لیکن جب اُس جگہ پہنچے تو جہاں اُنہیں مکان ملنے کی اُمید تھی وہاں اپنے کو انہوں نے ایک بڑے اُچھے پہاڑ کے نیچے پایا اور وہ روشنی اسکے اوپر ویسی ہی جھلک رہی تھی انہوں نے بڑی زور سے آواز دی اور فوراً ہی اُن سے دریافت کیا گیا کہ کیا چاہتے ہو۔ انہوں نے جواب دیا کہ مسافر ہیں راہ بھول گئے ہیں ہیں پناہ دیجئے۔ لمحہ بھر میں ایک آدمی اُنکے سامنے آیا اور کہنے لگا کہ ہمارے پیچھے پیچھے چلے آؤ اُنہوں نے ایسا ہی کیا تھوڑی دیر میں ایک بڑی غار کے پاس پہنچے جہاں اُن کے راہبر نے اُنہیں چھوڑ دیا۔ اور خود اسکے اندرونی غار میں چلا گیا اور سچا س مستح آدمیوں کو لیکر باہر نکل آیا دونوں مسافر حراساں ہوئے مگر اُس گروہ کے سردار نے ان لفظوں میں تسکین دی ”تم آسانی سے سمجھ سکتے ہو کہ ہم لوگ کون ہیں مگر تمہارے لئے ڈرنے کی کوئی بات نہیں ہے ہماری لوٹ مار پر کبھی بے رحمی کا داغ تو لگا ہی نہیں اور

خونریزی کا بھی شاذ و نادر ہی لگا ہے اگر تم ہمارا اعتبار کرو تو ہم تمہارا خیر مقدم کرتے ہیں۔ مسافروں کے جان میں جان آگئی اور جو کھانا پیش کیا گیا اُسے کھالیا پھر اُن سے کہا گیا کہ غار کے اندر سو رہو۔ جہاں اُنکا میزبان اُنکی حفاظت کرنے خود بیٹھ گیا سویرے دونوں نے دیکھا کہ سردار ہی اکیلا اُنکے پاس ہے اور پچاس آدمی کہیں نہ دکھائی دئے رخصت ہوتے وقت افسر نے کہا ”جناب! ہم لوگ آپ کے سارے سلوک کے جتنے مداح ہیں اتنے ہی شکر گزار ہیں۔ جہاں ہمیں اُمید تھی کہ ہمارے گلے کاٹے جائیں گے وہاں ہمارے ساتھ شہزادوں کا سا برتاؤ کیا گیا۔ آپ کی عنایت کا پورا صلہ ہمارے امکان میں نہیں ہے۔ مگر یہ اشرفیوں کی چھوٹی تھیلی حاضر ہے جس کا دینا مجھے کھلے گا نہیں۔ پہاڑی نے کہا ”دیکھئے جناب! اپنے ہماری طرز زندگی اب دیکھ لی ہے ہمیں جس چیز کی ضرورت ہوتی ہے اُسکے لئے بازار میں جاتے ہیں۔ سرجنٹ مور (Sergent moor) ایسے کام کے لئے مزدوری لینا خلافت شرافت سمجھتا ہے کہ جسکے کرتے کو اُس کا دل مناسب سمجھتا ہے۔

1 Translate into English :—

جس زمانے میں بہت لوگ سونا اور چاندی پانے کی امید میں امریکہ جایا کرتے تھے پزارو (Pizzaro) نام ایک اسپین (Spain) کا باشندہ تھا جسے اوروں کی طرح اپنی قسمت آزمانے کی بڑی خواہش تھی وہ اپنے بڑے بھائی الازو (Alanzo) کے پاس گیا اور اُسے اپنے منصوبے بتلا کر ساتھ چلنے کی التجا کی اور وعدہ کیا کہ جو دولت ملے گی اُسے دونوں برابر بانٹ لیں گے۔

الازو (Alanzo) اسکے ساتھ چلنے پر راضی ہو گیا مگر کہنے لگا کہ جو دولت مل جائیگی اُسکا مجھے کوئی حصہ نہیں چاہئے۔ نہ میں اور کوئی مہربانی چاہتا ہوں مگر اتنی کہ چند ملازم چند کاشتکاری کے آلات کچھ بھیڑیں اور بیل اور تھوڑا سا اناج اور بیج مجھے لے چلے دو۔ بحری سفر کی اس نوکھی تیاری پزارو (Pizzaro)

مسکرایا مگر اُسے اپنے بھائی کی تجویز کو بلا اعتراض منظور کر لیا۔ ان لوگوں کا سفر بحری تخیسیریت گذرا اور سب کے سب سلامتی سے امریکہ میں اُترے۔ الازو (Alanzo) اپنے نوکروں اور مویشیوں کے ساتھ سمندر کے کنارے ٹھہر گیا اور پزارو (Pizzaro) سونے کی تلاش میں ملک کے اندر چل دیا۔ پزارو (Pizzaro) اور اسکے ساتھی دور تک ملک کے اندر سفر کرتے چلے گئے اور

آخر کار اُن کو بڑی مقدار میں سونا مل گیا مگر اس اثنا میں اُسکے چند ہمراہی بھوک اور تکلیف سے مر گئے اور بڑی شکل سے اُس مقام پر واپس آئے جہاں الانزو کو چھوڑ گئے تھے۔ اس اثنا میں الانزو کو ایک زرخیز ٹکڑا زمین کامل گیا تھا جسے اُس نے اُن بیلوں سے جنکو اپنے ساتھ لایا تھا اپنے نوکروں کی مدد سے جتوا ڈالا اور پزار کے آتے آتے اُس نے بہت سا کھانے کا سامان اکٹھا کر لیا۔

الانزو نے اپنے مصیبت زدہ بھائی کی بڑی محبت سے آویں بھگت کی اور اُسکو یہ نصیحت کی ”تم نے میری دانشمندی اور محنت کو خیر سمجھا تھا اور یہ خیال کیا تھا کہ جو ایک بار دولت کا لیتا ہے اُسے کسی بات کی احتیاج نہیں مگر تم نے اب سیکھ لیا کہ دورانیشی اور محنت کے بغیر سارا سونا جو تم اپنے ساتھ لائے ہو تمہیں مصیبت کی موت سے نہ بچاتا۔“

1929

1. Translate into English :—

سترھویں صدی میں جب لندن میں طاعون کی شدت تھی ڈاکوؤں کے ایک جتھے نے ایک رئیس کے قلعے کو لوٹنے کی سازش کی۔ رئیس کے کنبے والے طاعون کے ڈر سے دیہات کے ایک مکان میں چلے گئے تھے اور قلعے کو ایک نوکر کے سپرد کر گئے تھے۔ بد معاش صدر دروازے سے گھس آئے اور اندر کا دروازہ پیشہ لگے اور چلائے نوکر کو پکارنے لگے کہ اتر اور گنجیاں حوالے کر۔ نوکر کھڑکی میں سے بولا۔ خدا کے لئے بتاؤ تم کیا چاہتے ہو؟ ہم تمہیں تمہارے کام سے سبکدوش کرنے آئے ہیں لہذا تم گنجیاں ہمارے پاس پھینک دو۔ نوکر نے جس کا نام ایڈمز (Adams) تھا کہا "اتنی ہی بات ہے تو ذرا ٹھہراؤ۔ تم مجھے مرہہ پاؤ گے پھر جو تمہارے جی میں آئے وہ کرنا۔ میری لاش اور یہ قلعہ دونوں طرف

تمہارے بس میں ہونگے۔ اس قلعے کے اندر طاعون کا دیور بہتا ہے جس ہزاروں کی
 جاتیں لیں اور پھر بھی اور بھینٹ مانگتا ہے۔ ان باتوں کو سن کے ڈاکوؤں کی ہمت
 ٹوٹ گئی لیکن اُن کے سرغنہ نے اُن کو ہمت دلائی اور کہا کہ یہ من گراہت ہے
 محض اسلئے کہ ہلوگ لٹنے سے باز رہیں۔ ٹھوٹی ہی دیر میں ایڈمس
 نیچے اُترا اور دروازہ کھولا۔ ڈاکوؤں نے دیکھا کہ وہ سفید چادر اڑھے ہوئے
 بنے اور اُس کا چہرہ زرد اور مردے کا سا ہو رہا ہے اور اُس کی آنکھوں کے
 گرد سیاہ حلقے پڑے ہوئے ہیں۔ وہ بولا ”اگر تمہیں میرا اعتبار نہیں ہے تو
 دروازے میں سے جھانک کے اُس نتھی سی لاش کو دیکھو جو سڑنے لگی ہے۔
 اُسے کھیلنے کھیلنے طاعون نے لے ڈالا تھا۔“ یہ ایڈمس (Adams) نے ایک
 موم کی پتلی کی طرف اشارہ کیا جو کفن میں لپیٹی ہوئی تھی اور صحن میں ایک میز پر
 پڑی ہوئی تھی۔ ایڈمس (Adams) نے کنجیوں کا ایک بڑا بھاری گچھا اُنکے
 سامنے ڈال کے کہا کہ لو! یہ کنجیاں ہیں۔ لیکن ڈاکو اپنی قسمت کو کوستے ہوئے
 سر پر پاؤں رکھ کے بھاگے۔

VOCABULARY

Brilliance	آب تاب
Submarines	آبدوز کشتی
Unions	اتحادی انجمنیں
Unity of action	اتفاق عمل
Employer	آجر
Emotions ; feelings	احساسات
Sense of humour	احساس طرافت
Invention ; speculation	اختراع
Morals	اخلاق
Consolidation	استحکام
Prosperous	آسودہ
Socialistic	اشتراکی
Law	اصول
Higher education	اعلیٰ تعلیم
Miserable ; wretched	آفت رسیدہ

Exposition	انکشاف
Style of writing	انداز کلام
Reflection	انعکاس
Individualistic	انفرادی
Revolution	انقلاب
Pros and cons ; various aspects	اونچ نیچ
Many a penny makes a pound	ایک ایک پیسہ جوڑنے سے روپیہ ہوتا ہے

ب

Conjurer	بازیگر
Founder	بانی
The Mediterranean Sea	بحر سفید
Wicked	بد ذات
Intact	برقرار
In proportion to population	بلحاظ نسبت آبادی
Many a little makes a mickle	بوند بوند کر کے
	قالاب بھرتا ہے
Salad	جھجیا

پ

Girdle ; sash	پٹکا
Petals	پنکھتیاں

پ

Poultice

پولٹس

Pod

پہلی

Boil

پھوڑا

Produce

پیداوار

ت

Experiment

تجربہ

Imagination

تخیل

Show

نمایشہ

Sncut

تھوٹنا

Oil presses

تیل کے کولہور

ج

Exhaustive ; comprehensive

جامع

To despair of one's life

جان سے ہاتھ نہ ہونے کا ڈر

Agitation

جد و جہد

Germs

جراثیم

Public Spirit

جذبہ مدنییت

Physical exercise

جسمانی ورزش

Order ; community

جماعت

Republican ; democratic

جمہوری

Warlike

جنگجو

ج

Suspension bridge

جھولیکا پل

Weighs like a millstone round the neck

جنگال ہو جاتا ہے

چ

Mock

چڑانا

Taste

چکھنا

The Fountain of Youth

چشمہ شباب

Crossroads

چوراہا

Rind

چھلکا

ح

Heat

حدت

Citizens

حقوق یافتہ رعایا

خ

Trench

خندق

Self-respect

خود داری

د

Temperature

درجہ حرارت

Manufacture

دستکاری

Far-sightedness

دور اندیشی

Stalk	دنبتهل
Infamy	ذلت
Responsibility	دندهاري
Supply	رسد
Spirit of tolerance	رواداري کا جذبہ
Venus	زہرہ
Predecessors	سابقین
Prompt ; enthusiastic	سرگرم
Political progress	سیاسی ترقی
Lite companion	شریک زندگی
Physical science	طبیعیات
Demand	طلب

ع

Omniscient

عالم الغیب

Inscrutable ; strange

عجیب

Mace-bearer

عصا بردار

Respectively

علی الترتیب

Put into practice

عمل میں آگیا

غ

Maximum dose

غیر مہلک مقدار

ف

Distance

فصل

Military training

فوجی تعلیم

ق

Constipative

قابض

Conservative

قدامت پسند

Diameter

قطر

Phoenix

ققنس

Creative power or faculty

قوت اختراع

Nation

قوم

ک

Ways	کرشماٹ
Atmosphere	کرہ ہوا
Force of gravitation	کشش ثقل
Thrift ; economy	کفایت شعاری
Master hand	کامل فن
Barbed wire	کائٹوں کا تار
Has to keep his nose to the grindstone	کولہو کے بیل کی طرح جتا رہتا ہے
Acid	کھار

ل

Red-looking	لالہ گوں
-------------	----------

م

Exclusive	مانع
House of Commons	مجلس العوام
Axis	محور
Visible	مرئی
Mars	مریخ
Jupiter	مشتری

Conciliation	مصالحات
Introspection	مطالعة نفس
Economic and literary progress	معاشی اور ادبی ترقی

Evolutionists	معتقدین مسئلہ ارتقاء
Competition	مقابلہ
Possessions	مقبوضات
Logical	منطقی
Clubs	مونگریاں
Lethal dose	مہلک مقدار

Nervous system	نظام اعصاب
Colony	نو آبادی
Those in service	نو کرب پیشہ لوگ

Digestion	ہاضمہ
Mass; volume	حجم

BOOK II
ESSAY-WRITING

INTRODUCTION

An essayist has to think, analyse, reject and choose. These processes are very important in the evolution of the mind. The material which is drawn through the sense-channels from Nature as well as from books is systematised, clarified and assimilated only when thought works upon it; else it lies hidden, unassimilated and in a vague form in the lowest depths of consciousness. The importance of essay-writing, therefore, chiefly consists in the stimulus it affords to thinking.

I. The importance of Essay-writing.

Vagueness characterises our ideas and notions of a thing before we try to express them. This is why Bacon emphasised the necessity of writing. It makes a man exact,—which means it gives clearness to the mind. A confused mind,—a mind crammed with matter without form, is often worse than useless. It is by fixing a topic in the mind, gathering up ideas associated with it, analysing them, rejecting the irrelevant and choosing the relevant that one's ideas become lucid and exact.

But even with a thoughtful mind a large number of people suffer from bad expression. This is mostly due to lack of practice. Hence the need of writing essays from the moment a student masters the mechanism of language right up to the last stage of his education. At first his expression is ungrammatical and unidiomatic. It is improved only by constant practice. And no sensible student would grudge the time and trouble which such practice requires, if he once understands how vitally

important is the power of correct and lucid expression for him. Poor expression means poor success not only in English but in every other subject taught in the college. It may mean poor success in life itself. For whether you become a lawyer or a teacher, a journalist or a tradesman and even if you take to no definite profession, your success in the world will often depend on your capacity to express your thoughts.

An essay may be defined as the expression of one's ideas on the various aspects of a subject in logical order clothed in simple, forceful and pure language. Hence the first thing necessary for one who aspires to be a good essayist is to have ideas to express.

The student must make his reading and observation as varied and extensive as possible. The days are gone when men could afford to spend their whole time in mastering the details of one subject to the neglect of all the others. One must know, as they say, something of everything and everything of something. The more a student has read and observed the less are the chances that he will have no ideas to express on any given subject.

But it is not enough merely to read and see. One must do so with fixed attention and with a conscious effort to impress the striking ideals on the mind. Most people while describing a thing begin and end by saying that it was so beautiful that it could not be described. This simply shows that they were not impressed with what they read and saw. This habit of inattentive reading and observation is the

II. The process of essay-writing.

(a) Varied and extensive reading.

(b) Attention.

direct cause of faulty expression. To be a good writer, it is necessary to develop the faculty of attention. Whatever is read must be grasped.

With the necessary material in the mind, how to give expression to it, is the next question. When we are given

(c) Thinking. a subject for an essay, the first thing to be done is to think over the subject.

Let imagination have free play for some time, so that the various aspects of the subject may be visualised before the mind's eye, and when all the details relevant to the subject are brought together through the law of association, the material is ready for use.

An outline of the subject should, of course, be drawn up. The subject ought to be resolved into leading heads.

(d) Outline. under which it is to be treated. This sketch should be fairly exhaustive so as to include all the details of the subject. Outlines are not the same for every subject. They have to be thought out separately in each case.

Generally speaking the first paragraph should be devoted to some introductory remarks which may prepare the reader to expect that you are going to say something important and interesting in the essay. But the introduction should not be pedantic and lengthy. The arrangement of the whole essay ought to indicate the most natural transitions of thought, *e.g.*, an essay on a journey under the heads,—(1) Destination, (2) Experience of the way, (3) Date and place of start, (4) Return, and (5) Means, would lack logical sequence, and coherence; the right order should be: (1) Date and place of start, (2) Means, (3) Experience of the way, (4) Destination, and (5) Return

Furnished with an outline of the different heads or aspects of the subject, the next step should be to make a final selection. Out of the numerous confused ideas relevant and irrelevant brought together through the law of association, the most striking and the most relevant should be selected and placed under particular groups, and this would be the essay in its simple and ungarnished form. The last thing to do is to develop these ideas in order, dressing them in the garb of simple, grammatical and idiomatic language. The product is the desired essay.

No merely formal rules or directions, however faithfully observed, can make the essay perfect unless the writer has

developed a style of his own. The acquisition of a good style is a most difficult thing. Anthony Froude has aptly said, "Style is not like a coat that can be put off, but like the skin, an essential part of the living organisation." It cannot be borrowed or learnt or stolen: it can only be acquired by thinking and hard practice. Two men may come to write more or less similarly but this can happen only when their outlook on life is nearly the same. Any conscious effort at mechanical imitation must result in failure. In fact, as Aydelotte has said, the problem of improving a man's writing is usually the problem of improving his character. All that can be done here, therefore, is merely to consider the three great characteristics of a good style: (a) Simplicity, (b) Brevity, (c) Originality.

Simplicity is both a negative and a positive quality. In its negative aspect it means the absence of uncommon and high-sounding words, round-about phrases and unwieldy constructions. In

(a) Simplicity.

its positive aspect it implies the use of words, phrases and constructions about which there can be no ambiguity or misunderstanding. It is the simplicity of diction of the Bible to which is due its unique popularity among people of all grades and classes. Nothing spoils an essay like an attempt to appear learned and scholarly. "It cannot possibly be incorrect to call a spade a spade; to term it 'an agricultural implement adopted for the tillage of the soil' wastes paper, ink, and the time of the reader."—(*Pink and Thomas.*) The natural desire to use all the difficult and bombastic words and expression which one has learnt ought to be resisted at any cost.

But simplicity does not mean the use of slang. The choice of words is, in fact, the choice of audience. And one must use the language which they use and can appreciate. Colloquialisms and local dialects ought to be avoided in serious compositions. Nor is it permissible to coin new words and phrases unless one is already a recognised master of style.

Diffuseness should always be avoided. "I can think, I am sure, I do not err in my thinking when I say,"—

(b) Brevity. such expressions take away the charm of an essay. Half a page of brief and condensed writing is worth more than ten pages of diffused, discursive and rambling matter. Everybody used to admire the remarkable lucidity of President Wilson's style. The secret of his success according to himself was that when he was a boy, his father used to give him long sermons and essays and ask him to strike out every useless word or expression which he might find. The more words little Wilson struck out the more credit he would get. The practice impressed on

his mind, as nothing else could, the importance of brief and pointed expression.

Originality is a characteristic of all great writers. But it is not so difficult to acquire as some people think.

(c) Originality. All that you have to do is to make your writing essentially your own. If you are intellectually sincere, if you say what you really feel, you may be sure you will never be regarded as an imitator or a plagiarist. Your style may be good or bad, it will at least have the remarkable quality of being your own.

1. Resolve the subject into a few main heads which may vary according to the nature of the subject and its treatment.

IV. Practical directions.

(a) Thought.

2. Think out and treat the subject under these heads. This is best done by putting to oneself a number of questions. Put down on paper the chief thoughts that present themselves arranging them in the skeleton of your essay.

1. In treating the various aspects of the subject, briefly touch upon the less important details and treat at length what is essential.

(b) Language.

2. The essay ought to be divided into short paragraphs, each paragraph being devoted to one important point, or idea.

3. Avoid unfamiliar expressions as far as possible. The examiner is not expected to know all the technicalities of the various subjects.

4. Do not begin an essay or a fresh paragraph with "I" or other personal pronouns.

5. Avoid frequent use of the first person. Use it only when it is indispensable, as in writing on travels or in personal experiences. Do not write 'I think,' 'I shall now proceed to describe.' Do not use the second person; if at all, it should be used in a general sense.

6. In narrating a series of events, avoid awkward participles and gerundial constructions and use, instead, adverbial clauses.

7. Good and relevant quotations infuse life into an essay, but do not make your essay a patchwork of quotations. Always place the quotations within inverted commas. If the exact words cannot be recalled it is better to give the sense.

1. The first paragraph of an essay should generally be devoted to some brief introductory remarks.
(e) General.

2. The sense of proportion should be cultivated.
The essay should not exceed the limits prescribed.

3. Write legibly.

4. Punctuation should receive careful attention.

5. Always revise your essay once or twice at least.

ESSAYS

Essays are generally divided into three kinds,—Descriptive, Narrative and Reflective. Logically, the division is neither exclusive nor exhaustive. Description comes in everywhere and reflection helps narration. There are also a good many subjects which cannot be placed under any of these categories unless they are forced into them. However, that the division serves a practical purpose cannot be denied, and this is the only consideration why it has been adhered to in this book.

It is hoped that the three main divisions together with the sub-divisions under each of them will provide a fairly exhaustive field for the student to cover. If he writes even one essay independently on each of the classes or groups of subjects given below, he ought to be able to tackle any subject set in the examination. The actual method to be followed may be left to the teacher's discretion. It may, however, be suggested that in order to get the best results, the student may first be asked to develop the illustrative outlines given under each of the classes. One or more of the subjects given as examples may then be set to him for independent attempts. From time to time, the teacher may, of course, suggest topics which are not, and in some cases cannot be included under any of the classes here. Suitable topics from the Intermediate examination papers given at the end may be set to the class whenever the teacher finds it will be able to do justice to them.

I.—Descriptive Essays

Although it is not possible to classify every object or thing which may be described, it may be convenient to divide Descriptive essays into those on (A) Natural Objects (men, animals or things), (B) Natural Phenomena, and (C) Human Institutions and Objects.

A

Natural Objects

Natural objects, *e.g.*, a spring, a fountain, diamonds, coal, salt, pearls, a volcano, hill-scenery; the mango plant, the banyan tree, the rose, the forests of India, the opium plant, the tobacco plant; the postman, the elephant, the Thugs, the Negroes, the bee, the silkworm.

ILLUSTRATIVE OUTLINES

(a) The Ganges

1. Introduction and description:—

Its sacredness for the Hindus.

The largest river in India and increases in volume as it approaches the sea.

Water cleanest in the world but gets muddy during the rains.

2. Source, etc:—

Issues from the Gangotri hills of the Himalayas, flows through the plains of Northern India, and falls into the Bay of Bengal.

3. Utility:—

The fertility of the plains owes much to its canals and the overflow of its water during rains, though the latter also inflicts great hardship.

Provides facilities for the up-country trade, and is navigable for steam boats near its mouths.

Innumerable fairs held near its banks.

Water being pure drunk devoutly by the Hindus and is believed to possess medicinal value.

Cremation.

4. Importance:—

Acts as a unifying factor among the Hindus.

Perpetuates the memory of ancient religious and historical traditions.

Deep reverence for it not a mere superstition, but a recognition of what it means for the country.

(b) Salt

1. Importance and description:—

Nobody can do without salt.

Compound of sodium and chlorine.

Three kinds,—brine salt, rock salt and earth salt.

2. Source:—

Present in most of the things we eat but available for use chiefly from sea or lake water, mountain quarries, and saline tracts.

In parts of Ceylon and the Deccan coast prepared by natural or artificial evaporation of sea water; also from the Sambhar Lake in Rajputana.

The salt Range running through Jhelum and Shahpur contains inexhaustible supplies.

Earth salt obtained from saline tracts in Mysore.

3. Uses:—

Both a poison and a condiment.

Used as preservative for eatables.

Makes bones hard and blood rich.
Source of revenue.

B

Natural Phenomena

Natural Phenomena, *e.g.*, a famine, a volcanic eruption, storms and earthquakes, plague and influenza, floods, rains, the rainbow, a winter day, a hot day.

ILLUSTRATIVE OUTLINES

(a) The Floods in the United Provinces

1. Introduction and causes :—
 Regarded as curse of God.
 Caused by excessive rains or breaches in the dams.
2. Description and details :—
 Confined to the Ganges and the Jumna.
 A terrible panic.
 Harrowing scenes and incidents.
3. Rescue and relief work :—
 Measures for rescue and relief undertaken.
 Noble examples of philanthropic zeal and personal sacrifice.
4. Effects :—
 Terrible loss of life and property.
 Traffic dislocated.
 Some districts completely isolated.
5. General reflections :—
 Indication of the helplessness and frailty of human beings.
 Provide occasions for the practice of human virtues, such as generosity, charity, sympathy and sacrifice.

(b) Our Dreams

1. Introduction and causes :—

Blessing to humanity.

We forget our worries and anxieties.

2. Nature and causes :—

Dreams are what we appear to experience during sleep.

An obscure topic: Some think they are caused by gods and demons; others by the changes in our own nervous system.

Some dreams are pleasant, others terrible like nightmares.

3. Interpretation of dreams :—

A pleasure to get our dreams interpreted by old ladies.

The death would mean the prolongation of his life.

The dream of fire means the breaking of an epidemic.

The dreams seen after midnight are said to turn out true; and so on.

4. How are terrible dreams to be avoided?—

Hands should not be allowed to rest on one's chest.

One should not let his digestion go wrong.

One should inhale pure air while asleep.

One should have a wash before going to bed.

The atmosphere should not be noisy.

5. General remarks :—

Levellers of inequality; The king becoming a beggar and the beggar, a king in dream.

Illustration of one or two such dreams.

C

Human Institutions and Objects

Human Institutions and Objects, *e.g.*, the Hindu University, your College, the Fort at Agra, the Taj Mahal, the Printing Press, the Indian Bazar, Electricity, Aeroplanes; Female Education, Newspapers, the Panchayat System, the Caste System, Manners and Customs of a particular locality, Advance of Physical Science, the Present Government, Steam and its Uses, Women Franchise, an Indian Fair, an Important Festival, a Cricket Match, a Marriage Ceremony, an Indian Village, the Press, its Use and Abuse, Dashara, Muharram and Christmas celebrations.

ILLUSTRATIVE OUTLINES

The Purdah System

1. The problem and its importance:—
 Peculiar to India and Islamic countries.
 Involves seclusion of women and their exclusion from all public activities.
 Observed chiefly by upper and middle class people.
2. History:—
 Essentially a Mohammadan institution.
 No mention of it in ancient Indian history or literature.
 Not found in Madras and Bombay presidencies where chiefly Hindu culture prevails.
 Instituted six hundred years ago as a protection against obvious evils.
3. Advantages:—
 Necessary protection for women who are naturally weak and shy.

Saves women from the cares and worries of public life, and enables them to devote their attention exclusively to the household.

Helps economy in dress.

4 Disadvantages :—

Prevents girls from going to school, and deprives them of fresh air, thus injuring both their minds and bodies.

About 75 % of tuberculosis victims are women.

Consequently children not healthy.

No intellectual communion possible between wife and husband.

Political and social activities suffer owing to exclusion of women.

5. Conclusion :—

Sudden abolition not desirable but a beginning must be made.

II.—Narrative Essays

Narrative essays may be (A) Historical, (B) Biographical, (C) Personal, or (D) Imaginative.

A

Historical

Historical, *e.g.*, Abolition of Slave Trade ; Opening of the First Railway ; the Mutiny ; the First Indian National Congress ; the Partition of Bengal ; the Darbur of 1911.

ILLUSTRATIVE OUTLINES

“Life in Modern India as compared with life in the Olden Days” (1925).

Introduction : —

Far-reaching changes all over the world but specially in India since her contact with the West in the 18th century.

The subject may be considered under several heads *e.g.*, political, social, economic, scientific and educational.

2. Political :—

Absolute, personal and unstable system of government replaced by stable, bureaucratic and constitutional system.

Uniform and well-defined legal system instead of the crude and varying laws of the olden days.

Influence of western political philosophy resulting in the growing agitation for and partial recognition of the rights of citizenship.

Courts of law more accessible but litigation increasing.

3. Social :—

Greater exclusiveness between communities, lower status of women and industrial classes, prevalence of evil customs (like Sati, infanticide and child marriages), may be contrasted with closer relations between communities (*e.g.*, agitation for removal of untouchability and recognition of inter-caste marriages), growing demand for female education and franchise, increasing re-

cognition of dignity of labour, and gradual disappearance of evil customs and practices owing to legal enactments and agitation for social reforms.

4. Economic :—

Country no longer economically isolated and self-sufficient.

Changes and improvements in methods of production.

Multiplication of needs and increase in consumption.

Distribution equalised and facilitated by development of means of transport and communication.

Rise in prices owing to fall in the value of money.

Increased use of machinery resulting in the decay of old handicrafts and cottage industries.

Life growing more expensive and less simple.

5. Scientific and educational :—

The study of science and its application to industries and means of transport and communication an essentially modern feature.

Education in the olden days though provided gratis was the monopoly of the upper classes and was denied to women and the lower classes.

No regular system and methods.

Absence of technical education and vocational training in public schools.

Spread of systematic, primary, secondary and university education also a characteristic feature of the modern age.

Absence at present of proper assimilation owing to foreign medium of instruction.

No provision for religious instruction.

6. Conclusion :—

Modern civilization with its materialistic outlook and greater struggle for existence may not satisfy the idealists but those who believe in the law of progress must regard it as on the whole an improvement on the past.

B

Biographical

Biographical, *e.g.*, Sri Krishna, Buddha, Asoka, Shankaracharya, Mohammad, Martin Luther, Ram Mohan Roy, Swami Dayanand, Bal Gangadhar Tilak; some notable benefactor of humanity; whom do you regard as the greatest living Indian?

ILLUSTRATIVE OUTLINES

Rabindranath Tagore

1. Introduction and importance :—

The greatest living poet.

The best known and most admired Indian outside India.

To study his work and personality is to know all that is best in Indian culture and idealism.

2. Heredity and environment :—

Comes of the most cultured and gifted family of Bengal.

Son of Debendranath Tagore, one of the founders of the Adi Brahma Samaj.

Born 1861.

Found an ideal atmosphere in early childhood.

3. Career :—

Found school routine uncongenial.

Began to write poems when only fourteen years old.

Went to England at the age of seventeen but returned without taking any degree.

Wrote mostly love poems till the thirty-fifth year.

Death of daughter, wife and youngest son broadened his sympathies and introduced a deeper and more spiritual note into his writings.

Won Nobel Prize in 1913.

Has recently founded the ' Vishva Bharati ' University.

4. Work and achievement :—

Numerous poems, dramas, novels, short stories, and articles on social and political topics,—all characterised by depth of feeling, Mystic idealism and universal love.

Works have been translated into most of the languages of the world.

Also a great patriot and social reformer.

C

Personal

Personal, *i.e.*, dealing with personal experiences, trips and travels, or the way in which a particular period of time is spent, *e. g.*, an evening walk ; a morning walk ; a pleasure trip ; a picnic in the rainy season ; any interesting journey you may have recently undertaken ; how did you spend your summer vacation ?

In dealing with subjects like these, the student should not try to reproduce any model essay or outline. He must

draw upon his own personal experience. The details must be given in logical order with due regard to the sequence of time. Trivial and irrelevant details must be avoided, but anything likely to excite interest or curiosity may be mentioned.

D

Imaginative

Imaginative, *e.g.*, the imaginary adventures of a rupee ; the experiences of an umbrella ; the story told by your clock ; what would you do if you were given a thousand rupees ; what reforms would you introduce if you were appointed the Minister of Education ; India a century hence ; what would you do, if you were dropped in Arabia, while flying to London ?

In writing on imaginative topics, the student has to picture the details in as vivid and coloured a manner as possible. He must not, however, allow his imagination to run away with him. Things which are ridiculous and absurd without being interesting must be avoided. Something may be said in the introduction to give a realistic touch to the story or adventure. In writing the story of your clock, for instance, it may be desirable to begin by saying that you were one night listening to the ticking of the clock and trying to make some meaning out of the sounds, when you suddenly found that it was no meaningless ticking but the clock was relating its story to you. This would naturally suggest that you heard the story in a dream.

III.—Reflective Essays

Reflective essays are generally understood to be those which deal with abstract ideas and in which the writer does not confine himself merely to description or narration but adds his own reflections or observations on the various aspects of the subject. Any proverb, proposition or idea may form the subject of a reflective essay, *e.g.*,

Honesty is the best policy.

Murder will out.

A bird in the hand is worth two in the bush.

Where there is will there is a way.

"Prosperity doth discover vice; but adversity doth but discover virtue."

The pen is mightier than the sword.

The child is father of the man.

What trade and profession would you like to enter and why?

Examinations as a test of knowledge and capacity.

The influence of climate upon national character:
The conditions of modern civilization as favourable or as deleterious to health.

Uses and abuses of athletics.

Reverence for antiquity.

The influence of the press.

Use and abuse of newspapers.

Use and abuse of novel-reading.

The progress of science during the last century.

The triumphs of science.

The evils of war.

Moral courage.

Patriotism.
 School friendships.
 Love of nature.

ILLUSTRATIVE OUTLINES

(a) "Peace hath her victories no less renowned than war"

1. Meaning and introduction :—

Victories of peace apparently a paradoxical term, yet victories, *i.e.*, triumphs won in Religion, Science and Politics are far more important and abiding than those won on the battlefield.

2. Religion :—

Examples of Buddha, Christ, Mohammad, Shankaracharya, Luther, and Dayanand.

How they had to fight against fearful odds.

Lasting effects of their victories.

3. Science :—

Early prejudice against science : trial of Galileo.

Work of Newton, Darwin and Lavoisier under difficulty and discouragement.

Effects of their victories.

4. Politics :—

Political progress mostly due to peaceful agitation.

Election victories under representative government.

Illustrations from past and current history.

5. Conclusion :—

Efforts to prevent physical war, if successful, will give even greater importance to victories of peace.

(b) Child Mortality

1. The problem and its importance :—

No less than two million babies die every year in India.

One out of every four babies dies within the first year of its life.

Mortality very high in crowded cities.

2. Causes :—

Child marriages and ignorance of mothers.

Unfavourable social customs

Insanitary condition of homes.

Poverty of Indian masses.

3. Measures taken to improve the situation :—

Institution of the All India Maternity and Infant Welfare League.

The inauguration of an All-India Baby Week in 1923

Publication of books and pamphlets.

Progress of female education.

Introduction of social reforms.

Improvement of sanitary conditions.

(c) The Choice of a Career

1. Introduction :—

Uncertainty and indecision at present.

Nothing being done by parents or teachers to find out what a boy is fitted to do.

Right choice of profession important both from
(i) individual, (ii) national standpoint.

2. Considerations to be taken into account :—

- (i) natural aptitude.
- (ii) moral and ethical aspect.
- (iii) national interest.
- (iv) income.

3. How to choose :—

Reconcile various standpoints.

Consult your *real* interest and that of the country.

Seek others' advice where necessary.

4. Conclusion :

Consequences that would follow from right choice.

Intermediate Examination Papers—(1913—1925)

- 1913.—Give an account of some journey or expedition you have lately undertaken. Describe the object of your journey, the means of reaching your destination, the incidents of the journey, the place on arrival, the success of your undertaking, and your return home.
- 1914.—Write an essay, covering five or six pages of the answer book, describing a favourite game or sport, relating (if you like) some incident or incidents connected with it and adding a few remarks on the utility of open-air exercise.
- 1915.—Write a letter to a former school-fellow or other friend, describing the course of your life since the time of your leaving school, and including any incidents or scenes of special interest with which you have met.
- 1916.—Write in the form of a letter to a friend, as vivid an account as you can of the ordinary daily life of your college, under the following heads :—
- (a) Your studies.
 - (b) Your games and sports.
 - (c) Any events of special importance that might have happened during the past year in the history of your college.

1917.—Give a description of the celebration of any one of the greater festivals.

1918.—Give a description of the most interesting game you have seen or taken part in as a player.

1919.—Write an essay on one of the following subjects:—
What would you do if you were given Rs. 15,000 to spend in any way you liked?

or

Describe some interesting Railway journey you have undertaken.

1920.—Write an essay on the following subject:—

A rich friend is to take you for a tour extending over eight months. What countries would you arrange to visit? Give reasons for your choice, and describe what you might expect to see and do on this tour.

1921.—Write an essay on the following subject:—

The peculiarities in character and customs of the people in any district with which you are familiar.

1922.—Write an essay on the following subject:—

The most popular indoor and outdoor amusements sought (1) by the educated classes, and (2) by the illiterate people in India.

1923.—Write a descriptive essay on the following subject:
Some popular Indian superstitions.

1924.—Write an essay of not more than FIVE pages of your answer-book on *one* of the following subjects:—

The pleasure of school life

or

Any festival in which you are interested

or

Mountain scenery.

1925. Write an essay on any of the following subjects:—

The debt we owe to Science

or

Life in Modern India as compared with life in the olden days.

1926.—Write an essay, not exceeding six pages of your answer book, on any *one* of the following subjects :—

(a) Mention some characteristic Indian proverbs and quote stories or relate incidents to illustrate the wisdom embodied in them

or

(b) The effects of scientific discovery on popular Indian beliefs

or

(c) The daily life of an ordinary Indian student.

1927.—Write an essay covering from FOUR to SIX pages of your answer book on *one* of the following subjects :—

(a) Plan for yourself a tour for a year describing the way in which you would like to travel, what you would be most anxious to see and to do, and how you would use the knowledge and experience by your travel on your return home

or

(b) The various ways in which man has acquired control over nature.

1928.—Write in the form of a letter to a friend in England of not more than six pages in length, as vivid an account as you can of the striking events that have taken place during recent years in your native town or village, or in India generally.

1929.—Write a piece of composition in English of not more than six pages of your answer book on the following subject:—

The character and achievements of your favourite hero or heroine of history or fiction or mythology.

Essays for C. D. Classes

Subjects for Essays :—

1. The Value of Public Libraries.
2. The Census.
3. In business, honesty is the best policy.
4. Travelling, ancient and modern.
5. A scientific tariff, what is it ?
6. The Trade-Unions and Public.
7. The businessman in politics.
8. The principles of safe investment.
9. The most desirable forms of education preliminary to a business career.
10. The utility of shorthand in the business world.
11. The utility of typewriting in the business world.
12. In business, courtesy and politeness are essential.
13. Rapid means of communication tend to develop the commerce of a country.
14. The Double Metallic system and its effects on India.
15. Western Industrialism in India.
16. Indentured Labour.
17. Business cannot thrive under an alien Government.
18. How to spread commercial education in India.
19. Industrial strikes in India.
20. The effects of import duty on cotton goods.
21. The importance and functions of a Central Bank in each province.
22. The Co-operative movement in India.
23. The necessity of intensive cultivation in India.

24. Chambers of Commerce.
25. The importance and principles of business correspondence.

ILLUSTRATIVE OUTLINES

(a) Vocational Training in India

1. The problem and its importance:—

Importance given to Vocational Training in other countries.

Its absence in India.

Effects of its absence.

2. Why is Vocational Training specially needed in India:—

(a) Learned professions overcrowded.

(b) Economic poverty of India.

(c) India too dependent upon foreign experts and manufacturers.

(d) Capital lying unutilised for want of trained experts.

(e) Present system of education too sedentary and unpractical.

3. Measures taken:—

Government Engineering Colleges.

Commercial Schools and Agricultural Institutes.

Schools established for shoe-making and leather-manufacturing; weaving, carpentry and other handicrafts taught in many Government and private schools.

4. Measures necessary:—

The system must be adapted to Indian environment.

More help and encouragement from the Government.

Closer Co-ordination of school and industrial work.

5. Conclusion:—

No social or political progress possible without industrial progress which in turn depends on vocational training.

(b) The Importance of Advertisement

1. Neither means nor necessity of advertisement in the olden days.

Its recent development due to better means of transport and communication; greater competition.

Great distances separating buyer from seller.

Spread of education.

2. Advertisement rapidly developing into an art.
Success in business dependent on advertisement.
3. Inter-relation of the Press and advertisement.
4. Helps to keep prices low and provides buyers with the necessary information for making their choice.
5. Some drawbacks:—

Possibility of successful deception.

Waste of money.

These unavoidable under the present competitive system.

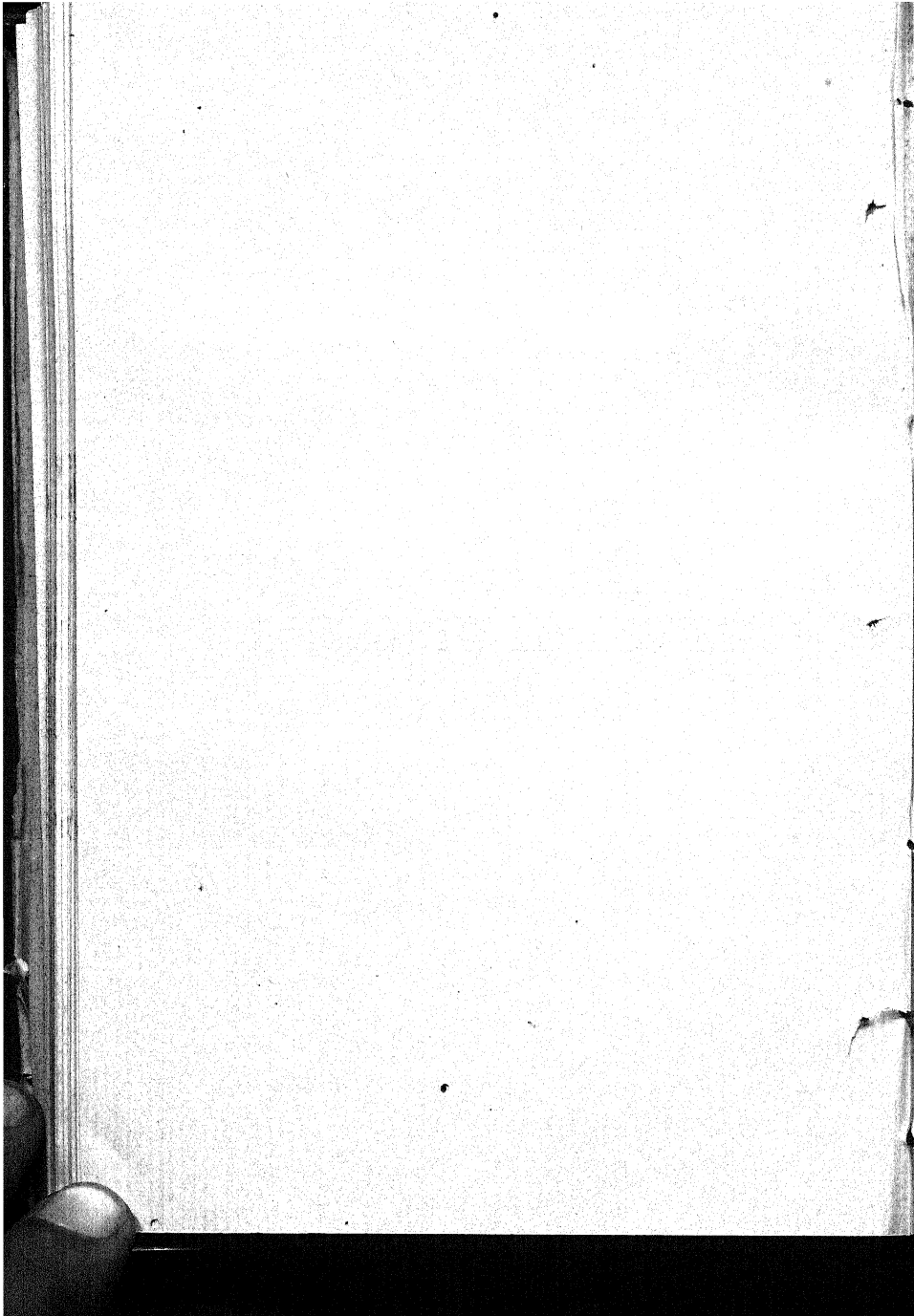
6. Duty of the public, the press and businessmen to keep the art of advertisement from degenerating in to an art of deceit.

Maxim to be followed:—Honesty is the best policy.

(c) The Effects of War on the Commerce of
a Country

1. War affects every sphere of life, especially commerce. Effects vary according to the situation and products of a country.
Only general effects can be considered.
 2. Withdrawal of men from trade and industry for war purposes.
 3. Stoppage of trade with enemy countries.
 4. Shortage of transport and shipping.
 5. Decay of some industries and abnormal development of others.
 6. State interference in commercial matters.
 7. Effects disastrous on the whole.
-

BOOK III
ENGLISH UNSEENS

INTRODUCTION

Unseen passages are always set in the Intermediate examination papers and yet they are invariably reported to be badly done. It is from the standpoint of examinations, therefore, as also from the wider standpoint of general knowledge and efficiency that work at the unseen deserves special attention and guidance. When students are required to give the meaning of a passage in their own language or to paraphrase it, they are asked to exercise their intelligence as well as power of expression. A general habit of carefully and critically studying the meaning of whatever is read is acquired and an easy mastery over the English syntax and vocabulary is gained.

A number of questions are set on the unseen passages. Sometimes students are asked to paraphrase a passage or give in their own words the substance of it and sometimes they are asked to explain it. It is very important to distinguish between the meaning of the different questions so perplexing to students.

When required to paraphrase, students should give a faithful picture of the original in a different garb. The paraphrase should contain neither more nor less than the original. Its essentials are :—

1. The construction of sentences should be altered as much as possible.

2. Though complete change of words is neither desirable nor possible, yet effort should be made to change as many words as possible.

3. Metaphors should be expressed literally or expanded into similes.

4. It is desirable to change forms of narration.

In explaining a passage more license is allowed than in paraphrasing it. Here students are allowed to introduce their own ideas by way of illustration. They have to express the meaning of the original, not from the standpoint of the author but from their own, clearing ambiguity, obscurity or allusions they may find, adding any criticism considered desirable. Explanation thus includes and goes beyond paraphrase. In paraphrase no fresh idea is allowed to be introduced and no idea however insignificant is allowed to be removed ; whereas in explanation fresh ideas may be introduced indicative and illustrative of the author's meaning.

In explaining the parts italicised, it is not enough merely to substitute word for word. Express the meaning in your own language with as much clearness as possible. Words needing explanation may be commented on by adding a note. But the explanation should not suffer from prolixity. Precision should everywhere be the aim. Nor should explanation be confused with commentary which means explaining a passage and criticising it *at length*. Thus commentary at once includes and goes beyond explanation.

To give the substance of the passage is not to paraphrase it. It means giving the main idea of the

passage touching very briefly on the subsidiary ideas leading up to it. It is equivalent to a brief summary of the passage.

General directions.

1. Carefully read the passage a number of times in order to grasp the general idea.
2. Try to find ideas subsidiary to the main theme. This would not be difficult if the general idea is first detected.
3. In explanation as well as paraphrase, express the ideas of the author in a language different from the original. But be sure that your rendering is readable and comprehensible to all those who do not know anything about the original passage.
4. See that your language is not ungrammatical or unidiomatic.

Exercise 1

There is no doubt that Lord Curzon was one of the hardest-working* statesmen this generation has produced. He was also one of the most bitterly disappointed. The chief part of his life's work was undoubtedly his viceroyalty of India, *at an astonishingly* early age*. He was, however, a disappointed man. He had hoped and expected to become Prime Minister but *he was passed over* for Mr. Baldwin*, and another expectation *which never reached fruition* was that he would become a Duke before he died. That expectation would, no doubt, have been fulfilled, had he lived until *the expiration of the present Government's term of office*. His ability* and hard work no one doubted, *but the angle from which he looked at life* made him many bitter enemies.*

—GRAHAM POLE.

Questions

1. Why was Lord Curzon a disappointed man ?
2. Explain the portions italicised.
3. Parse the words marked with asterisks.

Exercise 2

President, Ladies, Gentlemen, and my Friends the Students,—It is of course *in accordance with the right of etiquette of the moment* and the occasion to say how deeply honoured I am by being asked to address you on this auspicious occasion, but, believe me when I say it is not

merely *in fulfilment of a conventional point of etiquette*, but because I feel it with all my heart to be a source of not merely pleasure but honour and privilege to me to be asked to meet you this evening when you are gathered here in your hundreds to celebrate the 14th Anniversary of the institution which, if it has not already, will, I hope, in time, become *the very heart-beat* of the life of this great and increasingly prosperous and progressive city. As I ^{was} listening to the report so clearly written and effectively read by the earnest secretary, I ^{was} looking around on *this ocean of faces representing all generations* that have hitherto contributed to the progress of Guntur and who ^{are} going in future to contribute something better than their old generations could offer *because of their more limited opportunities*.

—MRS. SAROJINI NAIDU.

Questions

1. Report the above speech in indirect narration.
2. Explain the portions italicised.
3. Analyse the last sentence.

Exercise 3

Our conception of education *must have a soul*. It must form a unity. *It must take note of the child as a whole*, of heart as well as mind, will as well as mind and heart. Unless we train the feelings and the choice, our man is not educated. *He is only decked out in certain*

*intellectual tricks that he has learnt to perform.** By these tricks he can earn his bread. He cannot appeal to the heart, or give life. He is not a man at all ; *he is a clever ape.* Learning,* in order to appear clever, or learning, in order to earn a livelihood,—not in order to become* a man, to develop one's own manhood and manliness,—means running* into this danger. Therefore, in every piece of information that is imparted to a child, *we must convey an appeal to the heart.* At every step in the ascent of knowledge, the child's own will must act.

—SISTER NIVEDITA.

Questions

1. What does the author regard as the right way to educate a child ?
2. Explain the portions italicised.
3. Parse the words marked with an asterisk.

Exercise 4

The question of the usage of words is the question of saying* exactly what one means *in terms which will be intelligible to other people.* *The choice of words is the choice of audience.** The reason for using good English is to make oneself clear and agreeable to educated people. There is no argument against slang if the writer wishes to address an audience whose language is the particular brand of slang he uses, and provided, of course, that he wishes to address them as* one of themselves. The same rule applies to *provincialisms and local dialects.* To a very

limited extent each writer *gives currency to the words he uses*; Burns has made a few Scottish phrases known* wherever English is read; but in most matters of language *the individual must bow to the will of the majority* and be content to learn* what they can understand. It is because of this that the study of language, for the man who wishes to write well and give his ideas wide appeal, is long and hard and never-ending. Understood *as the means to an end and not as the end itself* its importance can hardly be over-emphasized.

—AYDELOTTE.

Questions

1. Why does the author regard the study of language as "long and hard and never-ending?"
2. Must the individual always bow to the will of the majority in the choice of language? Give reasons.
3. Explain the portions italicised.
4. Parse the words followed by an asterisk.

Exercise 5

The basis of good manners is self-reliance . . . Those who are not self-possessed obtrude, and pain us. Some men appear to feel* that they *belong to a pariah caste*. They fear to offend, they bend and apologize, and *walk through life with a timid step*. As we sometimes dream that we are in a well-dressed company without any coat, so Godfrey acts ever as if* he *suffered from some mortifying circumstance*. The hero should *find himself at home*, wherever he is; should impart comfort by his own security

and good nature to all beholders. *The hero is suffered to be himself.** A person of strong mind comes to perceive* that for him an immunity is secured so* long as he renders to society that service which is native and proper* to him.

—EMERSON.

Questions

1. Contrast a self-reliant man from one who is lacking in self-reliance.
2. Explain the italicised expressions.
3. Parse the words followed by an asterisk.

Exercise 6

There* are few great personages in history who have been more *exposed to the calumny of enemies and the adulation of friends* than Queen Elizabeth ; and yet there is scarcely any* whose reputation has been more certainly determined by the unanimous consent of posterity. The unusual length of her administration, and the strong features of her character, were able to overcome* all prejudices ; and *obliging her detractors to abate much of their invectives* and her *admirers somewhat of their panegyrics* have at last, in spite of political factions, and what is more, of religious animosities, produced a uniform judgment with regard to her conduct. Her vigour, her constancy, her magnanimity, her penetration, vigilance, and address, are allowed to merit* the highest praises, and appear not to have been surpassed by any person that ever filled a throne : a conduct less rigorous, less imperious, more sincere, more

indulgent to her people, would have been requisite to form a perfect character. By the force of her mind she controlled all her more active and stronger qualities, and *prevented them from running into excess* : her *heroism* was *exempt from temerity*, her active temper from temerity, *her frugality from avarice*, her friendship from partiality, *her* active temper from turbulency and a vain ambition : she guarded not herself with equal care or equal success from lesser infirmities ; the rivalry of beauty, the desire of admiration, the jealousy of love, and the sallies of anger.

HUME.

Questions

1. What has made Queen Elizabeth like by posterity ?
2. Why is there uniform judgment about Elizabeth's character, in spite of her friends and foes ?
3. Explain the words and phrases italicised ?
4. Parse the words marked with asterisks ?

Exercise 7

Of all the amusements which can possibly be imagined for a hard-working man, after his daily toil, or in its intervals, there is nothing like reading* *an entertaining book*, supposing* him to have a taste for it, and supposing him to have the book to read. *It calls for no bodily exertion*, of which he has had enough or too much. It relieves his home of its dullness and sameness, which, in nine cases out of ten, is what *drives him out to the alehouse*, to his own ruin and his family's. It transports him into a livelier and gayer and more diversified and interesting scene, and while

he enjoys himself there, he may forget the evils of the present moment fully as much as if he were ever so drunk, with the great advantage of finding himself the next day with his money in his pocket, or at least *laid out in real necessities* and comforts for himself and his family,—and without a headache. Nay, it accompanies him to his next day's work, and if the book he has been reading* be anything above the very idlest and lightest, gives him something to think of besides the *mere mechanical drudgery* of his every-day occupation,—something he can enjoy while absent,* and look forward with pleasure to return to.

Questions

1. What is the best amusement for a hard-working man and why?
2. Explain the words and phrases italicised.
3. Analyse the sentence, "It relieves his home family's."
4. Parse the words marked with asterisks?

Exercise 8

Ten years ago the civilization of the West was to all appearance orderly, progressive, prosperous and stable. Then came the *tragedy of the Great War*, which revealed the *hollowness of our material prosperity* and *accelerated the process of its hitherto unsuspected decay*. Now after five years' peace, Europe is a *weltering chaos of conflicting aims and interests*, a whirl-pool of selfish desires, of angry passions, of dark suspicions, of jealous fears. Nation is

set against nation, class against class, party against party, creed against creed, cause against cause. *The whole social structure is rocking* as if in an earthquake; and its very foundations seem to be breaking up.

The catastrophe has been sudden and swift, but the preparation for it had gone on for centuries. The civilization of the West is *materialistic to the core*, and the Nemesis that waits on materialism, with its *inverted ideals*, its false *standard of values*, and its open encouragement of greed and self-indulgence. Nemesis that delays in coming till the materialistic civilization is at the zenith of its greatness . . . is *moral decadence*, social disorder and economic disaster.

—HIBBERT JOURNAL.

Questions

1. What is European Civilization as revealed by the Great War?
2. What is responsible for "the rocking of the whole social structure?"
3. Comment on 'Nemesis.'
4. Explain the italicised portions.

Exercise 9

My days among the dead are pass'd ;
 Around me I behold,
 Where'er these casual eyes are cast,
 The mighty minds* of old :
 My never-failing friends are they,
 With whom I converse day by day.

With them I take delight in weal,
 And seek relief in woe ;
 And while I understand and feel*
 How much* to them I owe,
 My cheeks have often been bedew'd
 With tears of thoughtful gratitude.
 My thoughts are with dead ; with them
 I live in long-past years ;
 Their virtues love, their faults condemn,
 Partake their hopes and fears,
 And from their lessons seek and find
 Instruction with a humble mind.

—SOUTHEY.

Questions

1. Paraphrase the last ten lines.
2. What does 'friends' in the poem refer to ?
How are they unfailing ?
3. Parse words marked with an asterisk.

Exercise 10

The first stimulus to an inquiry into the human frame arose, naturally, in medicine. As it was usually practised by the priests in the older civilisations, we may assume that these highest representatives of the education of the time had already acquired a certain amount of *anatomical knowledge* two thousand years before Christ, or even earlier. We do not, however, find more exact observations, founded on the *dissection of mammals*, and applied, by analogy, to the human frame, until we come to the

Greek Scientists of the sixth and fifth centuries before Christ. All these ancient anatomists acquired their knowledge, as a rule, not by the dissection of the human body itself,—which was then sternly forbidden—but by a study of the bodies of the animals which most closely resembled man, especially the apes; they were all, indeed, *comparative anatomists*.

The triumph of Christianity and its mystic theories meant *retrogression to anatomy*, as* it did to all the other sciences. The Popes were resolved* above all things to *detain humanity in ignorance*; they rightly deemed a knowledge of the human organism to be* a dangerous source of enlightenment as to our true nature. During the long period of thirteen centuries the writings of Galen were mostly the only* source of human anatomy, just as the works of Aristotle were for the whole of natural history. It was not until the sixteenth century, when the spiritual tyranny of the *Papacy* was broken by the *Reformation*, and the *geocentric theory*, so intimately connected* with the Papal doctrine, was destroyed by the new *cosmic system of Copernicus*, that the knowledge of the human frame entered upon a new period of progress.

—HAECKEL.

Questions

1. What processes had the knowledge of the human form, to pass through before it entered upon a new period of progress?
2. How were the Popes responsible for giving a set-back to this knowledge?
3. Explain the italicised words and phrases.
4. Parse the words marked with an asterisk.

Exercise 11

Aristotle is inclined to regard forgiveness as a form of weakness, but allied to virtue *in so far as it involves resistance to passion*. The ground of Christian forgiveness is very different. The duty of it follows partly of course from a consideration of the common human nature which the offender shares with the injured ; partly also from a *dispassionate view of the injury inflicted*. In exercising forgiveness we suppress that false self-love or partiality which *magnifies a private injury*. The Christian loves himself not more than he loves his neighbour. He can put himself in the offender's place, and consider what is for his highest good. *He will not allow the sense of injury to interfere with, or override the exercise of good-will even towards enemies*. Certainly, the sense of his own moral frailty, and of his indebtedness to Divine mercy, will restrain the Christian from vindictiveness or harshness in regard to the faults of others ; while the fact of the equality of men in relation to their common Father invests even the anti-social sinner with the dignity of brotherhood.

—R. L. OTTLEY.

Questions

1. What is the Christian conception of forgiveness ? Is it better than the Aristotelian conception ?
2. Explain the italicised expressions.
3. Analyse the last sentence.

Exercise 12

A foolish consistency is the *hobgoblin of little minds*, adored by little statesmen and philosophers and, divines.

With consistency a great soul has simply nothing to do. *He may as well concern himself with his shadow on the wall.* Speak what you think now in *hard words*, and tomorrow speak what tomorrow thinks in hard words again, though it contradicts everything you said to-day,—‘Ah, so you shall be sure to be misunderstood,’—Is it so bad, then, to be misunderstood? Pythagoras was misunderstood, and Socrates, and Jesus, and Luther, and Copernicus, and Galileo, and Newton and every pure and wise spirit that ever took flesh. *To be great is to be misunderstood.*

I suppose no man can violate his nature. *All the sallies of his will are rounded in by the law of his being*, as the inequalities of Andes and Himmaleh are insignificant in the curve of the sphere. Nor does it matter how you gauge and try him. A character is like an acrostic or Alexandrian stanza . . . read it forward, backward, or across, it still spells the same thing . . . We pass for what we are. Character teaches above our wills. Men imagine that they communicate their virtue or vice only by overt actions, and do not see that virtue or vice *emit a breath every moment.*

—EMERSON.

Questions

1. On what grounds can inconsistency be defended?
2. Explain the italicised expressions.
3. Point out and explain the important similes in the above passage.

Exercise 13

Very few parents and teachers amongst us at present have thought much of the pre-eminent necessity and

importance of this training of the heart. What is it then that we trust to, for our children, *in a fashion so blind?** We trust *more or less unconsciously*, to the general action of home, family, religion, and country, of the conscience and the emotions. It is *the immense moral genius of the Indian people* as a whole that has really formed so many fine men out of the students of the past two or three generations. And it is the crucial importance of the element in the environment that makes the foreign educator so undesirable. Our countryman, *however unversed in educational theory*, is likely to be* in harmony with our highest emotional life. *His chance words will touch the keys of spiritual motive*, wheret he best intentioned foreigner, with all his efforts, is liable to fail.* The man who could not deliberately awaken the great formative influences, may do so by accident, if he and we are sufficiently of one world. The chance is very small that a stranger will even dream of the need for doing so. It is almost true that *the worst* of ourselves is a better schoolmaster for us, than the best of another people.*

—SISTER NIVEDITA.

Questions

1. Why is an Indian educator to be preferred to a foreign educator?
2. Explain the portions italicised.
3. Parse the words marked with an asterisk.
4. Analyse the last sentence.

Exercise 14

This cultivation of the mind, the ability to use facts, is not the same thing as *professional knowledge*, although it is of the utmost value to the professional man and may be the result of professional training.* But in its essence professional or useful knowledge means the power to do* skilfully certain useful things. It implies and often involves *a narrowing* of the faculties, a concentration upon one task to the exclusion of other interests and other knowledge*. The liberally-educated man, on the other hand, will view his professional knowledge *in the light of a larger whole*, will see it not as the whole world of knowledge but as only a part, will understand not merely the facts and rules-of-thumb which he uses daily but the underlying* principles which link his occupation with the whole world of science, art, and philosophy. The possession of the power of thought which liberal knowledge implies will give him a wisdom and resource in the practice of his profession and *a pleasure in contemplating* its relations with the whole world of knowledge* unknown to his more narrowly educated associates.

—AYDELOTTE.

Questions

1. What is the difference between professional training and liberal education?
2. Why does professional training involve a narrowing of the faculties?
3. Explain the portions italicised.
4. Parse the words marked with an asterisk.

Exercise 15

Politeness has been defined as benevolence in small things. A true gentleman is recognised by his regard for the rights and feelings of others, even in matters the most trivial. He respects the *individuality* of others, just as he wishes others to respect his own. In society he is quiet, easy, *unobtrusive*, *putting on no airs*, nor hinting by word or manner that he deems himself better, wiser or richer than any one* about him. He is never '*stuck up*,' nor looks down upon others because they have no titles, honours, or social position equal to his own. He never boasts of his achievements or *angles for compliments* by affecting to under-rate what he has done. He prefers to act, rather than to talk; *to be rather than to seem*; and above all things is distinguished by his deep insight and sympathy, his quick perception of, and prompt attention to those little or apparently insignificant things that may cause pleasure or pain to others. In giving his opinions he does not *dogmatise*; listens patiently and respectfully to other men, and if compelled to dissent from their opinions, acknowledges his *fallibility* and asserts his own views in such a manner as to command* the respect of all who hear him. Frankness and cordiality *mark* his intercourse with his fellows, and however* high his station* the humblest man feels instantly at ease in his presence.

Questions

- 1 Explain the parts italicised.
2. Describe in your own words the characteristics of a true gentleman.

3. Explain the definition of politeness given in the above passage.
4. Analyse the sentence beginning with ' In giving his opinions.'
5. Parse the words marked with an asterisk.

Exercise 16

Indian hesitation, however, about a new type of feminine education, has always been due to a *misgiving** as to its *actual aims*, and in this the people have surely been wise. Have the Hindu women of the past been a source of shame to us, that we should hasten to discard their old-time grace and sweetness, their gentleness and piety, their tolerance and child-like depth* of love and pity, *in favour of the first crude product of Western information and social aggressiveness?* On this point India speaks *with no uncertain voice*. "Granted," she says in effect, "that a *more arduous range of mental equipment is now required by women*, it is nevertheless better to fail in the acquisition of this, than to fail* in the more essential demand, made by the old type of training,* on character. An education of the brain *that uprooted humility and took away tenderness*, would be no true education at all. These virtues may find different forms of expression in mediæval and modern civilisations, but they are necessary in both. All education worth having* must first devote itself to the developing and consolidating of character, and *only secondarily concern itself with intellectual accomplishment*."

—SISTER NIVEDITA.

Questions

1. Why do Indians object to the new type of feminine education?
 2. How far do you agree with the author's view?
 3. Explain the portions italicised.
 4. Parse the words marked with an asterisk.
-

Exercise 17

Paradise Lost gives us in poetic form Milton's conception of *the organization of the universe*, and his explanation of *our sinful state*. So extensive has been the influence of the poem, *the majestic pageant which it unfolds has taken such hold* of the imaginations of the English people*, that in the minds of a whole multitude* Milton's account of the events of man's creation and fall is confused with that* of the Bible itself and has become a *part of the traditional ideas of the race*. And yet few people, upon a careful examination, would find the poem satisfactory as* a system of thought. For all the use that the Christian religion has made of it, Milton's system *can hardly be squared with what** is ordinarily considered Christian belief.

—AYDELOTTE.

Questions

1. What do you learn about the 'Paradise Lost' from the above passage?
 2. Explain the portions italicised.
 3. Parse the words marked with an asterisk.
 4. Analyse the second sentence.
-

Exercise 18

The formation of natural history clubs, of town-boys and villagers, to hunt for microscope-specimens on Sundays under the direction of some advanced student, would be to the full as* delightful and desirable in India as* in England. But, obviously, it could only be done by Indians with Indians and for Indians. Read the Life of Charles Kingsley or read even Mrs. Humphrey Ward's pleasant novel Robert Elsmere, and realise *the overflow of the sense of union with people and soil*, the overflow of strength and gladness *that speaks in what may be called this beautiful 'vicarage-life' of England*, so like* the more modern University Settlement ideal. It is to be feared that without similar antecedents to make* them *untrammelled and spontaneous*, efforts like these for our Vivekananda Societies would be at this moment merely *parasitic and imitative*. That the boys should devote themselves heart and soul to the creating of a love of the People is what we need ; but that that* love *should be forced into a premature expression of itself in forms natural only to the foreigner*, would surely be base and misguided.

—SISTER NIVEDITA.

Questions

1. What are the conditions necessary for the success of societies of the type which the author advocates ?
2. Explain the portions italicised.
3. Parse the words marked with an asterisk.
4. Analyse the last sentence.

Exercise 19

Everybody is acquainted either by observation or by personal experience, with *the coercive force of fashion* ; but not everybody is aware *what an instructive and interesting phenomenon it presents*. Consider the case of bonnets. During the same season all persons *belonging, or aspiring to belong to the same "public,"* if they wear bonnets at all, wear bonnets modelled on the same type. Why do they do this ? If we were asking a similar question, not about bonnets, but about steam-engines, the answer would be plain. People tend at the same date to use the same kind of engine for the same kind of purpose because it is the best available. They change their practice when a better one is invented. But, as so used, the words "better" and "best" have no application to modern dress. Neither efficiency nor economy, it will at once be admitted, supplies *the grounds of choice or the motives for variation*.

—BALFOUR.

Questions

1. Find a suitable title for this passage.
2. In what respects do changes in fashion differ from changes in mechanical inventions ?
3. Explain the portions italicised.
4. Analyse the last sentence.

Exercise 20

Victorious men of earth, no more
Proclaim how wide your empires are ;

Though you bind in every shore,
 And your triumphs reach as far
 As night or day,

Yet you, proud monarchs, must obey
 And mingle with forgotten ashes, when
 Death calls ye to the crowd of common men.
 Devouring Famine, Plague, and War,
 Each able to undo mankind,
 Death's servile emissaries are ;
 Nor to these alone confined,

He hath at will
 More quaint and subtle ways to kill ;
 A smile or kiss, as he will use the art,
 Shall have the cunning skill to break a heart.

—J. SHIRLEY.

Questions

1. Write in your own words the meaning of the above lines.
2. 'More quaint and subtle ways to kill.' Can you illustrate these ways ?
3. Analyse the first eight lines.

Exercise 21

The story of Abraham Lincoln, who reached from the *humblest log-cabin* to the highest place in the gift of his countrymen, is extra-ordinary. Dr. Dodge in the very opening chapter of the book makes some contrasts between Abraham Lincoln and William Ewart Gladstone, both born in the same year, 1809. Gladstone, the son of a wealthy Liverpool merchant, *attended the aristocratic Eton and*

Oxford, and entered the British Parliament the same year in which Lincoln began his political career in the State of Illinois. Lincoln's early life may be condensed into a single phrase of Gray's *Elegy* : " The short and simple annals of the poor." Abraham Lincoln was the son of a carpenter, and a farmer illiterate and thriftless. While Gladstone was living in his father's luxurious mansion and studying classics, Lincoln was paying his way as a poor man, or navigating a flat-bottomed boat in the Mississippi. All of Abraham's schooling combined would hardly make up more than a year.

Gladstone, *the true bourgeois*, won fame in his day not only as an orator, a statesman and a practitioner in the arts of Parliament, but also as scholar. With all the advantages that came from birth, wealth and education, he did not, however, succeed in leaving a single piece of writing which has found a place in the world's literature. What of his speeches? Yes, there are a few. But, asks an English critic, " Whoever reads Gladstone's speeches ? " *They leave us cold.* In Mr. Gladstone's case it is quite a demonstrable fact that popularity is not immortality. He is, already, *close to the cinderpath that leads into oblivion.*

—SUDHINDRA BOSE.

Questions

1. Contrast the careers of Abraham Lincoln and Gladstone.
2. How does the line " The short and simple annals of the poor," apply to Abraham Lincoln and not to Gladstone?
3. ' Popularity is not immortality.' Comment upon this in relation to Lincoln and Gladstone.
4. Explain the parts italicised.

Exercise 22

Fortunately, it is now generally admitted that *secondary education in India needs to be radically remodelled* in order to bring it more closely into contact with the *needs and aspirations of the country*. There is a *growing realisation* that since, under the most favourable circumstances, the largest proportion of the population of India cannot hope to pursue its formal education beyond the secondary stage, the structure of secondary education should be well-balanced and complete in itself. Up to the present time, Indian boys who desired to obtain an education worthy of the name, were compelled to* pass from the secondary school to the university, even though their aptitudes and their choice of *future vocation* rendered them unsuited* to a university career.* It was for this state of affairs that the Calcutta University Commission, whose report *represents a landmark in Indian education*, desired to find a remedy. The proposals of the Report* regarding the separation of secondary from university education, the erection of the former *into a self-contained system*, and the confining of each to its proper sphere, are now being carried out in several Indian provinces.

—RUSHBROOK WILLIAMS.

Questions

1. Why does Secondary Education in India need to be radically remodelled ?
2. What remedy has the Calcutta University Commission found to meet the difficulties of Indian students ?

3. Explain the portions italicised.
 4. Analyse the second and the third sentences.
 5. Parse the words marked with an asterisk.
-

Exercise 23

The importation of gold and silver is not the principal, much less the sole benefit which a nation derives from its foreign trade. Between whatever places foreign trade is carried on, they all of them derive two distinct benefits from it. It carries out that *surplus part of the produce of their land and labour* for which there is no demand among them, and brings back in return for it something else* for which there is a demand. *It gives a value to their superfluities*, by exchanging them for something else, which may satisfy a part of their wants, and increase their enjoyments. By means of it, the narrowness of the home market does not hinder *the division of labour* in any particular branch of art or manufacture from being carried to the highest perfection. By opening a more extensive market for whatever part of the produce of their labour may exceed the home consumption, it encourages them to improve* its productive powers, and to augment its annual produce to the utmost, and thereby to increase the real revenue and wealth of the society. These great and important services foreign trade is continually occupied in performing,* to all the different countries between which it is carried on. They all derive great benefit from it, though that in which the merchant resides generally derives the greatest, as he is generally more employed in supplying the wants and

carrying out the superfluities of his own, than* of any other particular country. To import* the gold and silver which may be wanted, into the countries which have no mines, is, no doubt, a part of the business of foreign commerce. It is, however, a most insignificant part of it. A country which carried on foreign trade merely upon this account, *could scarce have occasion to freight a ship in a century.*

—ADAM SMITH.

Questions

1. What are the benefits derived from the foreign trade?
2. Explain the italicised expressions.
3. Parse the words followed by an asterisk.*

Exercise 24

Next day, when we were at dinner, *I could maintain my patience no longer*, and implored the princess to break her bonds, and return with me to the world which was lighted by the sun.

‘What you ask is impossible,’ she answered ; ‘but stay here with me instead, and we can* be happy, and all you will have to do is to betake yourself to the forest every tenth day, when I am expecting my master the genius. He is very jealous, as you know, and will not suffer a man to come* near me.’

‘Princess,’ I replied, ‘I see it is only fear of the genius that makes you act like this. For myself, I dread him so

little that I mean to break his Talisman into pieces. Awful though you think him, *he shall feel the weight of my arm*, and I herewith take a solemn vow *to stamp* out the whole race.*

The princess who realised *the consequences of such audacity*, entreated me not to touch the Talisman. 'If you do, it will be the ruin of both of us,' said she; 'I know genii much better than you.' But the wine I had drunk had confused my brain; I gave one kick to the Talisman, and it fell into a thousand pieces.

Hardly had my foot touched the Talisman when the air became as dark as night, a fearful noise was heard, and the palace shook to its very foundations. *In an instant I was sobered* and understood what I had done. 'Princess, I cried, 'what is happening?'

'Alas!' she exclaimed, forgetting all her own terrors in anxiety for me, 'fly, or you are lost.'

I followed her advice and *dashed up the staircase,** leaving my hatchet behind me. But I was too late.

—ANDREW LANG.

Questions

1. Rewrite the above incident as if the princess were reporting it to a friend of hers.
2. What do you gather from the above, about the situation and antecedents of the princess and her friend?
3. Explain the portions italicised.
4. Parse the words marked with an asterisk.

Exercise 25

A very direct form of intellectual charity is that* of gratuitous teaching, both in classes and by public lecture, open to all comers. *A great deal of light has in this way been spread abroad in cities* but in country villages there is little encouragement to enterprise of this kind, the intelligence of farm labourer being less awakened than that of the corresponding urban population. Let us remember,* however, that one of the very highest and last achievements of the cultivated intellect is the art of conveying to the uncultivated, the untaught, the unprepared, the best and noblest knowledge which they are capable of assimilating. No one who, like the writer of these pages, has lived much in the country, and much amongst a densely ignorant peasantry, will be likely in any plans of enlightenment to *err* far on the side of enthusiastic hopefulness*. The mind of a farm labourer, or that of a small farmer, is almost always sure to be *a remarkably stiff soil, in which few intellectual conception can take root*; yet these few may make the difference between an existence worthy of a man, and one that differs from the existence of a brute in little* beyond the possession of articulate language. We to whom the *rich inheritance of intellectual humanity is so familiar as to have lost much of its freshness*, are liable to underrate the value of thoughts and discoveries which to us have for years seemed commonplace. *It is with our intellectual as with our material wealth*; we do not realize how precious some fragments of it might be to our poorer neighbours. The old clothes that we wear no longer may give comfort and

confidence to a man in naked destitution ; the truths which are so familiar to us that we never think about them, may raise the utterly ignorant to a sense of their human brotherhood.

—HAMERTON.

Questions

1. Give the gist of the above passage in as few words as possible.
2. Explain the italicised expressions.
3. Parse the words followed by an asterisk.

Exercise 26

The problem of originality is the problem of *intellectual sincerity*. Children are more different from one another than* their elders* because they are more sincere. The man who expresses his real thoughts and his real nature need never fear* that he will be like anyone else or find anyone else like him. He may study whatever book he likes, follow and adopt whatever he admires and finds true, seek for ideas wherever he can find them ; in making* them his own he *will give them the imprint of his character* and they will have *the freshness and originality of real growth*. It is only* the men who repress their own ideas and their own natures *in the effort to make themselves more acceptable to others* who lose their originality in the process of losing their souls.

—AYDELOTTE.

Questions

1. What is the best way to develop originality ?
2. Explain the portions italicised.
3. Parse the words marked with an asterisk.

Exercise 27

Under Mount Ratnagira's western shade,
Weary and worn with his long search for Truth,
 Sorrowing, unsatisfied, disconsolate,
 Sat Buddha, knowing* not where he should turn
 To find* the Truth that he had so long sought—
 The Truth that maketh steadfast, strong, and pure,
 The Truth that bringeth peace and blessed rest.
The Schools had failed him ; the philosophies,
Hoary and ancient, had not stilled the cry
Of passion in his heart ; and passion's child,
 Sorrow, was with him still ; the scriptures, creeds,
 Proud pillars of the State, had failed to bear*
The weight of his great woe, crumbling away
 Under temptation, leaving* him the prey
 Still* of desire and pain and clouded mind.
 Mortifications he had tried, and they
 Had left him strengthless, wan, *wanting the Truth ;*
 And now he seemed as one defeated, borne
 Upon the stream of Fate, alone.

—JAMES ALLEN.

Questions

1. What difficulties did Buddha have to face in his search for truth?
 2. Explain the portions italicised.
 3. Parse the words marked with an asterisk.
-

Exercise 28

The Indian workman is predominantly illiterate, and has few leaders from his own class to whom he can turn for guidance. In consequence *Trade Unionism* in India has been largely led by middle-class men,* professional lawyers and others, who have not in all cases distinguished between economic and political considerations. Moreover, with the exception of the unions which have been built up in the larger towns, on the railways, and in some *public utility services*, the majority of Trade Unions still bear *the mark of their origin* as* strike committees. Very often as* soon as* a strike is settled the Union disappears; since it has no regular constitution or definite subscription, no system of auditing or publishing accounts, and no funds for providing help to women and children in time of distress. As* a result, the progress of the Trade Union movement during the last few years has been disappointing. Its existence has been too much bound up with the occurrence and successful conduct of strikes. When the workers possess definite and real grievances; and particularly when there is a *marked gap between nominal wages and the cost of living*, the *inchoate combinations* generally characteristic of

trade unionism in India, are comparatively effective. But when *economic stringency* begins to pass* away, the bond which unites the workers constituting all but the few really well-organised unions in India, tends greatly to weaken. This was particularly the case during the year under review. The Trade Union movement in India made but little progress, and in some places received a *set back*. This is to be ascribed directly to the fact that the number of strikes, and more especially the number of successful strikes, considerably declined. As a result, the interest of *the operatives in the movement* diminished.

—RUSHBROOK WILLIAMS.

Questions

1. Why do Trade Unions fail in India?
2. What is the usual objective of Trade Unions in this country? Show how it affects their permanence.
3. Explain the words and phrases italicised.
4. Parse the words marked with asterisks.

Exercise 29

Curst be the gold and silver which persuade
 Weak men to follow far *fatiguing trade* !
The lily peace outshines the silver store,
 And life is dearer than the golden ore* ;
 Yet money tempts us o'er the desert brown,
 To every distant mart and wealthy town.
 Full* oft we *tempt the land*, and oft the sea ;
 And are we only yet repaid by thee ?

And why was ruin so attractive* made.
 Or why *fond man* so easily betrayed?
 Why heed* we not, whilst mad we haste along,
 The gentle voice of Peace, or Pleasure's song*?
 Or wherefore think the flowery mountain's side,
 The fountain's murmurs, and the valley's pride,
 Why think we these less pleasing to behold
 Than dreary deserts, if they lead to gold?

—COLLINS.

Questions

1. Why should money be cursed?
2. Paraphrase the last six lines.
3. Explain the portions italicised.
4. Parse the words marked with an asterisk.

Exercise 30

'My friend'...began the Captain.

'God bless you, sir,' sobbed Private Richard Doubledick.

'You are *at the crisis of your fate*. Hold your course *unchanged a little longer*, and you know what must happen. I know even better than you can imagine, that, after that has happened, you are lost. No man who could shed those tears could bear those marks.'

'I fully believe it, sir,' in a low, shivering voice said Private Richard Doubledick.

'But a man in any station can do his duty,' said the young Captain, 'and, in doing it, can earn his own respect,

even if his case should be so very unfortunate and so very rare that he can earn no other man's. A common soldier, poor brute though you called him just now, has this advantage in the stormy times we live in, that he always does his duty *before a host of sympathizing witnesses.* Do you doubt that he may so do it *as to be extolled through a whole regiment through a whole army, through a whole country?* Turn *while you may yet retrieve the past and try.'*

'I will ! I ask for only one witness, sir,' cried Richard with a bursting heart.

'I understand you. I will be a watchful and a faithful one.'

—DICKENS.

Questions

1. Give the above dialogue in indirect narration.
2. What do you gather about the character and situation of the Captain and Richard Doubledick from their talk ?
3. Explain the portions italicised.

Exercise 31

I do not wonder that the behaviour of many parties should have made persons of tender and scrupulous virtue *somewhat out of humour with all sorts of connexion in politics.* I admit that people frequently acquire in such confederacies *a narrow, bigotted, and proscriptive spirit ;* that they are apt to sink the idea of the general good in this circumscribed and partial interest. *But where duty renders a critical situation a necessary one,* it is our business to keep free from the

evils attendant upon it ; and to fly from the situation itself. If a fortress is seated in an unwholesome air, an officer of the garrison is obliged to be attentive to his health, but he must not desert his station. Every profession, not excepting the glorious one of a soldier, or the sacred one of a priest, is *liable to its own particular vices* ; which, however, *form no argument against those ways of life* ; nor are the vices themselves inevitable to every individual in those professions. Of such a nature are connexions in politics ; essentially necessary for the full performance of our public duty, *accidentally liable to degenerate into faction*. Commonwealths are made of families, free commonwealths of parties also ; and we may as well affirm that our natural regards and ties of blood tend inevitably to make men bad citizens, as that the bonds of our party weaken those by which we are held to our country.

—BURKE.

Questions

1. Find a suitable title for the above passage.
2. What are the evils to which political parties are liable ? How can they be defended ?
3. Explain the italicised expressions.
4. Analyse the last sentence.

Exercise 32

The close of the nineteenth century offers one of the most remarkable spectacles to the thoughtful observer. All educated people are agreed that it has in many respects

immeasurably outstripped its predecessors, and has achieved tasks that were deemed impracticable* at its commencement. An entirely new character has been given to the whole of our modern civilisation, not only by our *astounding theoretical progress* in sound knowledge of nature but also by the remarkably* *fertile practical application of that knowledge* in technical science, industry, commerce and so forth.* On the other hand, however, we have made little or no progress in moral and social life, in comparison with earlier centuries : at times there has been serious reaction. And from this obvious conflict there have arisen not only *an uneasy sense of dismemberment and falseness*, but even the danger of grave *catastrophes* in the political and social world. It is, then, not merely the right, but the sacred duty, of every right-minded and *humanitarian** thinker to devote himself conscientiously to the settlement of that conflict, and to warding off the dangers in its train. In our conviction this can only be done by a courageous effort to attain* the truth, and by the formation of a clear view of the world—a view that shall be based on truth and *conformity* to reality*.

—HAECKEL.

Questions

1. What are the most remarkable spectacles offered to the thoughtful observer by the close of the nineteenth century ?
2. What remedy does the author suggest for removing the conflict referred to ?
3. Explain the words and phrases italicised ?
4. Parse the words marked with an asterisk.

Exercise 33

When people who are *tolerably fortunate in their outward lot* do not find in life sufficient enjoyment to make it valuable to them, the cause generally is caring for nobody but themselves. To those who have neither public nor private affections, *the excitements of life are much curtailed*, and in any case dwindle in value as the time approaches when all selfish interests must be terminated by death : while those who leave after them objects of personal affection and especially those who have also cultivated *a fellow-feeling with the collective interests of mankind*, retain as lively an interest in life on the eve of death as in the vigour of youth and health. Next to selfishness, the principal cause which makes life unsatisfactory, is *want of mental cultivation*. A cultivated mind—I do not mean that of a philosopher, but any mind to which the fountains of knowledge have been opened, and which has been taught, in any tolerable degree, to exercise its faculties—finds sources of inexhaustible interest in all that surrounds it ; in the objects of nature, the achievements of art, the imaginations of poetry, the incidents of history, the way of mankind past and present, and their prospects in the future. It is possible, indeed, to become indifferent to all this, and that too without having exhausted a thousandth part of it ; but only when one has had from the beginning no moral or human interest in these things, and has sought in them only the gratification of curiosity.

—J. S. MILL.

Questions

1. What does Mill consider to be the chief causes of unhappiness ?
 2. Explain the italicised expressions.
 3. Analyse the last sentence.
-

Exercise 34

If a permanent policy of restriction were to be imposed, as certain sections of the Indian press and public from time to time demand, the *exportable surplus* would no longer remain *as a standby in emergency* ; for if the cultivator were to be deprived of *his export market*, he would cease in time to grow the commodities which he could not profitably sell. Inevitably, he would turn his attention to cotton and to oil seeds, thus reducing the food supplies of the country, and destroying the margin against famine. We may note in passing that the *cultivating interests* have never been in favour of a restriction upon the export of food grains ; and only acquiesce in it for short periods when a serious failure of supply drives the administration to take this step. The demand for permanent restriction comes from the towns, and seems to be connected with the theory that it is the duty under all circumstances of the country districts to provide cheap food for the *urban population*. So long as *economic conditions* do not interfere with the low price of food grains in the town markets, the demand for the imposition of restrictions upon the export trade in food grains is no longer heard. During the year under review,

these conditions obtained ; with the result that the cultivators profited by the export market, and the representatives of urban opinion made no protest.

—RUSHBROOK WILLIAMS.

Questions

1. What do you understand by a policy of restriction ?
2. "The demand for permanent restriction comes from the town." Why ?
3. How does the author show that the policy of restriction defeats its own end ?
4. Is it possible for the towns too to cease clamouring against the restriction ? If so when ?
5. Explain the words and phrases italicised.

Exercise 35

'It is my name,' said the stranger, *in a subdued and uncertain voice.*

'Indeed ? The book used to belong to you ?'

'It belonged to me.' He laughed oddly, *a tremulous little crow of laugh*, at the same time striking his head, *as if to deprecate disbelief.* 'You never heard of the sale of the Christopherson Library ? To be sure, you were too young : it was in 1860. I have often come across books with my ~~name~~ in them on the stalls—often. I had happened to notice this just before you came up, and when I saw you look at it, I was curious to see whether you would buy it. *Pray excuse the freedom I am taking.* Lovers of books... don't you think... ?'

The broken question *was completed by his look*, and when I said that I quite understood and agreed with him he crowed his little laugh.

'Have you a large library?' he inquired, eyeing me wistfully.

'Oh dear, no. Only a few hundred volumes. Too many for one who has no house of his own.'

He smiled good-naturedly, bent his head, and murmured just audibly:

'My catalogue numbered 24,718.'

I was growing curious and interested. Venturing no more direct questions, I asked whether, at the time he spoke of, he lived in London.

'If you have five minutes to spare,' was the timid reply, 'I will show you my house. I mean'...again the little crowing laugh...'the house which was mine.'

Willingly I walked on with him. He led me a short distance up the road skirting Regent's Park, and paused at length before a house *in an imposing terrace*.

'There,' he whispered, 'I used to live. The window to the right of the door...that was my library. Ah.' And he heaved a deep sigh.

—GEORGE GISSING.

Questions

1. What do you gather about "the stranger" and the person relating the incident from their talk?
2. Rewrite the above dialogue changing direct into indirect narration.
3. Explain the portions italicised.

Exercise 36

The student will find that the readiest key to the understanding of the works of all the poets we are here studying—and for that matter all that he may study in any literature—is to look at each of them as trying to show in his poetry *his idea of the meaning of the life and the nature of this strange animal, man.* For Wordsworth's nature was above all interesting *for its revelation to man of the depths of his own mind,* and of the relation of human life and thought to the force which he believed pervaded all the universe and was *the fountainhead of all thought*—an essence of which the beauty of nature *was only a token.* For Pope the petty ways of men in social life, which he studied with such interest and described *with such flashing wit,* were after all *an index to the essential littleness and frailty of human nature* which is the central idea of his notion of the universe. He saw more clearly the limitations of human nature than its possibilities and drew from this *his commonsense gospel of the duty of content.*

—AYDELOTTE.

Questions

1. What is the best way to understand a poet's work?
2. Contrast Wordsworth's outlook on life with that of Pope
3. Explain the portions italicised.
4. Analyse the second sentence.

Exercise 37

When some missionaries bring their truth to a strange land, unless they bring it *in the form of homage,* it is not

accepted and should not be. The giver must have the feeling of respect towards him to whom he offers the best that he has. This giving* should never be in the spirit of a donor, who has come in touch with some indigent beggar. I feel certain that in those ancient days, the messengers of truth did not come with the modern missionary spirit, with *the consciousness of sectarian superiority*. They came humbly, because bearers of truth should be humble concerning* the truth which is *immensely greater than themselves*.

Missionaries from all parts of the world still come to-day, but they rarely have any respect for the people among whom they travel. They often malign them and exaggerate their defects, or what they imagine to be defects.* When they come *in this spirit of superciliousness*, they can never understand, truly, the people whom they desire to help. Their task should be to realise the greatness of the human soul and to find* the presence of the spirit of man in the innermost shrine of the country which they choose for their mission. Their message should be offered in a spirit of sacrifice and service and not *in the unctuous manner of doing one's duty*.

—RABINDRANATH TAGORE.

Questions

1. Contrast the spirit and purpose of the ancient missionaries with those of the modern ones.
2. What should be the ideal of a missionary?
3. Explain the portions italicised.
4. Parse the words followed by an asterisk.

Exercise 38

How much we forgive to those who yield us* the rare spectacle of heroic manners! We will pardon them the want* of books, of arts, and even of the gentler virtues. *How tenaciously we remember them!* Here is a lesson which I brought along with me in boyhood from the Latin School, and which ranks with the best of Roman anecdotes. Marcus Scaurus was accused by Quintus Varius Hispanus, that he had excited the Allies to take* arms against the Republic. But he, full of firmness and gravity, defended himself in this manner: "Quintus Varius Hispanus alleges that Marcus Scaurus, President of the Senate, excited the allies to arms: Marcus Scaurus, President of the Senate, denies it. There is no witness. Which do you believe, Romans? . . ." When he had said these words, *he was absolved by the assembly of the people.*

I have seen manners that *make a similar impression with personal beauty*; that give the like exhilaration, and refine us like that; and, memorable experiences, they are certainly better than beauty, and *make that superfluous and ugly*. But they must be marked by fine perception, the acquaintance with real beauty. They must always show self-control: you shall not be facile, apologetic, or leaky, *but king over your word*; and every gesture and action shall *indicate power at rest*. Then they must be inspired by the good heart. There is no beautifier of complexion, or form, or behaviour, like the wish to scatter joy and not pain around us. 'Tis good to give a stranger a meal, or a night's lodging. 'Tis better to be hospitable to his good meaning

and thought, and give courage to a companion. We must be as* courteous to a man as* we are to a picture which we are willing to give the advantage of a good light. Special precepts are not to be thought of : the talent of well-doing contains them all.

—EMERSON.

Questions

1. What is Emerson's idea of "heroic manners" ?
2. Why was Marcus Scaurus absolved by the assembly of the people ?
3. Explain the italicised expressions.
4. Parse the words followed by an asterisk.

Exercise 39

The unwise say, " Our sufferings are unjust,
Our pains and woes rise from the scattered dust
Of sinful ancestors ; we are not free ;
Our fathers robbed us of our liberty
By what they did ; *and we are weak and frail*
Because they erred ; they fell, and we must fail.

" Our drunkenness comes from their love of wine ;
Our lusts their revels made ; and we divine
Our manifold diseases by the ways
In which they walked ; and as they trod the maze
Made by their feet, so we must likewise tread,
For we are bound and driven by the dead."

Thy sins are thine, O man ! and from thy deeds
Thy life, with all its weal and woe, proceeds ;

By self, and not by others, thou art bound ;
 In thine own will and heart the root is found
 Of all thy lack of peace ; ope thou thine eyes.
Leave the dead past, and look within ; be wise.

—JAMES ALLEN.

Questions

1. Express in your own words the sense of what the unwise say. How far do you agree with them ?
2. Paraphrase the last stanza.
3. Explain the portions italicised.
4. Analyse the second stanza.

Exercise 40

I do not wish to *overstate the case against examinations*. I dislike them so heartily that I am always in danger of doing so—a danger I endeavour to guard myself against.* I admit them to be necessities, but though they are necessary, they are in my opinion necessary evils—evils which, by no possibility, by no skill on the part of examiners, by no dexterity on the part of those responsible for University organisation, can be wholly removed. The man whose whole reading* or whole University life is directed towards reading for an examination, is in theological language, under the law, and not under grace. That an examination may be *a good test of intellectual eminence* I cannot deny, when I remember the number of men who in after-life have been in the very first rank of scientific and philosophical investigators, or in the very front rank of men of letters, and who

have also distinguished themselves in examinations. But while they were reading for examinations I maintain that their minds were in a thoroughly unnatural and artificial condition. They are occupied in considering not what is the road to truth, not what is the best method of advancing the special study in which they are engaged, not even how they may best educate their own faculties *so as in their turn to advance* the torch of knowledge* and increase the science of the world. Not at all. They are occupied in amassing a large amount no doubt of accurate knowledge on an immense variety of subjects, keeping* it altogether in their head at the same time, ready for immediate use—the *last thing a practical man ever does* if he can avoid it. The wise man puts out of his head that which is not necessary for his immediate purpose.

—BALFOUR.

Questions

1. Why does Balfour regard examinations as necessary evils?
2. Explain the portions italicised.
3. Parse the words followed by an asterisk.
4. Analyse the last sentence.

Exercise 41

Mix brains, then, with your business, if you would succeed, as Opie, the painter, did with his colours. Throw open the windows of your mind to ideas and keep, at least, *abreast of the times*,—if possible *ahead* of them*. Nothing is more fatal to self-advancement than a stupid conser-

vatism or servile imitation. In these days of intense competition, if you achieve a high success you must think for yourself* and, above all, cultivate *pliability* and versatility. The days when* a man could get rich by *plodding on*, without enterprise and without taxing his brains, have gone by. Mere economy and industry are not enough ; there must be intelligence and original thought. *Quick-witted Jacks always get ahead* of the slow-witted giants. Whatever your calling,* inventiveness, adaptability, promptness of decision, must direct and utilise your source ; and if you cannot find markets, you *must make them*. In business you need* not know many books, but you must know your trade and men ; you may be slow at logic, but you must dart at a chance like a robin at a worm. You may stick to your *groove in politics* and religion ; but in your business you must *switch into new tricks*, and shape yourself to exigency. We emphasise this matter, because in no country is the *red-tapist* so *out of place* as here. Every calling is filled with both, clever subtle-witted men, fertile in expedients and devices, who are perpetually inventing new ways of buying cheaply, underselling or *attracting custom* ; and the man who sticks doggedly to the old-fashioned methods, who runs in a *perpetual rut*—will find himself outstripped in the race of life, if he is not *stranded on sands of popular indifference*. Keep, then, your eyes open and your *wits about you*, and you may distance all competitors ; but ignore all new methods, and you will find yourself like ‘ a lugger contending with an ocean racer.’

Questions

1. What according to the writer are the requisites of a high success ?
2. Explain the parts italicised.
3. Point out the figures of speech in the following :—
 - (1) The red-tapist. (2) Attracting custom.
 - (3) Stranded on the sands of popular indifference.
 - (4) A lugger contending with an ocean racer.
4. Analyse the sentence beginning with " Every calling . . . "
5. Parse the words marked with an asterisk.

Exercise 42

The coconut tree is a palm, and has nothing to do with cocoa of the breakfast table. That word is a *perversion* of 'cacao' and came to us from Mexico : the other is the Portuguese word 'coco,' which means a nut. It was what* Vasco da Gama called the thing when he first saw it, and the word, with our English translation added, has *stuck to it*. The tree is, I need* scarcely say, a palm, one of many kinds that flourish in India. But none of them can be ranked with it. The rough date palm makes dense groves on sandy plains, but* brings no fruit to perfection, *pinning for something which only Arabia can supply* ; the strong but unprofitable 'brab,' or fan palm, rises on rocky hills, the beautiful fish-tailed palm in forests solitarily, while the 'areca' rears its tall, smooth stem and delicate head in gardens and supplies millions with a solace more indispensable than tobacco or tea. But the coconut loves a sandy soil and the salt breath of the sea and the company of its own kind. The others grow erect as a mast, but

the gentle coconuts *lean on the wind* and mingle the waving of their sisterly arms, casting a grateful shade on the humble folk who live under their* blessing.

There is no production of Nature that I know of less negotiable than a coconut as* the tree presents it. The man who first showed the way into it deserved a place in mythology with Prometheus, Jason and other *heroes of the dawn*.

—B.A., 1916.

Questions

1. In a few brief sentences contrast the different kinds of palms mentioned in this passage.
2. Give in your own words the meaning of the expressions in italics.
3. 'There is no production of Nature that I know of less negotiable than a coconut as the tree presents it. The man who first showed the way into it deserved a place in mythology.' Explain in four or five lines what is meant by the above sentences.
4. Parse fully the words followed by an asterisk.

Exercise 43

The benevolent regards and purposes of men in masses seldom can be supposed to extend beyond their own generation. *They may look to posterity as an audience*, may hope for its attention, and labour for its praise; they may trust to its recognition of unacknowledged merit, and demand its justice for contemporary wrong. But all this is mere selfishness, and does not involve the slightest regard to, or consideration of, the interest of those by *whose numbers we would fain swell the circle of our flatterers*,

and by whose authority we would gladly support our presently disputed claims. The idea of self-denial for the sake of posterity, of practising present economy for the sake of debtors yet unborn, of planting forests that our descendants may live under their shade, or of raising cities for future nation to inhabit, never, I suppose, efficiently takes place among *publicly recognized* motives of exertion. Yet these are not the less our duties; nor is our part fitly sustained upon the earth, unless the range of our intended and deliberate usefulness include, *not only the companions but the successors, of our pilgrimage*. God has lent us the earth for our life; *it is a great entail*. It belongs as much to those who are to come after us and whose names are already written in the book of creation, as to us, and we have no right, by anything that we do or neglect, to involve them in unnecessary penalties, or to deprive them of benefits which it was in our power to bequeath. And this the more, because it is one of the appointed conditions of the labour of men that, *in proportion to the time between the seed-sowing and the harvest, is the fullness of the fruits*; and that generally, therefore, the farther off we place our aim, and the less we desire to be ourselves the witnesses of what we have laboured for, the more wide and rich will be the measure of our success. Men cannot benefit those that are with them as they can benefit those who come after them; *and of all the pulpits from which human voice is ever sent forth, there is none from which it reaches so far as from the grave*.

—RUSKIN.

Questions

1. Summarise the above passage and find a suitable title for it.
2. In what sense is it right to say that "men cannot benefit those that are with them as they can benefit those who come after them?"
3. Explain the portions italicised.

Exercise 44

It is particularly in politics that the *dominion of age* is most perilous. In the *shrinkage of sympathy* which normally comes with old age there is a fatal defect. You may best test it by the attitude towards ideals; those who have no *personal future* in this world are apt to *crab ideals*. It is partly feebleness of grasp. A certain Rabbin upon the text, 'Your young men shall see visions, your old men shall dream dreams' inferreth that young men are nearer to God than old, because vision is clearer revelation than a dream? It is also partly an unconscious envy of the young. For* as the same writer remarks—'Deformed persons and eunuchs and old men and bastards are envious; for he that cannot possibly *mend his own case* will do all* that he can to impair another's. If it be observed that we have here *entered an unfair indictment of old age*, laying* stress upon its defects rather than its virtues, we would admit that this is the case. For our object is to insist upon the urgent need for labour in any field of human affairs, *for the larger representation of youth*, so as to *offset the damage done** to the balance of power by the killing of the young and the consequent excessive

concentration of all power in the hands of the old, at a time when the tasks before every human society demand for their performance the vision, the courage and the *creative gifts* that are the prerogatives of youth.

—THE NATION.

Questions

1. Reproduce briefly in your own words the remarks of the writer on youth.
2. Explain in your own words the parts italicised.
3. Parse the words marked with an asterisk.
4. Analyse the sentence beginning with, 'For our object is to insist upon...'

Exercise 45

It is true of course that the influence of "the environment" in moulding, developing, and stimulating genius *within the limits of its original capacity* is very great, and may seem, especially in *the humbler walks of artistic production*, to be all-powerful. But innate and original genius is not the creation of any age. It *is a biological accident, the incalculable product of two sets of ancestral tendencies*; and what the age does to these biological accidents is not to create them, but to choose from them, to encourage those which are in harmony with its spirit, to crush out and to sterilise the rest. Its action is analogous to that which a plot of ground exercises on the seeds which fall upon it. Some thrive, some languish, some die; and the resulting vegetation is sharply characterised, not because few kinds of seeds have there sown themselves, but because few kinds have been allowed to grow up.

Without pushing the parallel too far, it may yet serve to illustrate the truth that, as a stained window *derives its character and significance* from the absorption of a large portion of rays which endeavour to pass through it, so an age is what it is, not only by reason of what it fosters, but as much, perhaps, by reason of what it destroys.

—BALFOUR.

Questions

1. How does environment affect genius ?
2. Explain the portions italicised.
3. Analyse the last sentence.

Exercise 46

But, granting that we had both the will and the sense to choose our friends well, how few of us have the power ! or, at least, how limited, for most, is the sphere of choice ! Nearly all our associations are *determined by chance, or necessity* ; and restricted within a narrow circle. *We cannot know whom we would* ; and those whom we know we cannot have at our side when we most need them. All the higher circles of human intelligence are, to those beneath, *only momentarily and partially open*. We may, by good fortune, obtain a glimpse of a great poet, and hear the sound of his voice ; or put a question to a man of science, and be answered good-humouredly. We may, intrude ten minutes' talk on a cabinet minister, answered probably with *words worse than silence*, being deceptive ; or snatch, once or twice in our lives, the privilege of throwing a bouquet in the path of a princess, or arresting, the kind glance of a

queen. And yet these momentary chances we covet ; and spend our years, and passions, and powers in pursuit of little more than these ; while, meantime, there is a society continually open to us, of people who will talk to us as long as we like, whatever our rank or occupation,—talk to us in the best words they can choose, and with thanks if we listen to them. And this society, because it is so numerous and so gentle,—and can be kept waiting round us all day long, *not to grant audience, but to gain it* ; —kings and statesmen lingering patiently in those plainly furnished and narrow ante-rooms, our bookcase shelves,—we make no account of that company,—perhaps never listen to a word they would say, all day long !

—RUSKIN.

Questions

1. How does the author seek to prove the value of books ? Can the study of books be regarded as a complete substitute for association with living men ?
2. Explain the italicised expressions.
3. Analyse the last sentence.

Exercise 47

This is the age of advertisement. It is true that since the earliest times, there have been in existence certain *crude forms of publicity*, but the present age represents *The zenith of the art*. For it is an art, requiring *the guile of the serpent* combined with the *simplicity of the turtle dove*, the blare of trumpets with the whispering of elfin pipes. Your modern advertiser, if he is to achieve the greatest measure

of success, must be versed in the *arts of finesse, of ingenuity, and of subtlety*. He must know what is the most impressionable spot in the public consciousness, where is the *Achilles heel in its indifference*. In these days of an *orgy of advertisement*—not excluding self-advertisement, which is an art completely engrossing the minds of many otherwise estimable persons—it is necessary to attract and *focus the already surfeited attention of the world*, and this can only be done by originality of treatment. Wherever two or more persons are gathered together, it is an axiom that one of them will be engaged in singing the praises of some one or something or else in decrying the same subjects. This latter is an indirect form of advertisement, which has *ceased to have much vogue* nowadays. But while it is no longer necessary for *the hawking of one's wares first to sling as much mud* as possible at an opponent's wares, it is still the primary object of advertising to impress upon the subject the essential supremacy and unique advantages of one's own commodities. This object must be attained in *the minimum of time with the maximum of conviction*. In America, that land of persuasive salesmanship, they have a saying that an advertiser has two seconds in which to attract the public notice, and three seconds in which to hold it. If he cannot do this his methods are antiquated.

—PIONEER.

Questions

1. Explain the portions italicised.
2. What are the essentials of modern advertisement?

INTERMEDIATE EXAMINATION PAPERS

1915

1. The *plantation* of Ireland with English settlers was part of a large scheme of colonization and *expansion*, which began to *fill the imaginations* of Elizabethan statesmen and *seamen* towards the close of the sixteenth century. Down to the time of the Spanish Armada, Spain and Portugal, the discoverers of the new lands and the hitherto unknown seas, *had jealously kept their new possessions to themselves*. When in 1588 *the combined Spanish and Portuguese power was broken*, the sailors of England, France, Holland, Sweden, and other lands *found the Old World of the East and the New World of the West alike open to them*. Even before 1588, however, English seamen had ventured to trespass. Cabot from Bristol, so early as 1497, crossed to the American coast. John Hawkins in 1562 tried to develop trade with the Spanish West India ; but the Spaniards stopped him. Then Drake, his nephew, *took to piracy* and did incalculable damage to Spanish fleets and coast settlements ; on one of his piratical excursions he reached the Pacific and sailed round the world. Sir Humphrey Gilbert made an attempt to colonize Newfoundland ; Sir Walter Raleigh led a band of settlers to Virginia ; but neither expedition was successful. Finally, in 1600, the East India Company was formed, and, having obtained a *charter* from Elizabeth, sought to open up direct trade with the East. It was a time

of marvellous activity and adventure. Well has a poet sung of '*the spacious days* of great Elizabeth.'

(a) 'Even before 1588, however, English seamen had ventured to *trespass*.'

(b) Explain the italicised parts of the above passages.

2. Explain the meaning of the following phrases, illustrating their use by short sentences :—

(a) To make up to.

(b) To be haunted by.

(c) To precipitate.

(d) To accede to.

(e) By virtue of.

1916

1. England was struggling once more for *the command of the seas* and the right to trade, as she had fought against Spain in the days of Elizabeth. Desperate was the fighting on both sides, for both knew that *an empire was at stake*. Holland suffered much from attacks upon the merchant-ships. Her herring-fleet was captured in the first year of the war, *her ports were blockaded*, and ships laden with merchandise were seized in every harbour. Jamaica, an island in the West Indies, was taken and *became an important centre of English Commerce in the Atlantic*. But Holland was only seeking time to recruit : she had *suffered reverses*, she was not yet vanquished. Meanwhile the East India Company had succeeded in India : *the Dutch were no longer to be feared*.

Give the meaning of the parts italicised in the above passage.

2. In his own pavilion Rustum sought his brother's side and spent the night in prayer and meditation and sweet refreshing sleep. He gave instructions to his brother : ' Prepare my warriors before sunrise, and if, when I meet again the valiant Tartar, I *issue** *forth** the *victor*,* lead them to share the glory. But if, on the other hand, this stripling overcomes, take my brave troops off the field to Zabul, and do not think of restraining the advance of the Tartars. Comfort the venerable Zal, and gently tell the sad news to dear Rudabeh, my mother ; soothe her with your tenderest care. Say *it** is the will of Heaven that the brave, the old and young, must die.'

(a) Give briefly in your words the substance of the above passage.

(b) Put into indirect speech the instructions given by Rustum to his brother.

(c) Parse the words marked with an asterisk in the above passage.

1917

1. *Engage the enemy more closely.*

Admiral Beatty, bravest of the brave as he is, is the coolest and most calculating of strategists. He knew that his duty was to "engage the enemy more closely" *not merely because it is the glorious tradition of the fleet but because it was the right thing to do at the particular*

junction. He knew too that his ships were built to fight and destroy the enemy whenever the chance arose, and *not to be preserved in a glass case*. He knew that *commander's duty is not to save his ship but to risk it*. His squadron was no talent to be laid up in a napkin, but something to be put into the Bank of Battle to earn its profit. When he found the enemy's *he did not merely bark at their heels* and ask for help. He did not add up the number of vessels or the number of guns, or work out formal calculations as to the proportions of armour. He had the band of brothers under his command *flew in their hearts, if not at their masts' heads, the old signal*, 'England expects every man to do his duty.' As long as he had a deck under him and a gun to fire, he knew that it was his duty to hold the enemy.

(a) State briefly in your own words, and without paraphrasing the whole passage, the grounds on which the writer defends Admiral Beatty from the charge of unjustifiably risking his small squadron against the whole German fleet.

(b) Explain as clearly as you can in reference to the context the portions in italics.

1918

1. Summarise in simple English, in your own words, the meaning of the following passage :—

Columbus was fully sensible of his perilous situation. He had observed with great uneasiness the fatal operation of ignorance and of fear in producing disaffection among

his crew, and saw that it was now ready to burst out into open mutiny. He retained, however, perfect presence of mind. He affected to seem ignorant of their machinations. Notwithstanding the agitation and solicitude of his own mind he appeared with a cheerful countenance, like a man satisfied with the progress he had made, and confident of success. Sometimes he endeavoured to work upon the ambition or avarice of his men by magnificent descriptions of the fame and wealth which they were about to acquire. On other occasions he assumed a tone of authority, and threatened them with vengeance from their sovereign, if, by their dastardly behaviour, they should defeat this noble effort to exalt the Spanish name above that of every other nation.

2. Observing that, though their jaws were so terrible, yet the animals being *mighty* slow in working themselves *round*, he had nothing to do but *place* himself exactly opposite to their middle and as close to them as possible, he despatched them with his hatchet at *will*.

(a) Give a clause analysis of the above passage.

(b) Parse the words printed in italics.

1919

1. (a) Give, very briefly, the meaning of the following passage in your own words :—

“There is one boon which would be eagerly welcomed, and that is an easy and effective safeguard against the ravages of plague. The sanitary authorities are indeed *well*

on the track of this disease, and they have now reached a point where prediction is possible ; they have told us, for instance, that India is probably *in for a bad season*, and that if the last month has been damp in the northern provinces, we must be prepared for *heavy mortality* in the spring. It is something to be forewarned, but there is *still a long way to go* before the disease brought under effective control, and the people must learn to help themselves, if *the lessons of science are to be turned to good account*.

(b) Explain the passages in the above which are printed in italics.

2. Give a clause analysis of the following sentence and parse the words in italics :—

“ *What seems most* extraordinary in the battle, is that the event *should have been for a moment doubtful*.”

3. Convert the following into Indirect Speech :—

[N.B.—The person addressed is a woman.]

“ I hope you won't mind,” he went on, a little taken aback. “ You ought not. I have turned it all over, and upon my soul there's nothing in it. We should never be one whit nearer than we are just now, and, if I am a wise man, nothing like so happy.”

1920

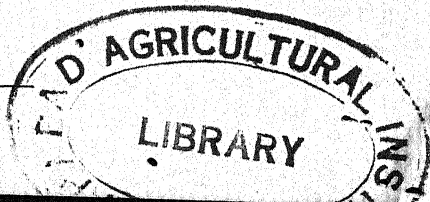
1. Give in your own words the meaning of the phrases italicised in the following passage :—

When you look along *the gallery of the world's great generals*, those who seem *to have bent the destiny of peoples*,

you may sometimes reflect that in appearance they have *one common characteristic*: they are cold, hard, stern. You may call it strength, if you please, but it is not quite that, or not that alone. A strong man may be of *kindly mien*; a *gentleness repressed may peep for a moment from behind the mask*. In the look of many of these men *there is a suggestion of remorselessness*. How could it be otherwise? There can be nothing surprising that men whose business, after all, is bloody destruction, men who are paid to fight and kill, should have a heartless glance, *the facial mark of militarism*.

2. Give as briefly as you can in your own words the meaning of the following passage:—

The British Empire is a trust, a trust to be administered in the interests of the subjects primarily, and secondarily in the interests of the whole civilised world. That this is not the assertion of a boast or of an unrealised ideal but of a fact, and a practice is sufficiently demonstrated by two unquestionable facts, which cannot be too often repeated. The first is the fact that the units of this Empire are not only free from all tribute in money or man, but are not even required to make any contribution to the upkeep of the fleet upon which the safety of all depends. The second is the fact that every port and every market in the vast Empire, so far as they are under the control of the central government, are thrown open as freely to the citizens of all other States as to its own.

1921

1. Give in your own words the meaning of the phrases italicised in the following passage :—

The most unhappy of all men is the man that cannot tell what he is going to do, that *he has got no work cut out for him in the world*, and does not go into it. For work is the *grand cure for all the maladies and miseries* that ever beset mankind—honest work, which you intend getting done. *If you are in a start*, a very good indication as to choice—perhaps the best you could get—is a book you have a great curiosity about. You are then in the readiest and best of all possible condition to improve by that book; *it is analogous to what doctors tell us about the physical health and appetites of the patient*. You must learn to distinguish between false appetite and real. *There is such a thing as false appetite*, which will lead a man into vagaries with regard to diet ; will tempt him to eat spicy things which he should not eat at all, and would not but that they are tasteful and for the moment in baseness of mind. A man ought to inquire and find out what he really and truly has an appetite for—*what suits his constitution* ; and that doctors tell him is the very thing he ought to have in general. And so with books.

2. State carefully what the author says in the above passage about books. What kind of books would be merely tasteful in your opinion, and why ?

1922

1. We have to be on our guard against small troubles which *by encouraging* we are apt to magnify into great ones. Indeed, *the chief source of worry* in the world is not real but imaginary evils—small vexations and *trivial afflictions*. In the presence of a great sorrow all petty troubles disappear; but we are too ready *to take some cherished misery to our bosom and to put it there*. Very often *it is the child of our fancy*; and forgetful of the many means of happiness which lie within our reach we *indulge this spoilt child of ours* until it masters us. *We shut the door against cheerfulness* and surround ourselves with gloom. The habit *gives a colouring* to our life. We grow *querulous, moody*, and unsympathetic. Our conversation becomes full of regrets. We are harsh in our judgment of others. We are unsociable and think everybody else is so. *We make our breast a store house of pain*, which we inflict upon ourselves as well as upon others.

(a) Give, *briefly*, in your own words the substance of what is said above about small troubles and their effect on character.

(b) Explain clearly the expressions in italics.

1923

1. How sickness enlarges the dimensions of a man's selfishness!

The invalid is *his own exclusive object*. Supreme Selfishness *is inculcated upon him* as his only duty. He has

nothing to think of but how to get well. What happens out of doors or within them, *provided he does not hear the jarring of them*, affects him not.

A little while ago he was greatly concerned in the results of a law-suit, which was to be *the making or marring* of his dearest friend. He was to be seen *trudging about on his friend's errand, jogging this witness, refreshing that solicitor*. The case was to come off yesterday. He is absolutely as indifferent to the decision, *as if it were a question to be decided in Pekin*. Perhaps from some whispering going on within the house he picks up enough to make him understand that *things went cross-grained in the Court* yesterday and that his friend is ruined. But the word 'friend' and the word 'ruin' disturb him no more than *so much jargon*. He must think of nothing but how to get better. *He is wrapped in the callous hide of suffering. He keeps his sympathy under trusty lock and key, for his own use*. He lies pitying himself, moaning to himself; *he yearns over himself* to think what he suffers. He is for ever plotting how to do some good to himself, *studying little stratagems and artificial alleviations*.

(a) From the above passage describe in your own words the demoralising effects of illness.

(b) Explain clearly the expressions in italics.

1924

In Scotland where the clan spirit survives, it is the mark of the Scot of all classes that he stands in an attitude

towards the past unthinkable to Englishmen, and cherishes the memory of his forbears, good or bad ; *and there burns alive in him a sense of identity with the dead even to the twentieth generation.* No more characteristic instance could be found than in the family of Kirstie Elliot. They were all eager to pour forth the particulars of their genealogical tree, embellished with every detail that memory handed down ; and behold ! *from every branch of that tree there dangled a halter.* One ancestor after another might be seen *appearing a moment out of the rain and hill mist* upon his hazardous and furtive business, speeding home with a paltry booty of lame horses and *lean kine*, or dealing death in *some moorland feud.* One after another closed his obscure adventures in mid-air, triced up to the royal gibbet or the Baron's dule-tree. But the Elliots had one boast which must appear legitimate. The males were born outlaws and deadly brawlers, though ever true to chief and clan ; and according to the same tradition, the females were all chaste and faithful. The power of ancestry on the character is not limited to the inheritance of cells, and my grandson (if he is Scottish) will feel *a quickening emulation of his ancestors' deeds.* And the women of the Elliots, passionate and reckless, who in the shine of the peat fire told these tales, had cherished through life *a wild integrity of virtue.*

(a) From the preceding passage, show, *in two sentences*, how the clan spirit has influenced the Scottish Borderers for evil and for good.

(b) Explain clearly the expressions in italics.

1925

1. And now that the war is over, what is the outcome of all these efforts as far as* India is concerned? Has India as* a whole benefited in coming through such a trying and searching ordeal? India as a whole has undoubtedly benefited in various ways both directly and indirectly. Directly indeed she has earned the well-deserved gratitude of the Empire, and has staked her claim in no doubtful way of being* considered an integral and more or less independent portion thereof. Indirectly India has been welded together and solidified into one mighty nation. Her sons have fought the good fight and have won. The lessons learned during the Great War will never be forgotten, but on the contrary will be handed down and bear continuous fruit from generation to generation. These lessons were truth, justice, self-sacrifice, discipline, method, organisation, and last but not least, sympathy, a sympathy which makes for universal brotherhood, and which in time to come may eventually evolve "A parliament of man, a federation of the world."

(a) Give in not more than six lines of your answer-book the meaning of the above passage.

(b) Parse the words marked with the asterisk.

(c) Analyse the last sentence.

2. "It is perfectly possible for a man, not a *professed student* and who only gives to reading the leisure hours of a business life, to acquire such a general knowledge of the laws of nature and the facts of history that *every great advance made in either department shall be to him*

both intelligible and interesting : and he may besides have among his familiar friends many a departed worthy whose memory is embalmed in the pages of memoir or biography. All this is ours for the asking. All this we shall ask for if only it be our happy fortune to love for its own sake the beauty and the knowledge to be gathered from books. And if this be our fortune, the world may be kind or unkind, it may seem to us to be *hastening on the wings of enlightenment and progress to an imminent millennium*, or it may weigh us down with the *sense of insoluble difficulty and irremediable wrong* : but whatever else it be, so long as we have good health and a good library, it can hardly be dull."

(a) What two classes of readers are alluded to in the above passage ?

(b) Describe in your own words the advantages derived from a love of books.

(c) Explain the parts in italics.

1926

1. Give the substance of the following passage in your own words and explain the expressions in italics :—

Science points not to pyramids *built during weary centuries by the sweat of miserable nations*, but to the lighthouse and the steamship, to the railroad and the telegraph. *She has restored eyes to the blind and hearing to the deaf. She has lengthened life, she has minimised danger, she has*

controlled madness, *she has trampled on disease*. And on all these grounds I think that none of our sons should grow up wholly ignorant of studies which at once train the reason and fire the imagination, which fashion as well as forge, which can feed as well as fill the mind.

2. The French had been regarded in England as* the slaves of an absolute monarch, and the first efforts of the revolution were looked upon by a large number of persons in this country as the first step towards a system of constitutional freedom. The storming of the Bastille was almost as much applauded in London as in Paris. But the burnings, the plundering, the murders which* ensued, by which the politest nation in the world seemed to be degrading itself by acts which would disgrace a horde of savages, soon alienated most English hearts. The inoculation of the political virus embittered party feeling in England; the names of democrat and aristocrat bade* fair to supplant those of Whig and Tory and a stronger line of demarcation was drawn between political sections. Friends who had long* acted together now parted for ever; and in particular the separation of Burke from Fox and his party was conspicuous from the genius and eminence of the men.

(a) Give briefly in your own words the substance of the above passage.

(b) Analyse the sentence commencing, "But the burnings..." and ending, "English hearts."

(c) Parse the words marked with an asterisk.

1927

1. (a) Give the substance of the following passage in your own words, and explain the expressions in italics :—

“Nothing is more usual among States which have made some advance in commerce, than *to look on the progress of their neighbours with a suspicious eye*, to consider all trading States as their rivals, and to suppose that it is impossible for any of them *to flourish, but at their expense*. In opposition to this *narrow and malignant opinion*, I will venture to assert, that the increase of riches and commerce in any one nation, instead of hurting, commonly promotes the riches and commerce of all its neighbours; and that a State can scarcely carry its trade and industry very far where all the surrounding States are *buried in ignorance, sloth, and barbarism*.”

(b) Give a clause-analysis of the first sentence in the passage contained in section (a) of this question.

2. The sergeants made proclamation. Hastings advanced to the bar and bent his knee. The culprit was not unworthy of that great presence. He had ruled an extensive and populous country, and made laws and treaties, had sent* forth armies, had set up and pulled down princes. And in his high place, he had so borne himself,* that all had feared him, that most had loved him; that hatred itself could deny him no title to glory, except virtue. He looked* like a great man, and not like a bad man, a person small and emaciated, yet deriving dignity from a carriage which, while it indicated deference to the court, indicated also habitual

self-possession and self-respect, a high and intellectual forehead, a brow pensive but not gloomy, a mouth of inflexible decision, a face pale and worn, but serene, on which was written, as legibly as under the picture in the council-chamber at Calcutta, "Equanimity in trouble," such was the aspect with which the great pro-consul presented himself to his judges.

(a) Give briefly, in your own words, the substance of the above passage.

(b) Parse the words marked with an asterisk.

1928

1. (a) Give the substance of the following passage in your own words and explain the expressions in italics :

"We must be careful not to undermine independence in our *anxiety to relieve distress*. There is always the danger lest that whatever is done for men may *take from them a great stimulus to work*, and make them more dependent in stead of more independent ; all creatures which live on others tend to become *mere parasites*. It is important therefore, as far as possible, not so much to give a man bread, as to put him at the way of earning it himself ; not to give direct aid, but to help others to help themselves. We should ask ourselves whether we are destroying a man's responsibilities or helping him to bear them. The world is so complex that *we must all inevitably owe much to our neighbours* ; but we should ask ourselves whether our policy tends to make the poor more dependent, or more independent.

(b) Give a clause-analysis of the last sentence in the passage in Question 1 (a).

2. One is sometimes asked by young people to recommend a course of reading. My advice would be that they should confine themselves to the supreme books whatever literature, or still better to choose some one great author, and make themselves thoroughly familiar with him. For as all roads lead to Rome, so do they likewise lead away from it, and you will find that, in order to understand perfectly and weigh exactly any vital piece of literature, you will be gradually and pleasantly persuaded to excursions and explorations of which you little dreamed when you began, and you will find yourselves scholars before you are aware. For the moment you have a definite aim, attention is quickened, the mother of memory, and all that you acquire groups and arranges itself in an order that is lucid because everywhere and always it is in intelligent relation to a central object of constant and growing interest. This method also forces upon us the necessity of thinking, which is, after all, the highest result of all education.

(a) Parse the words marked with an asterisk (or italicized.)

(b) Turn the passage into reported speech: "He said"

(c) Briefly summarise the reasons for reading a single author.

1929

1. (a) Give the substance of the following passage in your own words and explain the expressions in italics :—

“There are people who seem positively to benefit from an illness. They *grow in moral stature* as they dwindle in physical health. A well-known journalist wrote an article recently, in which he described how, as he lay ill of influenza, all *his wasted years passed before his imagination* so that he was filled with a determination to become a better man. I envied him as I read, for I, too, was ill at the time and should have liked to think that *my sufferings were doing me some good*. But, alas, when I am ill, it is not so much my past as the present that troubles me. I repent of my sins most easily when I am feeling fairly well. When I am ill I am far more interested in what the doctor hears through the stethoscope than in *the flutterings of my conscience*.”

(b) Give a clause analysis of the sentence in the above passage beginning with the words : “A well-known journalist wrote an article. . . .”

2. The valley looked even* lovelier by morning ; and soon the road descended to the level of the river. Here, in a place where many straight and prosperous chestnuts, stood together, making an isle upon a swarded terrace, I made my morning toilette* in the water of the Tarn. It was marvellously clear, thrillingly cold ; the soap-suds disappeared as if by magic in the swift current, and the white boulders gave one* a model for cleanliness. To wash in one of God's rivers in the open air seems to me a

sort of cheerful solemnity or semi-pagan act of worship. To dabble among dishes in a bedroom may perhaps make clean the body ; but* the imagination takes no share in such a cleansing. I went on with a light and peaceful heart, and sang psalms to the spiritual ear as I advanced.

(a) Give in your own words the substance of the above passage.

(b) Change into indirect speech the last three sentences, commencing "To wash"

(c) Parse the words marked with an asterisk.
